

ISSN-0354-401X

Социјална ⁹⁶ мисао

ЧАСОПИС ЗА ТЕОРИЈУ И КРИТИКУ СОЦИЈАЛНИХ ИДЕЈА И ПРАКСЕ

XXVI јануар
јун

2019
Београд 1

Социјалнамисао

часопис за теорију и критику социјалних идеја и праксе

Часопис излази два пута годишње.

Претплата за 2019. годину 2.400,00 динара; за иностранство 100 ЕВРА

Уплата се врши на пословни рачун: **160-401741-78**, СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд
ПИБ 101724614; шифра делатности 22110; матични број 07504594; није у систему ПДВ-а

Појединачни примерак у продаји 1.200,00 динара

Студенти имају попуст 50%

Тираж 200 примерака

Издавач:

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО

11050 Београд, Мис Ирбијеве 56/II-10, тел. 063/297-570

e-mail: dubravka199@gmail.com, socijalnamisao@gmail.com

www.socijalnamisao.rs

Суиздавач:

Републички завод за социјалну заштиту Србије,

Београд, Теразије 34, телефон 3621-563, тел./фах 3621-569

Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду,

Високог Стевана 2, телефон 218-3036

Компјутерска припрема и штампа

Чигоја штампа

Решењем Министарства за науку, технологију и развој Србије број 413-00-411/2001-01 од 01. 08. 2001. године овај часопис, као публикација од посебног интереса за науку, ослобођен је плаћања пореза на промет.

Редакција

Дубравка Гавриловић, Живорад Гајић, доцент др Марина Ковачевић Лепојевић, проф. др Александар Југовић, Марија Маљковић, проф. др Бранкица Поповић Ћитић, проф. др Миомира Костић, проф. др Дарко Димовски, проф. др Суада Буљубашић, проф. др Јагода Петровић, проф. др Мира Ћук

Издавачки савет

Проф. др Ана Гавриловић, Божидар Дакић, проф. др Зоран Илић, проф. др Милосав Милосављевић, проф. др Дејан Сумрак, проф. др Ђурађ Стакић

Главни и одговорни уредник

Дубравка Гавриловић

Заменик главног и одговорног уредника

Доцент др Марина Ковачевић Лепојевић

Секретарка редакције

Марија Маљковић

Издавач

Издавачко предузеће СОЦИЈАЛНА МИСАО, Београд

За издавача

Дубравка Гавриловић

Коректор

Оливера Величковић

Ликовна опрема

Марија Марковић

Први број часописа СОЦИЈАЛНА МИСАО појавио се 1994. године
Оснивач часописа Радул Јовановић

7

РЕЧ УРЕДНИКА

9

Тања Праистало

ПРАВО ЖРТВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НА НАКНАДУ
ШТЕТЕ У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ

23

Милица Ковачевић

ДИВЕРЗИОНО ПОСТУПАЊЕ ПРЕМА МАЛОЛЕТНИМ
УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

39

Марија Тасић

СОЦИОЛОШКА ОБЈАШЊЕЊА ЕТИОЛОГИЈЕ
НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

55

Јоко Драгојловић, Јелена Матијашевић-Обрадовић

КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ
У СРБИЈИ

67

Боро Мердовић

ОБЛИЦИ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА
И НЕГАТИВНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА РАЗВОЈ ДЕЦЕ
И АДОЛЕСЦЕНАТА

85

Милена Милошевић

УРЕЂЕЊЕ ХРАНИТЕЉСТВА У ДОМАЋЕМ ПРАВУ

105

Андрејана Максимовић

УТИЦАЈ РЕЛИГИЈСКОГ ВЕРОВАЊА НА ВОЛОНТЕРИЗАМ
КОД ГРАЂАНА СРБИЈЕ

123

Мина Б. Симатковић, Неда Милошевић

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ИНКЛУЗИЈЕ У ПРЕДШКОЛСКИМ
УСТАНОВАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

135

ПРИКАЗ КЊИГЕ

Марија Маљковић

ПРОБЛЕМИ И ПОРЕМЕЋАЈИ У ПОНАШАЊУ МЛАДИХ
И СОЦИЈАЛНА ПЕДАГОГИЈА

- 20 *By Tanja Prastalo*
THE RIGHT OF VICTIM OF DOMESTIC VIOLENCE TO SEEK
FOR COMPENSATION FOR THE DAMAGE IN THE CIVIL
PROCEEDINGS
- 38 *By Milica Kovacevic*
DIVERSION IN COMPARATIVE JUVENILE CRIMINAL LAW
- 54 *Marija Tasic*
SOCIOLOGICAL EXPLANATIONS OF THE ETYODOLOGY
OF VIOLENT CRIME
- 65 *By Joko Dragojlovic, Jelena Matijasevic-Obradovic*
CRIMINAL ASPECTS OF VIOLENCE IN FAMILY
IN SERBIA
- 84 *By Boro Merdovic*
FORMS AND CHARACTERISTICS OF PEER VIOLENCE
AND NEGATIVE IMPLICATIONS ON DEVELOPMENT
OF CHILDREN AND ADOLESCENTS
- 104 *By Milena Milosevic*
FOSTER CARE REGULATION IN DOMESTIC LAW
- 121 *By Andrijana Maksimovic*
INFLUENCE OF RELIGIOUS BELIEFS ON MEMBERSHIP AND
VOLUNTEERING IN ORGANIZATIONS IN SERBIAN CITIZENS
- 134 *Mina B. Simatkovic, Neda Milosevic*
BASIC PRINCIPLES OF INCLUSION IN PRESCHOOL
INSTITUTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

Тема броја 96/2019

ИЗАЗОВИ ПОДРШКЕ ЖРТВАМА НАСИЉА У СРБИЈИ

Гост уредник:

Др Боро Мердовић дипломирао је на Дефектолошком факултету у Београду, где је стекао звање магистра наука. Звање доктора наука из правне струке стекао је на Правном факултету за привреду и правосуђе Универзитета Привредне академије у Новом Саду. Запослен је у Министарству унутрашњих послова, где је обављао послове сузбијања и превенције криминалитета, малолетничке делинквенције и насиља у породици.

ТЕХНИЧКА УПУТСТВА АУТОРИМА

Молимо будуће ауторе да обрате пажњу на упутства и да их се строго придржавају.

Страна 137.

Захваљујемо.

РЕДАКЦИЈА

РЕЧ УРЕДНИКА

Жртве насиља

Актуелни број Часописа посвећен је жртвама различитих облика виктимизације од вршњачког насиља до насиља у породици. У радовима који следе аутори се баве: концептуализацијом насиља и сродних појмова, актуелним објашњењима насилничког криминалитета; заштитом жртава насиља у породици у кривичним и парничним поступцима, уз преиспитивање примењивости актуелних решења; жртвама вршњачког насиља и последицама које виктимизација оставља по њихов развој; малолетничком делинквенцијом и актуелним превентивним интервенцијама које су предвиђене законом. Остали радови објављени у овом броју, иако се превасходно тичу општијих тема, нпр. уређења хранитељства или инклузије у предшколском узрасту, посредно се тичу виктимизације деце и дају одговоре на то како изгледа процес привременог старатељства или инклузије деце са трауматичним искуствима.

Неретко, суочавамо се са стручним и лаичким констатацијама како су жртве насиља слабо заштићене у домаћем контексту. Стиче се утисак да је, без обзира на упозорења да може доћи до озбиљних претњи по живот и тело жртве, она недовољно заштићена од институција система. Не може се рећи да законодавство не прати светски актуелне трендове, већ су препознати проблеми у имплементацији. По нашем мишљењу, као посебно инертни чине се механизми неформалне социјалне контроле и подршке. Помоћ и подршка коју потенцијална жртва/жртве могу добити од породице, комшија, пријатеља, радне организације и шире заједнице ненадокнадива је. Утисак жртви је да су препуштене сами себи и да њихов даљи опстанак зависи искључиво од насилника. Задатак стручне јавности је да учини све како би жртва добила адекватну институционалну подршку, као и да апелује на важност неформалне заштите. Искушења кроз које пролази породица у садашњем тренутку преливају се на психосоцијално функционисање деце које је најизраженије у односима са вршњацима, пре свега у школи. Изазови са којима се родитељи суочавају јесу велики,

али се чини да су и они прилично неспремни. Од силеџије, малолетног делинквента, до одраслог преступника путања је извесна уколико не искористимо своје професионалне и личне компетенције као стручњаци и родитељи, пријатељи, комшије и пружимо адекватан одговор на насиље.

Надамо се да ће овај број *Социјалне мисли* допринети бољем сагледавању проблема са којима се жртве насиља суочавају и покренути нове механизме за њиховом адекватнијом заштитом у Србији.

др Марина Ковачевић-Лепојевић

др Боро Мердовић

Дубравка Гавриловић

Мср Тања ПРАШТАЛО

Прегледан рад

Примљено: 10. 04. 2019.

Прихваћено: 11. 06. 2019.

ПРАВО ЖРТВЕ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ НА НАКНАДУ ШТЕТЕ У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ

Насиље у породици је одувек постојало, ипак све до шездесетих, седамдесетих година овог века веровало се да је насиље у породици веома ретко понашање. Наведено су истраживања широм света демантовала констатујући да насиље у породици има много веће размере и да је неопходна пажња не само националног законодавства већ и међународне заједнице. Иако је реч о врло осетљивој проблематици, приступ истој треба да буде озбиљан уз предузимање одређених иницијатива, односно одговарајућих мера од стране државе. Како насиље у породици најчешће погађа жене, у раду ће бити објашњен појам насиља у породици, психолошке карактеристике починиоца насиља и факторима који су од утицаја на насилничко понашање, те о праву жене као жртве на накнаду материјалне и нематеријалне штете. Такође, указује се кривичним судовима да решавају истакнуте имовинскоправне захтеве жртава насиља, уместо да странке упућују на парницу.

Кључне речи: насиље у породици, профил насилника, права жртве на накнаду материјалне и нематеријалне штете.

Увод

Насиље у породици је изузетно тешка и осетљива тема која захтева посебан приступ имајући у виду да се испољава у различитим облицима. У последње време ова тема је све присутнија и данас слушамо и гледамо различите емисије о драматичним, трагичним причама посвећене

*tanja.prastalo@pravni-fakultet.info

баш жртвама насиља и храбрењу жртава да у тешкој ситуацији ипак нису сами.

Породица је незаменљива средина у којој се човек формира као личност, у којој живи, задовољавајући неке од својих најбитнијих потреба (Праштало, 2018: 345). Иако је њен значај огroman, ипак представља и жариште за настанак кривичног дела – насиља у породици. Породично насиље јавља се у више облика и то као насиље у браку, насиље према члановима заједничког домаћинства, насиље према деци итд.

Према Конвенцији о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (Истанбулска конвенција), насиље у породици означава свако дело физичког, сексуалног, психичког, односно економског насиља до којег дође у породици или домаћинству, односно између бивших или садашњих супружника или партнера, независно од тога да ли учинилац дели или је делио домаћинство са жртвом.

Насиље у породици је, у већини земаља, квалификовано као кривично дело, у неким и само као прекршај. Ипак, не сме се занемарити чињеница да је насиље у породици и грађанскоправни деликт и да жртва има право на сатисфакцију у виду новчане накнаде, без обзира на емотивни однос са починиоцем.

Кривичне санкције, као и заштитне мера усредсређене су на починиоца кривичног дела насиља у породици, а грађанскоправна средства више на жртву дајући јој право на неки вид обештећења, као начин да се ублаже претрпљене физичке и психичке боли. Сусрећемо се и са појединим предметима у пракси где жртва не жели никакву новчану сатисфакцију, осим да јој се пружи заштита и гаранција да јој се насилник више не сме приближити нити на било који начин угрозити њен психички и физички интегритет.

Дакле, иако свако друштво подстиче тезу да је породица приватна ствар, те да се у истој емотивни партнери мире и свађају, ипак мала је граница између „обичне” свађе и психичког насиља над жртвом, те уколико жртва не жели да биствује у истој заједници са насилником, треба јој се омогућити заштита и излаз из, за њу, можда и безизлазне ситуације.

Породично насиље и психолошке карактеристике починиоца насиља

Породица је синоним за љубав, разумевање, подршку, топли дом са блиским садржајним односима. Ипак, такви односи се умеју пореметити чија последица може бити основ кривичног дела – насиља у породици.

Породични закон у члану 197 став 1 дефинише насиље у породици као свако понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице. У наредном ставу цитираног члана, под насиљем се нарочито сматра свако наношење или покушај наношења телесне повреде, изазивање страха претњом убиства или наношења телесне повреде члану породице или њему блиском лицу, присиљавање на сексуални однос, навођење на сексуални однос или сексуални однос са лицем које није навршило 14. годину живота или немоћним лицем, ограничавање слободе кретања или комуницирања са трећим лицима, вређање, као и свако друго дрско, безобзирно и злонамерно понашање. Надаље, Породични закон дефинише и ко се сматра чланом породице, и прописује да су то супружници или бивши супружници, деца, родитељи и остали крвни сродници, те лица у тазбинском или адоптивном сродству, односно лица која везује хранитељство, лица која живе или су живела у истом породичном домаћинству, ванбрачни партнери или бивши ванбрачни партнери, лица која су међусобно била или су још увек у емотивној или сексуалној вези, односно која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Према члану 112 став 28 Кривичног законика, чланом породице сматрају се супружници, њихова деца, преци супружника у првој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храненик. Члановима породице сматрају се и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству.

Наиме, оба прописа дефинишу прешироко круг чланова породице, Породични закон проширује круг тих лица обухватајући „лица која су била, или су још увек у емотивној или сексуалној вези”. Потпуно је нејасно која су то лица била у емотивној (а не у сексуалној вези), и у каквој емотивној вези (Стојановић, 2016: 574).

Дакле, подељена су мишљења када је реч о дефинисању чланова породице, као и оправданости дефинисања истих од стране Кривичног законика. Може се закључити да дефинисање чланова породице спада у област Породичног права, што потврђује и сам назив ове гране права.

Према ставу Врховног суда Србије од октобра 2002. године, инкриминацијом насиља у породици треба да буду обухваћени само чланови уже породице (Лукић, Јовановић, 2003: 16).

Насиље у породици јесте појава чији интензитет временом расте и која мења форме, а самим тим и кривично-правно и криминолошко дефинисање појма насиља. Иако више асоцира на физичко злостављање, ова појава ипак обухвата и врсте принуде (претња, употреба силе, присила) које за циљ имају контролу над жртвом (Игњатовић, 2011: 180).

Неки од разлога који доводе до породичног насиља су економска криза праћена кризом друштвених и културних вредности, пораст незапослености, ратови, велики број избеглица у нашој земљи, алкохолизам, али и психолошки фактори као што су агресивност, поремећај понашања, асоцијалност личности, емоционална нестабилност и сл. (Њагуловић, 2012: 594).

Насиље у породици је свако понашање којим један члан породице угрожава телесни интегритет, душевно здравље или спокојство другог члана породице (Јовић, Прлаиновић, Крвавац, 2016: 969).

У погледу психолошких карактеристика профила починиоца насиља у породици, првобитна схватања су била да су то ментално оболела лица која треба лечити лековима. Наведено лечење није резултирало позитивним успехом, односно није дошло до смањења насиља. Наиме, агресивност се у психолошкој и психијатријској литератури поима као интеракција живог бића и околине (Пирот, Адамовић, Бешић, 1990: 19).

Треба да се направи одређена разлика између здравих особа и лица која поседују одређене душевне сметње – болно – здраво (Миловановић, 2005: 81). Ипак, без обзира на различите ставове и мишљења теоретичара из различитих медицинских ужих струка и специјалности, не постоји јединствено објашњење шта се сматра узроком насиља. Према мишљењу појединих теоретичара, узроци насиља могу бити алкохол, љубомора, потреба за доминацијом, влашћу над жртвом, чак и одређени психолошки поремећаји, што и није нетачно, ипак треба навести да је битан, ако не и најбитнији узрок у грешкама које родитељи чине приликом вршења своје родитељске функције, односно у васпитању детета. Иако је наведено осетљива тема, данашња непосвећеност деци, те решавање проблема и дечијег „безобразлука” фразом „батине су из раја изашле”, уместо миран

разговор или потражња психолошке помоћи, те заказивање родитеља да научи дете самоконтроли, доводи управо до насиља, наравно, уз безброј додатних спољних фактора, као што је друштво, неимаштина. Насиље није само особина оних људи који живе у неимаштини, данас је и чешћи код имућнијих који сматрају да им богатство даје моћ и слободу мисли да се сваки проблем данас решава новцем, познанством и заћуткивањем саме жртве, односно претњом.

Догматски ставови оправданости тужбе жртве насиља у породици на накнаду штете

Постоје различита схватања у погледу оправданости тужбе жртве насиља у породици, а која подела произлази из индивидуалистичких и колективних схватања. Индивидуалистичко схватање примат даје појединцу као члану породице (Бубало, 2018: 275). Ово схватање не прави разлику између жртве насиља у породици и било које друге жртве кривичног дела, имајући у виду да сама чињеница што је жртва у емотивној вези или у другом породичном односу не искључују могућност накнаде штете. Наведено мишљење је оправдано и исправно, премда ни у Уставу Републике Србије није искључена заштита жртве насиља у породици само зато што чини или је чинила заједницу са починиоцем.

Опречно мишљење од наведеног заступају колективна схватања и посматрају породицу као једну целину, те да је њен интерес као јединке већи од интереса члана породице. Према њиховом мишљењу, чланови породице треба да на неки начин „трпе насиље” ради очувања породице. Зато се искључује могућност тужбе између чланова породице за накнаду штете (Shmueli, 2010: 134). Као оправдани аргумент заступници овог схватања наводе да се грађанским парницама више нарушава породични однос него у кривичном поступку, будући да у грађанском поступку жртва тужи починиоца кривичног дела – насиља у породици, док у кривичном поступку истог гони држава, односно тужилаштво по службеној дужности.

Ипак, без обзира на наизглед оправдане аргументе заступника колективног мишљења, у фази када жртва насиља у породици подноси тужбу ради накнаде штете против починиоца, породични односи су толико нарушени да је беспредметно очувати исте, а нити то жртва жели након свега што је била приморана проживети. Жртву насиља у породици следи низ прегледа, разговора, сведочења и адаптирања на новонасталу ситуацију.

цију, што подразумева и емотивно „отцепљење” од починиоца. Поступци су дуготрајни и исцрпни за жртву, те истој треба пружити заштиту, али и подршку да истраје у остваривању своје заштите и остваривању својих права, као и права на накнаду штете.

Накнада штете

Накнада штете је грађанскоправна санкција за проузроковање штете, где се под појмом штета подразумева умањење или спречавање повећања имовине и наношење друге физичке или пак душевне боли и страха.

Материјална штета се може поделити на стварну штету и изгубљену добит, док се нематеријална штета може поделити у три групе, и то накнада за претрпљене душевне, физичке болове и страх.

Породично насиље проузрокује и нематеријалну и материјалну штету. Нематеријална штета се проузрокује повредом личних права и интегритета личности, услед чега долази до поремећаја психичке равнотеже, односно физичког интегритета лица чије је стање до тада било нормално (Радованов, 2009: 277). Према члану 200. Закона о облигационим односима, облици накнаде нематеријалне штете су за претрпљене физичке болове, за претрпљене душевне болове због умањења животне активности, наружености, повреде угледа, части, слободе или права личности, смрти блиског лица, као и за страх итд.

Физичка бол као манифестација повреде тела најчешћи је облик нематеријалне штете (Радованов, 2009: 285). Страх је психички осећај који произлази из опасности коју је лице доживело. Наруженост се јавља у потпуном или делимичном губитку неког екстремитета, наружењу изгледа или наружењу неког дела тела (Радованов, 2009: 289). Умањење опште животне активности представља оштећење или онеспособљеност појединих органа или делова тела, или ограничене покретљивости или отежане нормалне активности организма, која се евентуално може вршити, али уз појачане напоре погођеног лица.

Закон о облигационим односима прописује да ко друге нанесе телесну повреду или му наруши здравље дужан је надокнадити му трошкове око лечења и друге потребне трошкове с тим у вези, као и зараду изгубљену због неспособности за рад за време лечења (члан 195 став 1).

Дакле, жртва која је претрпела штету има право на накнаду како нематеријалне тако и материјалне штете, с тим у вези да је накнада нема-

теријалне штете чешће захтевана у пракси за кривично дело – насиље у породици.

Извођењем доказа у поступку суд утврђује чињенично стање ради стицања правилне слике о извршеном кривичном делу и ради доношења одлуке о адекватној и правичној санкцији која следи починиоцу (ако је кривични поступак у току). Приликом пресуђења висине накнаде материјалне и нематеријалне штете суд се „ослања” на налаз и мишљење вештака различитих струка да би определио адекватну новчану накнаду, односно сатисфакцију.

О постојању породичног насиља није од значаја непријављивање насиља у дужем периоду надлежним органима и што тужени није кривично ни прекршајно кажњаван, као ни исход текућег кривичног поступка за насиље у породици. Из образложења Пресуде Врховног касационог суда Рев 1169/2016, од 13.7.2016. године: ... „Према делимично неспорном чињеничном стању странке су закључиле брак након две године забављања 28.02.2009. године из кога имају двоје малолетне деце, ћерку рођену ... године и сина ... године. У току је бракоразводни поступак. Према утврђеном чињеничном стању тужени је од почетка везе психички и физички малтретирао тужиљу и то, поред осталог, пребацивао јој неверство, вређао, више пута је терао да спава на поду а једном је затворио на поткровљу пет дана без хране и терао да пише имена љубавника. Једном приликом тужени је натерао тужиљу да иде на гробље у селу З. и проведе целу ноћ с тим да ће је у противном убити, као и њене родитеље и запалити им кућу. Другом приликом тужени је у подруму стезао мали прст тужиље стегом, терајући је да пише имена љубавника након чега је тужиља напустила заједницу и сада са децом живи у селу Р. код родитеља. Наводе о физичком и психичком злостављању тужиље потврдили су и родитељи тужиље саслушани у својству сведока. Виђање туженог са децом организовано је у контролисаним условима у органу старатељства. Према извештају Центра за социјални рад, тужени је 07.10.2015. године након виђања са децом у центру сачекао тужиљу и пред децом јој претио, након чега је против туженог поднесена кривична пријава за насиље у породици. Такође, према извештају Центра за социјални рад, претње туженог аутентично је потврдила ћерка странака. С обзиром на хроничитет и интензитет насиља, посебно чињеницу да је тужиља по други пут пријавила туженог за насиље у породици и да је из страха за сопствени живот током следећег виђења малолетну децу у Центар довео отац тужиље, Центар за социјални рад изразио је став да је целисходно изрећи мере заштите од насиља у породици према туженом.

По оцени Врховног касационог суда, полазећи од мишљења Центра за социјални рад и постојећих околности из којих произлази да постоји насиље у породици, правилно су побијаном одлуком одређене адекватне мере заштите од насиља у породици у најдужем трајању, које су неопходне како би се тужени објективно спречио у даљем испољавању насилничког понашања и за тужиљу обезбедили мир и спокојство за одређени временски период, живот без страха од поновног насиља и ослобођења од траума. Изречене мере: уздржавања од сваког злонамерног и безобзирног понашања којим се угрожава телесни интегритет, душевно здравље и спокојство тужиље и забрана туженом да се приближава тужиљи, као и простору око њеног места становања на удаљености мањој од 300 метара одређене су правилном применом члана 198. став 1. и став 2. тачка 3, 4. и 5. и члана 197. Породичног закона сразмерно садржини, интензитету и трајању испољеног насиља. Наводи ревизије о погрешној примени материјалног права нису основани.

Неосновано се ревизијом оспорава насилничко понашање туженог. Непријављивање насиља у дужем периоду надлежним органима не искључује аутоматски постојање насиља. Дуготрајно трпљење тужиље као жртве произлази из изведених доказа и извештаја Центра за социјални рад, као стручног органа. Према околностима конкретног случаја, чињеница да се тужила није раније обраћала за помоћ не може теретити тужиљу у овом поступку нити доводи у сумњу постојање дугогодишњег насилничког понашања туженог. За другачију одлуку, супротно наводима ревизије, није од значаја чињеница да тужени није кривично ни прекршајно кажњаван, као ни исход текућег кривичног поступка за насиље у породици.”

Наиме, суд је правилно проценио да је у питању дуготрајно малтретирање жртве насиља од стране емотивног партнера и пружио јој је законску заштиту. Само непријављивање жртве одмах након стравичног психолошког малтретирања не сме бити основ за неповерење у наводе жртве нити да утиче на било који начин на смањење потенцијалне кривичне санкције извршиоцу нити на опредељену висину накнаде штете жртви.

Оно што је специфично јесте да тужилаштво инсистира да жртва не одустане од поступка, односно давања изјаве, будући да тај чин није лак и само присећање свега проживљеног изузетно је тешко по жртву. Критика која је упућена раду нашег правосуђа је што велики број кривичних дела као злостављање и мучење (137 КЗ-а, које кривично дело у већини случајева претходи насиљу у породици) зна да дочека и апсолутну застару уколико жртва не опуномоћи пуномоћника за заступање који би

ургирао на рад. Такође, жртва, након пријављивања насиља, пролази кроз низ прегледа, изјава што пред полицијом, што пред тужилаштом итд. те је неопходно имати како разумевање тако и стрпљење према истим.

Кривични судови упућују странке на парницу ради постављених имовинскоправних захтева. Требало би да кривични судови решавају истакнуте имовинскоправне захтеве премда се поступак води првенствено пред њима, односно исти имају већ непосредно формирану и потпуну слику о догађају. Упућивање странака на парницу доводи до повећаног обима посла суда и помало такорећи Сизифов посао, с обзиром на то да суд у парничном поступку поново изводи доказе и саслушава странке и када је правоснажном пресудом осуђен извршилац. Поновним извођењем доказа, уз медицинска вештачења, парнични суд формира слику о критичном догађају у намери правичног одређивања висине новчане накнаде жртви. Нажалост, жртва је „приморана” да поново пролази кроз сећање на критични, немили догађај иако га жели заборавити и колико-толико се вратити у нормалну животну колотечину.

Дакле, не само из објективних разлога већ би било пожељно да кривични судови решавају имовинскоправне захтеве, и ради саосећања и пружања заштите жртви да када је скупила храбрости, лаички речено „не стаје се истој поново на муку”, довођењем жртве у стање сећања оног што би заборавила.

Парнични поступци су и дуготрајни и скупи, и често се не реализује наплата, те се мора покретати извршни поступак, тако да остваривање накнаде штете може трајати годинама.

Премда се и у кривичном поступку вештачи на различите околности зависно од потреба догађаја, то би требало ангажоване вештаке позвати да се изјасне о интензитету и степену свих видова нематеријалне штете. Можда би се требало оставити законска могућност да жртва која је незадовољна опредељеним износом додељене новчане накнаде покрене и парнични поступак.

Жртва и да остане у браку са извршиоцем не треба да буде од утицаја право на накнаду штете за претрпљене физичко-психичке болове, а данас је мање-више и напуштено посматрање породице као економске целине, јер све више парова имају одвојене рачуне, живе заједно без заснивања брачне заједнице, или закључују предбрачне уговоре итд.

Жртве насиља у борби за њихова права демотивише и чињеница што је врло неизвесно да ли ће уопште досуђену накнаду икада моћи наплатити од починиоца, јер најчешће окривљени, који су обавезни да надокнаде

штету немају ништа од имовине и нису запослени, па је немогуће провести поступак принудне наплате судским путем (Костић, 2011: 32).

Закључак

Правом жртве на новчану накнаду штете омогућава се успостављање емоционалне и психичке равнотеже, иако новац не може да замени све што је жртва критичном приликом проживела, ипак тражено треба жртви да пружи сатисфакцију.

Право на нематеријалну штету није одувек постојало, а у систему common law постојао је имунитет међу члановима породице који није дозвољавао подношење тужбе ради накнаде нематеријалне штете.

Данас жртве, односно оштећени, имају право на накнаду штете како нематеријалне тако и материјалне и без обзира на врсту односа са штетником. Емотивни однос са штетником није и не треба да буде разлог који би онемогућавао адекватну новчану накнаду.

Требало би да се поједноставе поступци уз што мање излагања жртве сећању на критични догађај. Требало би и да се избегава секундарна виктимизација жртве, односно да кривични судови решавају истакнуте имовинскоправне захтеве како жртва не би понављала своју изјаву дату у кривичном поступку и пред органима МУП-а.

Поред других тешких кривичних дела, као силовање, обљубе, тако и насиље у породици спада у кривична дела која су осетљива и погађају психички и физички интегритет жртве и остављају трајне последице по жртву. Требало би да се жртва саслушава у другој просторији, а да се пренос слике и звука омогући у судници, тако да жртва не види извршиоца, а нарочито његову фацијалну мимику која може да омета жртву у давању исказа, а нарочито уколико осећа страх.

Дакле, тужилаштво и суд треба да приступе жртви саосећајно. Према чл. 4 Декларације УН-а о основним принципима правде за жртве кривичних дела и злоупотребе моћи, „према жртвама треба поступати са саосећањем и поштовати њихово достојанство”. Требало би да се примене сви законски механизми и право на обештећење жртве, у складу с одредбама националних закона.

На основу статистичких података, број тужби жртава насиља ради накнаде штете је изузетно мали, и то не из разлога што жртва не жели да поднесе наведену тужбу, него се плаши исхода, дуготрајног доказног поступка и излагања себе целокупној процедури.

Држава треба кроз различите механизме и установе да пружи заштиту жртви насиља стављајући јој на располагање сва правна средства и пружајући сигурност, само тако жртве насиља, па и оне које трпе насиље, а ћуте, могу се охрабрити да пријаве насилника и ослободе се стега, односно физичко-психичке тортуре насилника.

Литература

- Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. Pravni fakultet, Univerzitet u Beogradu. Beograd.
- Jović Prlainović, O., Krvavac, M., (2016). Nacionalni i međunarodnoprivatni aspekti nasilja nad decom u porodici. TEME, gXL. Kosovska Mitrovica.
- Kostić, T. (2011). Ostvarivanje prava na naknadu štete u parničnom postupku, Zbornik radova sa konferencije „Pravo žrtava na kompenzaciju”, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Društvo sudija Srbije, Beograd.
- Lukić, M., Jovanović S. (2003). Nasilje u porodici: nova inkriminacija. Autonomni ženski centar. Beograd.
- Jelena Njagulović. (2012) Nasilje u porodici – tri segmenta pravne zaštite u domaćem zakonodavstvu. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu. Niš.
- Prašćalo, T. (2018). Pravni okvir regulisanja porodičnog nasilja nad decom u Republici Srbiji, Zbornik radova XV međunarodnog naučnog skupa „Pravnički dani – Prof. dr Slavko Carić”, Novi Sad.
- Radovanov, A. (2009). Obligaciono pravo – opšti deo. Pravni fakultet za pravu i pravosuđe. Novi Sad.
- Stojanović, Z. (2016). Krivično pravo, poseban deo, Sl. glasnik 2017. Beograd.
- Shmueli, B. (2010), Love and the Law, Children against Mothers and Fathers: or, What's Love Got to Do With It?, Duke Journal of Gender Law & Policy, Vol. 17: 131.

Извори

- Porodični zakon („Sl. glasnik RS”, br. 18/2005, 72/2011 – dr. zakon i 6/2015).
- Krivični zakonik („Sl. glasnik RS”, br. 85/2005, 88/2005 – ispr., 107/2005 – ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014 i 94/2016).
- Ustav („Sl. glasnik RS”, br. 98/2006).

Zakon o obligacionim odnosima („Sl. list SFRJ”, br. 29/78, 39/85, 45/89 – odluka USJ i 57/89, „Sl. list SRJ”, br. 31/93 i „Sl. list SCG”, br. 1/2003 – Ustavna povelja).

Preporuka Rec (2002). Odbor ministara državama članicama o zaštiti žena od nasilja i Memorandum s objašnjenjima, Ured za ravnopravnost spolova, Vlada R. Hrvatske.

Konvencija Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, doneta u Istanbulu 11. maja 2011. godine, na engleskom jeziku Council of Europe Convention on Preventing and Combating Violence against Women and Domestic Violence [Istanbul, 11. V. 2011], a dostupna je na: <http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/zakoni/2013/2246-13Lat.pdf>.

Судска пракса

Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Rev 1169/2016 od 13.7.2016. godine.

THE RIGHT OF VICTIM OF DOMESTIC VIOLENCE TO SEEK FOR COMPENSATION FOR THE DAMAGE IN THE CIVIL PROCEEDINGS

By Tanja PRASTALO

ABSTRACT

At different times, cultures and societies, domestic violence has always existed, but until the sixties and seventies it was believed that domestic violence was very rare and unusual. The above-mentioned research denied that the domestic violence had much greater scope and that attention was paid not only to national legislation, but also to the international community. Therefore, even though it is a very sensitive issue, access to it should be serious with the taking of certain initiatives or appropriate measures by the state. As domestic violence affects women most often, this paper will explain the concepts that are often used in this issue with an emphasis on the description of violence, the psychological characteristics of the perpetrator of violence and the factors in-

fluencing the violent behavior of the same, and the woman's rights as a victim on compensation of material and non-pecuniary damage. It also suggests that criminal courts resolve the prominent property claims of victims of violence, rather than referring the parties to litigation.

Key words: domestic violence, profile of perpetrators, victims' rights to compensation for material and non-pecuniary damage.

Доц. др Милица КОВАЧЕВИЋ*
Факултет за специјалну едукацију
и рехабилитацију
Београд

Прегледан рад
Примљено: 17. 04. 2019.
Прихваћено: 05. 06. 2019.

ДИВЕРЗИОНО ПОСТУПАЊЕ ПРЕМА МАЛОЛЕТНИМ УЧИНИОЦИМА КРИВИЧНИХ ДЕЛА У УПОРЕДНОМ ПРАВУ

Диверзионо поступање према малолетним учиниоцима кривичних дела представља стандард за који пледирају готово сви релевантни међународни документи из области малолетничког правосуђа. Међутим, начини практичне имплементације могу драстично да утичу на смисао и сврху диверзионог поступања. Уколико се диверзионо поступање сведе на фактичко опраштање одговорности и заборављање кривичног дела учињеног од стране малолетника, а изостану помоћ, подршка и макар покушај да се позитивно утиче на даљи развој малолетника, онда је и диверзија сведена на пуку форму и лишена поенте. Оно што посебно погубно може да утиче на примену диверзионог поступања јесте недостатак ресурса, пре свега на локалном нивоу, услед чега изостају смислени програми за малолетне учиниоце кривичних дела. Циљ рада јесте да се сагледају одређена искуства из упоредноправних система, како би се и у Србији размишљало у правцу примене оних мера које су се показале као адекватне. Примењен је аналитичко-синтетички, правно-догматски и компаративни метод.

Кључне речи: диверзионо поступање, подршка, малолетни учиниоци кривичних дела¹.

*bucak80@gmail.com

¹ Текст је настао као резултат рада на пројекту *Развој методологије евидентирања криминалитета као основа ефикасних мера за његово сузбијање и превенцију*, бр. 179044, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а имплементира Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију Универзитета у Београду.

Општа разматрања о диверзионом поступању

Популаризација диверзионог модела реаговања на малолетнички криминалитет представља једну од кључних тенденција у савременом малолетничком кривичном праву. Окретање ка овом облику (не)реаговања заснива се на научно утемељеној тврдњи да је непоштовање правила у случају већине малолетника само пролазна појава (Moffitt, 1993), те да неумерена или исхитрена реакција на криминалитет малолетника и младих лица може донети више штете но користи, па чак и проузроковати ирверзибилне негативне последице по развој личности и образаца понашања (Howell, 2009: 26). Једно од теоријских упоришта за овакво резонување јесте и теорија етикетирања која стоји на становиштву да обележавање малолетника жигом делинквента може утицати на утирање пута за будуће кршење закона и окретање малолетника ка другим вршњацима делинквентима, те самим тим и на креирање таквих ситуационих услова који погодују делинквентном понашању (Bernburg, Krohn, Rivera, 2006).

Са друге стране, у ширем јавном мњењу може бити присутно начелно неприхватање диверзионог поступања. Наиме, грађани могу посматрати скретање кривичног поступка као начин да малолетници једноставно избегну одговорност за кршење закона, што се логично истовремено доживљава и као негативно по морални и лични развој припадника будућих генерација. Није неуобичајено ни то да носиоци власти индиректно подржавају атмосферу неповерења према непунитивном реаговању на малолетничку делинквенцију, јер тиме себи могу обезбедити лаке политичке поене представљајући се као они који ће се одлучно обрачунати са малолетницима који не поштују закон и угрожавају поредак и просперитет (Fass, Pi, 2002).

Међународни документи из области заштите права детета и сузбијања малолетничког преступништва недвосмислено подржавају диверзионо поступање према малолетницима у сукобу са законом. Тако, Стандардна минимална правила Уједињених нација за малолетничко правосуђе – Пекиншка правила (1985) предвиђају да ће се, кад год је то прихватљиво, размотрити могућност да се случајеви малолетних преступника решавају без прибегавања формалном суђењу, те да ће полиција, тужилаштво или други органи који се баве малолетничким случајевима бити овлашћени да решавају те случајеве по свом нахођењу, без прибегавања формалним расправама, а у складу са установљеним критеријумима (правила бр. 11.1 и 11.2). Даље, Стандардна минимална правила Уједињених нација за мере алтернативне институционалном третману – Токијска правила (1990) сугеришу да, у случајевима када је то потребно и у складу са правним

системом, полиција, тужилаштво или други одговарајући органи треба да имају овлашћења да ослободе преступника ако сматрају да вођење судског поступка није потребно за заштиту друштва, превенцију криминала, те унапређење поштовања закона и права жртава, као и да, када се ради о лакшим деликтима, тужилац може да изрекне одговарајућу меру као алтернативу институционалном третману (правило 5.1).

Диверзионо поступање, или скретање кривичног поступка, подразумева примену мера и поступака путем којих се избегава вођење кривичног поступка, односно обуставља већ започети кривични поступак према малолетницима. Позитивни законски оквири различитих држава предвиђају могућност да се у различитим фазама поступка поједини кривични поступци према малолетницима скрену са стандардне судске процедуре тако што ће бити разматрани мимо правосудног система, или пак могућност да се на малолетника примене мере парапеналног карактера (Radulović, 1999: 212). Но, треба нагласити да се диверзија суштински разликује од примене начела опортунитета кривичног гоњења када су у питању малолетници, стога што, осим избегавања кривичног поступка, обухвата и имплементацију конкретних мера путем којих ће се утицати на развој малолетника. Међу таквим мерама посебно се истичу оне које су усмерене ка реституцији, те мере окренуте ка оштећенима и ужој заједници у којој су кривичним делом нарушени односи, па се често истиче да управо јачање концепта ресторативне правде и њено интензивније преплитање са постулатима „класичне” ретрибутивне правде доприносе већој примени диверзионих мера (Banović, Joksić, 2011: 348).

Диверзиони модел је инспирисан и жељом да се избегне стигматизација малолетних лица. Она уобичајено произлази из вођења кривичног поступка и кажњавања, а у великом броју случајева може резултирати анулирањем евентуалних повољних ефеката санкционисања (Kovačević, 2013: 205). Са друге стране, треба нагласити да се у пракси дешава и да се под диверзионо поступање подводе поступци који то заправо нису, јер подразумевају упућивање у институције и санкционисање малолетника које се у таквим случајевима назива применом мера социјалне заштите или алтернативним санкционисањем.

Треба нагласити и то да диверзионе мере углавном нису адекватно средство реаговања у случају извршења тешких кривичних дела, као ни у случају рецидивизма. У оваквим случајевима диверзионим мерама не може да се оствари довољно снажан утицај, а и разлози који се тичу генералнопревентивне функције кривичног права не би оправдавали скретање кривичног поступка (Kovačević, 2013: 205).

Диверзионо поступање у упоредном праву

Аустрија

У Аустрији се диверзионе мере ресторативног карактера примењују још од 1985. године када су по први пут имплементиране путем пилот пројекта за малолетнике. Позитивни резултати постигнути применом пројекта условили су и формално увођење ресторативних мера и медијације у Закон о малолетничком правосуђу из 1988. године (Jugendgerichtsgesetz 1988-JGG). Захваљујући удруженим напорима суда, тужилаца и пробациске службе, те интензивним научним истраживањима која су била присутна од самог почетка, аустријски модел је постао узор и за друге европске земље (Dunkel, Horsfield, Parosanu, 2015: 20). Диверзионе мере се примењују од стране суда, па и пре почетка судског поступка, тако да је највише заступљено примењивање начела опортунитета од стране јавног тужиоца (Kratcoski, Edelbacher, 2009). Предуслови за примену диверзионих мера су веома слични онима који се односе на примену васпитних налога у Србији, тако да је потребно да малолетник у начелу не негира одговорност за учињено кривично дело, да су објективне околности разјашњене у довољној мери и да је реч о кривичном делу за које није прописана казна затвора преко пет година.

Што се тиче самих техничких аспеката имплементације мера ресторативног карактера и медијације, они су веома прецизно дефинисани. Занимљиво је да је спровођење мера поверено невладиној организацији Neustart која ради под покровитељством Министарства правде, али са пуном стручном независношћу. Централно седиште ове организације је у Бечу, док су њене испоставе заступљене и на другим локацијама широм земље. Лица која раде са малолетним учиниоцима кривичних дела пролазе кроз комплексну обуку која траје четири године и углавном се одвија паралелно са практичним радом са корисницима услуга, као и кроз похађање теоријске наставе. Спровode се почетна и завршна провера знања, након којих кандидат који задовољи критеријуме стиче одговарајући сертификат за самосталан рад (Dunkel et al, 2015). Кандидати који претендују на звање медијатора морају имати факултетску диплому из области социјалног рада, права, психологије, социологије или других хуманистичких наука.

Након увођења диверзионог приступа 1985. године, континуирано се повећавао обим његове примене, да би потом, почетком новог века, дошло до стагнације, а потом и до стабилизације прилика, тако да је, примера

ради, у 2009. години 23% свих малолетничких кривичних предмета било решено диверзионим мерама, 11% малолетника је санкционисано од стране суда у кривичном поступку, док је према убедљиво највећем броју малолетника поступање окончано тиме што је кривична пријава једноставно одбачена (Dunkel et al, 2015). Прве евалуације спроведене након имплементације пилот пројекта из 1985. године указале су на позитивне ефекте у погледу сузбијања повратништва. Тако се испоставило да је свега 14% малолетника према којима су примењене диверзионе мере поновило кривично дело у наредне три године, док је међу малолетницима који су санкционисани поврат износио 33% у наредне три године након извршеног кривичног дела (Dunkel et al, 2015).

Белгија

У Белгији се мере диверзионог и пре свега ресторативног карактера примењују још од осамдесетих година прошлог века. Пре свега је реч о медијацији између учиниоца кривичног дела и оштећеног, која је подједнако заступљена и код одраслих и код малолетника. Почев од 2006. године створени су формални предуслови за спровођење мировних конференција у чију су имплементацију посебно укључене локалне институције и грађани (Dunkel et al, 2015), пошто раније важећи Закон о малолетничком правосуђу из 1965. године (Act of 8 April 1965 relating to the protection of youth and the care of minor who committed acts qualified as an offence) није изричито спомињао ресторативне мере и медијацију, већ је само начелно говорио о потреби рехабилитације малолетника.

Посебно је занимљиво то што је у северном делу Белгије осмишљен фонд у оквиру кога се прикупљају средства која малолетни учиниоци кривичних дела зараде путем волонтерског рада, а како би се та средства потом преусмерила за надокнаду штете коју су претрпеле жртве малолетничког кривичног дела (Dunkel et al, 2015). Диверзионе мере примењују како тужилаштва тако и судови, а за саму техничку имплементацију пре свега су задужене невладине организације. Још увек нису довољно евалуирани постигнути резултати, али се сматра да су у начелу искуства позитивна (Dunkel et al, 2015: 27).

Треба посебно напоменути да у Белгији не постоје било каква ограничења када је реч о могућности примене диверзионих мера и мера ресторативне правде, тако да не постоје ни ограничења у смислу тежине кривичног дела. Уз то, диверзионе мере су добро организоване, доступне и солидно финансиране на целој територији државе. Заправо, када је реч

о малолетним учиниоцима кривичних дела белгијски позитивни законски оквир уопште не познаје могућност репресивног поступања, већ се према малолетницима могу примењивати само едукативне и заштитне мере, премда то може подразумевати и смештање малолетника у институцију.

У Белгији се малолетнички кривични предмети само изузетно разматрају пред судом, и то по захтеву јавног тужиоца. Ипак, и суд примењује пре свега заштитне мере, па међу њима и смештање малолетника под надзор друге породице или у одговарајућу установу, с тим што се мере изричу са трајањем до шест месеци, након чега се преиспитује њихова целисходност. Постоји обавезујући редослед сходно коме суд примењује мере према малолетнику, руководећи се принципом да се прво примењује мера која је најмање инвазивна и којом се не ремети свакодневни малолетников живот. За почетак се настоји да се примени медијација и ресторативне мере, потом се омогућава испуњавање обавеза од стране малолетника по унапред осмишљеном пројекту, затим се разматра које мере треба применити како би малолетник остао у својој средини и породици, па се тек на крају примењују и институционалне мере.

Треба напоменути да се у Белгији примењују технике групне ресторативне конференције у складу са традицијом старих Маора са Новог Зеланда, с тим што се конференцијски приступ може користити само уколико се малолетник и оштећени изричито изјасне да то желе и све док не повуку једном дати пристанак (Sebhelyi, Nove, Taba, 2018: 16). Конференција не подразумева само учешће малолетника и оштећеног, већ и чланова њихових породица и других битних лица како би се придао значај последицама које је кривично дело проузроковало за дату ужу заједницу. Поправљање односа које се тако постиже може да буде симболичко или да се огледа у обавезивању малолетника да надокнади материјалну штету или да својим радом анулира последице. Даље, малолетник може да напише пројекат у коме ће прецизирати шта би могао да уради у корист оштећених и заједнице, што потом суд може, али не мора, одобрити (Sebhelyi, Nove, Taba, 2018: 17).

Без обзира на значајне успехе у примени диверзионог поступања и у Белгији постоји отпор ка овим мерама, како ширег тако и стручног јавног мњења, али и самих оштећених који оклевају када им се укаже прилика да учествују у диверзионом програму. Из тих разлога позитивни законски оквир предвиђа и формалну обавезу јавног тужиоца да малолетнику и оштећеном предложи разрешавање кривичне ствари путем медијације и ресторативних техника. Постоје агенције које потом контактирају оштећеног и малолетника, па тек уколико они не желе да учествују у

помирењу, или помирење буде неуспешно, онда се предмет враћа у стандардни кривични поступак. Највећи број малолетничких предмета ипак не бива разматран у судском поступку.

Бугарска

Бугарска има нешто другачији приступ малолетничком криминалитету у односу на друге земље из њеног суседства. Заправо, за разлику од других држава Бугарска има специфичне централне и локалне органе (комисије) који се баве антисоцијалним понашањем деце и малолетника узраста од седам до 18 година. Ови органи не поступају по прецизно опредељеним правилима када утврђују „одговорност“ деце и малолетника за различите преступе, па они чак могу и одређивати која понашања спадају у недозвољена. Тако деца и малолетници долазе пред комисијске органе због бежања од куће, злоупотребе дроге и алкохола, проституције и других видова девијантног понашања, а све у складу са Законом о заштити деце (Child Protection Act, Закон за закрила на детето, 2000). То практично значи да су у Бугарској заступљени својеврсни статусни деликти, иако релевантни међународни документи пледирају за забрањивање такве праксе. Евидентно је да овакав приступ доводи у питање начело правичности и поштовања најбољег интереса детета, а највећи проблем се огледа у томе што заправо не постоји обавеза да се утврде околности конкретног догађаја због кога се према малолетнику могу применити и инвазивне мере.

Када је реч о малолетним учиниоцима кривичних дела, у Бугарској то могу бити лица старија од 14 година, и у кривичном поступку према њима примењују се правила општег материјалног и процесног кривичног законодавства, при чему не постоје функционално издвојени малолетнички правосудни органи. Ипак, као и у другим европским земљама, и у Бугарској судије, тужиоци и полицајци који долазе у контакт са малолетницима морају имати посебна знања о заштити и правима детета, те генерално о малолетничкој делинквенцији.

Када је реч о примени диверзионог поступања у Бугарској, оно је пре свега имплементирано путем овлашћења јавног тужиоца да одређене малолетничке случајеве преусмери на локалне органе који са баве случајевима антисоцијалног понашања, а забележено је да је између 2012. и 2016. године од укупног броја малолетничких предмета између 15 и 16% решавано управо на тај начин (Sebhelyi et al, 2018). Оно што чини проблематичним овакво поступање јесте то што малолетници немају

могућност да одбију примену одређених мера које су им локални органи наменили, иако је једна од кључних одлика диверзије то да она фактички представља погодност за малолетника и да као таква подразумева да се малолетник саглашава са применом диверзионих мера. Саме мере које се примењују веома су сличне српским васпитним налозима, те обухватају извињење оштећеном, друштвено-користан рад, подвргавање саветовањима и терапијама и томе слично. Међутим, мере могу подразумевати и забрану посеђивања одређених места и лица, те забрану боравка на отвореном простору после одређених вечерњих часова, тако да се чини да су више окренуте одржавању јавног реда и мира но помоћи и подршци у складу са индивидуалним потребама малолетника. Штавише, органи за сузбијање малолетничке делинквенције могу децу млађу од 17 година упутити и на боравак у школи затвореног типа. Даље, када је реч о малолетницима тужилац је овлашћен да једноставно одбаци кривичну пријаву уколико сматра да је кривично дело последица непромишљености малолетника и да не изискује формалну реакцију. Тада практично долази до просте диверзије.

У литератури се истиче да се у Бугарској, као и у суседним земљама, значајан део активности у вези са диверзионим поступањем унапређује радом и залагањем невладиних организација. Оне покушавају да пружи одређене нове услуге и да раде на обучавању и едуковању државних службеника, те да омогуће рад мањих установа, налик на домаћинства, у којима би могли боравити малолетници у сукобу са друштвеним правилима и законом који за тим имају потребу. Као и у суседним земљама, и у Бугарској су веома присутни проблеми са финансирањем рада ових организација, те самим тим и са одрживошћу услуга које оне настоје да пружају (Sebhelyi et al, 2018: 27).

Хрватска

У Хрватској је посебним законом за малолетне учиниоце кривичних дела (Закон о судовима за младеж, *Народне новине Републике Хрватске*, бр. 84/11, 143/12, 148/13, 56/15) предвиђена могућност диверзионог поступања. Она може бити остварена кроз примену начела опортунитета и одбацивање кривичне пријаве, дакле без примене додатних мера или пак кроз осмишљено диверзионо поступање. Конкретно, државни одвјетник може одлучити да не покрене кривични поступак иако постоји одговарајући степен сумње да је малолетник учинио кривично дело за

које је прописана казна затвора до пет година, уколико сматра да то не би било целисходно с обзиром на карактер дела, околности под којима је оно учињено, те ранији живот и личне одлике малолетника. Одлуку о непокретању поступка, слично као и у српском праву, државни одвејтник може условити спремношћу малолетника да испуни обавезе попут извињења оштећеном, надокнаде штете, подвргавања лечењу и томе слично.

У периоду од 2011. до 2016. године око 25% малолетничких кривичних предмета окончано је диверзионим поступањем у виду оба наведена модалитета диверзије (Sebhelyi et al, 2018: 14). У литератури се истиче да је законодавни оквир за поступање са малолетним преступницима у Хрватској усклађен са међународним стандардима у овој области, али да у пракси постоји одређено неповерење према диверзионом поступању у коме правосудни систем губи кључну улогу. Када је реч о конкретним диверзионим мерама, можемо рећи да су оне веома сличне српским. Дакле, у питању су мере налик васпитним налозима.

У Хрватској се примењује СТОП програм, по угледу на холандски пример, али се главна замерка односи на његову заступљеност само у већим градским срединама (Sebhelyi et al, 2018: 18). СТОП је у претходном периоду имплементиран пре свега у Загребу, а у примену учествују органи правосудног система, социјални радници и невладин сектор. Суштина програма се огледа пре свега у добровољном прихватању малолетника да обави одређени друштвено-користан рад. У програму учешће може узети малолетник који се сумњичи да је извршио лакше кривично дело, који у начелу признаје своју одговорност и који то изричито жели. О СТОП програму малолетници и њихови родитељи бивају информисани од стране полиције, која уз знање тужиоца потом малолетника упућује на социјалне раднике и невладине организације. Суд и тужилаштво добијају извештај о активностима које је малолетник обавио, а полиција упозорава малолетника пре примене програма да у случају непоштовања преузетих обавеза ипак може бити санкционисан за учињено кривично дело. Искуства малолетника са СТОП програмом углавном су позитивна. Постоје проблеми у погледу финансирања, ширења и одрживости програма.

Мађарска

У Мађарској је 2018. године ступио на снагу нови законодавни оквир о сузбијању малолетничког криминалитета, а пре овог догађаја међународна заједница је истицала битне замерке на поступање према малолетним учиниоцима кривичних дела, посебно имајући у виду да у неким

случајевима и деца стара свега 12 година могу кривично одговарати. Остаје да се види до каквих практичних промена ће довести нови законски оквир. Но, у начелу и на малолетнике се примењују одредбе општег кривичног законодавства (Hungarian Criminal Code (Act C of 2012)).

У Мађарској је у периоду између 2011. и 2016. године значајно опао број малолетничких предмета у којима је примењено диверзионо поступање (Sebhelyi et al, 2018: 14), што је вероватно условљено општом климом и политичким приликама у којима је диверзија представљена као начин бољећивог поступања према малолетницима који само желе да избегну кривичну и сваку другу одговорност. Ипак, позитивни законски оквир омогућава примену одлагања кривичног гоњења, медијацију, ресторативне мере, надокнаду штете, друштвено-користан рад, надзор од стране одговарајућег органа и диверзију у случају кривичних дела у вези са злоупотребом психоактивних супстанци. У пракси су конкретне мере диверзионог типа слабо заступљене, једнако као што недостаје и едукација судија, тужилаца и полицајаца о посебним начинима рада и поступања према малолетницима (Sebhelyi et al, 2018: 30).

Румунија

У Румунији се малолетници сматрају кривично одговорним почев од навршене четрнаесте године, с тим што се могу кажњавати само малолетници који имају више од 16 година. Поступак према малолетницима суштински се не разликује од кривичног поступка против одраслих, с тим што се води рачуна о поштовању права малолетника и гарантује се право на формалну одбрану (The Penal Code of Romania, no. 286/2009). У овој држави велики број кривичних пријава против малолетника буде одбачен или се предмети окончају без примене било каквих мера, па се тако у литератури истиче да се на годишњем нивоу рад на око 60% малолетничких кривичних предмета оконча већ у фази обраде код јавног тужиоца (Sebhelyi et al, 2018: 11).

Позитивни законски оквир Румуније је такав да се заправо изричито и не говори о диверзионим мерама, али постоји могућност за примену едукативних мера, смештање малолетника под посебан надзор и боравак у васпитно-образовним институцијама. Почев од 2014. године, најчешће примењивана мера према малолетним учиниоцима кривичних дела јесте едукативна мера неинституционалног типа, а и када се малолетници институционализују последњих година се пре свега упућују у образовне

установе, те све мање у установе где је заступљен ригидан режим и ограничавање слободе кретања (Sebhelyi et al, 2018: 18).

Када је реч о конкретним облицима диверзионог поступања, уколико тужилац одлучи да не поступа по малолетничком предмету он ће контактирати службу социјалне заштите која потом малолетника може сместити у установу ради заштите његових најбољих интереса или под одређени облик надзора. С тим у вези треба напоменути да је у периоду између 2011. и 2016. године на годишњем нивоу у просеку 95 деце било смештано у институције за малолетнике на неодређено време (Sebhelyi et al, 2018: 31). Када су у питању малолетници који се сматрају кривично одговорним и старији малолетници јавни тужилац ова лица може обавезати да испуне различите обавезе налик на српске васпитне налоге, а од успешности и залагања при испуњавању обавеза зависиће даља судбина кривичног поступка. У том случају се практично ради о примени начела опортунитета од стране јавног тужиоца, а овакав модалитет поступања применљив је у малолетничким кривичним предметима где се малолетник сумњичи да је извршио кривично дело за које је прописана затворска казна до седам година. Уз примену начела опортунитета паралелно се могу изрећи мере попут: друштвено-корисног рада, саветовања, извињења оштећеном и надокнаде штете, а малолетник који савесно испуни своје обавезе више не може бити гоњен поводом исте кривичне ствари, нити се било какви подаци о делу и поступку бележе у релевантним евиденцијама. Примену диверзионих мера надзире јавни тужиоци и полиција.

Норвешка

Представљамо и мере диверзионог поступања у Норвешкој, с обзиром на то да се врло често нордијске земље, као државе благостања и државе које значајну пажњу посвећују питањима у вези са васпитавањем и заштитом деце и младих, помињу као узор на који се треба угледати.

У Норвешкој су током 2014. године уведене две нове санкције ресторативног карактера, са циљем да се већа пажња прида учешћу и улози оштећених, али и да се задовоље интереси малолетних учинилаца кривичних дела. За разлику од других европских земаља, у Норвешкој је још од деведесетих година прошлог века служба за медијацију добро организована и равномерно распоређена широм државе. У раду органа за медијацију учествују пре свега лаици који су прошли кроз одговарајућу обуку. Медијатори добијају новчану надокнаду за свој рад. Ова служба олакшава разрешење конфликта како у грађанским тако и у кривичним

стварима, а на годишњем нивоу реши и до 7.500 случајева (Rasmussen, 2018).

Нове ресторативне санкције за малолетнике од пре неколико година подразумевају и додатне мере помоћи и надзора за малолетнике. Тако уз примену ресторативних мера, у случају малолетника који се сумњиче да су извршили тежа кривична дела, долази и до имплементације мера попут: обавезног похађања школе, забране излагања у касним вечерњим часовима, едукативног рада уз помоћ татора, бављења спортом, терапије за контролу беса, лечења болести зависности и слично. Међутим, ове мере се називају и мерама санкционисања малолетника, мада акценат није на репресији, због тога што непоштовање мере од стране малолетника у финалу може резултирати његовим затварањем. Када је, пак, реч о лакшим кривичним делима, мере помоћи и подршке спроводе се тако што малолетник на месечном нивоу посећује службу за медијацију и ресторативну правду, где овлашћени службеник утврђује како протиче имплементација различитих мера. Ова мера се зато сматра знатно блажом од мере санкционисања малолетника и назива се мером надзора малолетника (Holmboe, 2017). Треба напоменути да, за разлику од ресторације и медијације за одрасле у грађанској и кривичној материји, у којима учествују само пригодно обучени лаици, са малолетницима раде искључиво професионалци. Иако је у нордијским земљама диверзија традиционално веома заступљена и постоји обиље информација о методама ресторативне правде, ипак треба рећи да се ставови јавног мњења и стручне јавности о њеној примерености и сврсисходности не подударају, тако да шири јавност и није претерано одушевљена применом неинвазивних мера према малолетницима (Rasmussen, 2018).

САД и Канада

Када је реч о САД треба имати у виду да је државно уређење ове земље такво да омогућава постојање суштинских разлика у реаговању на малолетнички криминалитет у различитим федералним државама. Зато ћемо се у циљу упознавања са искуствима у САД ослонити на резултате једне опсежне метааналитичке студије. Наиме, група истраживача је 2018. године објавила резултате вредновања различитих диверзионих програма спровођених од стране полиције, при чему су извор сазнања биле бројне експерименталне и квазиексперименталне научне студије о диверзионим програмима. Диверزيونи програми су били подељени у три основне групе: диверзија без било каквог даљег поступања, што би

заправо био пандан одбацивању кривичне пријаве у српским условима, диверзија уз упућивање на различите услуге у заједници и диверзија уз примену ресторативних мера. Основни закључак је да је диверзионо поступање дало нешто позитивније ефекте у сузбијању поврата у односу на спровођење кривичног поступка, док није било значајнијих разлика у постигнутим ефектима зависно од самог типа диверзионог програма који је примењен. Истраживачи су закључили да велики проблем у тумачењу резултата представља то што заправо нису дошли до поузданих сазнања шта се конкретно радило при спровођењу услуга, тако да не могу ни да евалуирају ефекте специфичних мера (Wilson, Brennan, Olaghery, 2018).

Још једно опсежно метааналитичко истраживање у Северној Америци спровели су Wilson и Hoge, који су 2013. године сумирали резултате 45 аналитичких студија о 73 диверзиона програма, такође закључивши да диверзионо поступање даје нешто боље ефекте у погледу сузбијања повратништва компарирано са класичним поступањем. Занимљиво је да су и наведени аутори дошли до закључка да сложена диверзија, дакле диверзија са применом конкретних мера, није значајно делотворнија од диверзије која се своди на обуставу поступка (Wilson, Hoge, 2013: 512). Ипак, констатују да процењивање ризика од будућег криминалног понашања као ниског, средњег или високог и прилагођавање диверзионог поступања тој процени битно утичу на ефективност програма.

Завршна разматрања

Диверзионо поступање према малолетницима почива на идеји да кршење закона од стране малолетника треба истовремено посматрати и као основ за позивање малолетника на одговорност и као прилику да се малолетнику пружи преко потребне помоћ и подршка. Због чињенице да деца и малолетници тек треба да се развију као личности друштво жели да их снажно подржи на том путу, уместо да их гурне на странпутицу са онима који су се већ определили за непоштовање прописа. Скретање кривичног поступка на алтернативни правац је, при томе, мотивисано како тежњом да се малолетник заштити тако и потребом да се на најефективнији начин искористи период када се на малолетника још увек може драстично утицати.

Изложени упоредноправни преглед позитивних законских оквира и пракси у диверзионом поступању према малолетницима указује на непостојање суштинских разлика у поступању у Србији и другим земљама.

Наиме, скретање кривичног поступка према малолетницима остаје и даље недовољно евалуирана област у којој готово све државе света и данас траже најбоља решења, држећи се свега неколико опробаних тактика у пракси.

Оно што свакако јесте различито у Србији у односу на неке друге земље јесте ниво уложених средстава и напора у развијање диверзионих програма. Државе попут Норвешке и Аустрије отишле су далеко у организовању система за диверзионо поступање широм својих територија, што се за Србију и остале посматране државе не може рећи. Такође, у већини посматраних држава, па тако и у Србији, постоји проблем укључивања локалне заједнице у имплементацију диверзионих мера, иако је учешће грађана који деле свакодневицу са малолетником у реаговању на преступништво од великог значаја за успех ресоцијализације и реинтеграције. Ако је за утеху, у готово свим посматраним примерима постоји одређени отпор јавног мњења према скретању кривичног поступка, с тим што у Србији очигледно недостају мере путем којих би се шира јавност упознала са значајем, смислом и бенефитима диверзије. У том смислу, излагања закључујемо констатацијом да је у Србији преко потребна интензивнија примена мера диверзионог карактера и шире укључивање цивилног сектора у ову проблематику. Пошто се након првобитног интензивнијег примењивања диверзионог поступања изврше одговарајуће евалуације, биће омогућено размишљање о томе шта треба променити у постојећем законском оквиру. Како би се избегло непотребно експериментисање и лутање, добродошло је угледање на позитивне примере из упоредног права.

Литература

- Banović, B., Joksić, I. (2011). Diverzioni koncept reagovanja na kriminalitet maloletnika u Srbiji: Zakonodavstvo i praksa. *Teme*, 2. 345–364.
- Bernburg, J., Krohn, M., Rivera, C. (2006). Official labeling, criminal embeddedness, and subsequent delinquency a longitudinal test of labeling theory. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 43(1). 67–88.
- Dunkel, F., Horsfield, P., Parosanu A. (2015). Research and Selection of the Most Effective Juvenile Restorative Justice Practices in Europe: Snapshots from 28 EU Member States, Vol. 1. Brussels: International Juvenile Justice Observatory.

- Fass, S. M., Pi, C. (2002). Getting Tough on Juvenile Crime: An Analysis of Costs and Benefits. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 39(4). 363–399.
- Holmboe, M. (2017). Norwegian Youth Punishment-Opportunity or Trap? *Bergen Journal of Criminal Law & Criminal Justice*, 5(1). 37–58.
- Howell, J. (2009). Preventing and Reducing Juvenile Delinquency: A Comprehensive Framework. Los Angeles: Sage publications.
- Kovačević, M. (2013). Međunarodni standardi u oblasti krivičnih sankcija i mera za maloletnike. Beograd: Pravni fakultet (doktorska disertacija).
- Kratcoski, P., Edelbacher, M. (2009). Juvenile Justice in Austria and the United States: Similarities and Differences. *International Journal of Police Science & Management*, 11(2). 203–216.
- Moffitt, T. (1993). Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy. *Psychological Review*, 100. 674–701.
- Radulović, Lj. (1999). Kriminalna politika. Beograd: Pravni fakultet.
- Rassmusen, K. (2018). When Is Restorative Justice? Exploring the Implications of Restorative Processes in Juvenile Offence Cases Based on Interviews and Observations in Northern Ireland, Norway, and Orlando, Florida. In: Nylund, A., Ervasti, K., Adrian, L. (eds.). *Nordic Mediation Research* (145–182). Cham: SpringerOpen.
- Sebhelyi, V., Nove, L., Taba, S. (2018). Alternative Ways to Address Youth (AWAY Project). Budapest: Terre des hommes Foundation 'Lausanne' in Hungary.
- Wilson, D., Brennan, I., Olaghere, A. (2018). Police initiated diversion for youth to prevent future delinquent behavior: a systematic review protocol. Campbell Collaboration. Available at <https://campbellcollaboration.org/library/police-initiated-diversion-to-prevent-future-delinquent-behaviour.html> (1 March 2019).
- Wilson, H., Hoge, R. (2013). The effect of youth diversion programs on recidivism, A Meta-Analytic Review. *Criminal Justice and Behaviour*, 40(5). 497–518.

DIVERSION IN COMPARATIVE JUVENILE CRIMINAL LAW

By Milica KOVACEVIC

ABSTRACT

Diversion for juvenile offenders is a standard in almost all relevant international documents in the field of juvenile justice. However, the modes of practical implementation can drastically affect the meaning and purpose of diversion. If diversionary treatment is reduced to a factual forgiving of the responsibility for crime committed by minors, without the support and a positive influence for the further development of the minor, then the diversion is reduced to a mere formality and it has been deprived of its point. The process of the application of diversionary practices can easily be affected by the lack of resources, primarily at the local level, which means that there are no meaningful programs for juvenile offenders. The aim of this paper is to look at certain experiences from comparative systems, in order to detect those measures that have been proven to be adequate. In order to achieve this goal, an analytical-synthetic, dogmatic and comparative method has been applied.

Key words: diversion, support, juvenile offenders.

Марија ТАСИЋ*

Криминалистичко-полицијски универзитет

Прегледан рад

Примљено: 02. 02. 2019.

Прихваћено: 05. 06. 2019.

СОЦИОЛОШКА ОБЈАШЊЕЊА ЕТИОЛОГИЈЕ НАСИЛНИЧКОГ КРИМИНАЛИТЕТА

Као вид класичног криминалитета, насилнички криминалитет је заступљен у свим земљама и историјским периодима. Велики број криминолошких теорија бави се објашњењем девијантног и криминалног понашања, настојећи да дају одговор на питање зашто људи крше друштвене и правне норме. Иако се узроцима криминалитета и насиља баве бројне теоријске парадигме, ниједна од њих још увек није досегла ниво који би омогућио да се са сигурношћу може тврдити да је одређени чинилац или група чинилаца од пресудног значаја за испољавање насилничког криминалитета. Циљ рада је приказ социолошких теорија које се баве етиологијом насилничког криминалитета.

Кључне речи: социјална контрола, аномија, диференцијална асоцијација, етикетирање, конфликти.

Увод

Насилнички криминалитет је посебна форма испољавања криминалитета, која са собом носи велику друштвену опасност. С обзиром на тежину последица које има на безбедност грађана и друштво, привлачи огромну пажњу истраживача и целокупне јавности. У укупној структури криминалитета, насилнички криминалитет учествује са око 5–10% (Ignjatović, 2011: 6), али због своје природе, која често подразумева акте бруталности и деструктивности, изазива велики страх и узнемирење грађана, као и снажне реакције јавности. Насилнички криминалитет обухвата кривична

* marija.tasic@kpu.edu.rs

дела с елементима насиља, због чега се приликом његовог одређивања полази од појма насиља, који представља његов суштински конституенс. У литератури се насиље често поистовећује са агресијом и агресивношћу, с обзиром на то да су ови појмови врло блиски, због чега се приликом објашњења појма насиља полази од појмова агресије и агресивности.

Појам насиља и агресије се разликују, јер је насиље социјални конструкт и представља суштински људску карактеристику, односно одвија се у друштвеном контексту, док је агресија оно што човек дели са својим животињским прецима – нападачко понашање у условима угрожености са циљем да се елиминише онај који ту угроженост ствара. Агресија се може одредити као свако понашање које се предузима са намером да се друго лице повреди, противно вољи тог лица, док се агресивност може одредити као особина личности да се мање-више доследно према својој околини односи разорно или непријатељски (Simeunović-Patić, 2016: 11). У психолошком и социјално-психолошком смислу, агресија је начин понашања окарактерисан негативним деловањем према објекту, који доводи у питање његов интегритет, односно вредности и интересе објекта (Гајић, 2011: 282). С тим у вези, насиље заправо представља телесно актуелизовање агресије, односно физичку агресију. Дефиниције насиља се често разликују у погледу тога да ли је насиље усмерено само против физичког, психичког и социјалног интегритета индивидуе, или може бити усмерено и према предмету/имовини, са циљем његовог уништења или оштећења. Једна од дефиниција насиља која не укључује понашања која су усмерена према нечијој имовини јесте дефиниција насиља коју је дао Едвин Мегарге (Edwin Megargee), по којој насилничко понашање подразумева понашање које одликује примена силе или стварна претња да ће се сила применити, а која може резултирати повредом појединца, те се као основне одлике насилничког понашања издвајају: напад је усмерен на личност; претња насиљем мора изражавати јасну намеру нападача да примени силу; ирелевантно је да ли је до повреде дошло, ако је нападач употребио силу која би са великом вероватноћом довела до повреде; мора постојати намера нападача, односно насиље се мора употребљавати са одређеном сврхом, што значи да се искључују случајеви ненамерног повређивања (Ignjatović, 2011: 183). Међутим, поставља се питање да ли под насиљем треба обухватити само криминална понашања, односно понашања која су позитивним правом једне земље инкриминисана као таква или насиље треба сагледавати шире, при чему би се обухватила и некриминална понашања. Такође, агресија може бити афективна, односно повезана са негативним емоционалним стањима (нпр. емоција беса), која су проузро-

кована неком врстом провокације, због чега је усмерена ка повређивању извора провокације, за разлику од инструменталне агресије која не мора имати емоционалну основу, већ представља само средство за остварење другог циља (Green, 2001: 5).

Појмове насиља и агресије не треба посматрати као синониме, јер нису сва агресивна понашања увек и насилничка, док, с друге стране, свако насиље представља својеврстан вид агресије. Појам агресије би требало посматрати као шири појам у односу на појам насиља, па би насиље обухватало само екстремне, изразито деструктивне облике агресије. Без обзира на то да ли је сврха предузимања насилничког понашања наношење повреде жртви или је оно у функцији остварења неког другог циља, начин на који се настоји остварити је сам по себи нелегитиман и противправан, што насилнички криминалитет чини обликом криминалитета са високим степеном друштвене опасности.

Социолошки приступ у објашњењу етиологије насилничког криминалитета

Једно од централних питања науке о криминалитету јесте питање његове етиологије, те бројне теоријске парадигме настоје одговорити на питање шта је то што подстиче људе да чине злочине. Ипак, још увек не постоји консензус која је то група доминантних чинилаца које узрокују девијантно и криминално понашање, због чега различите теорије истичу различите узроке, а самим тим имају другачије приступе у погледу утврђивања механизма и начина за њихову контролу. На почетку 20. века узрок криминалитета тражио се у биолошким чиниоцима, а преступници су се сматрали рођеним злочинцима које одликују дегенеративне физичке карактеристике (Dimovski, 2012), због чега су сматрани непоправљивим, па је и једини начин спречавања њиховог даљег криминалног понашања било њихово затварање. Деценијама касније, узроци криминалитета померају се са индивидуалних према срединским чиниоцима, указујући на то да се криминално понашање испољава онда када друштво није у стању да регулише индивидуално и групно понашање (Vasiljević, Prodanović, 2012), те да су адекватни механизми социјалне контроле заправо прва линија одбране. Социолошке теорије у објашњењу узрока насилничког криминалитета полазе од става да насиље није искључиво у људској природи, већ да се агресивност стиче у друштвеним односима, у којима појединци и друштвене групе стичу искуствена сазнања о потреби и корисности

насиља (Bošković, 2012: 9). Свака социјална средина младим нараштајима намеће одређени образац понашања, битан за функционисање друштва и то преко својих посредника, попут породице, вршњака, школе и мас-медија (Nikolić, 2010: 27). С тим у вези, криминално понашање се учи на исти начин као и свако друго позитивно понашање, кроз процес социјализације, а друштво на криминално понашање даје одговор који може бити неформалне или формалне природе.

У раду су приказане неке од социолошких теорија које су релевантне за објашњење етиологије насилничког криминалитета.

Теорије социјалне контроле

За разлику од других теорија које се баве питањем шта узрокује криминално понашање, теорије социјалне контроле покушавају да објасне шта узрокује конформизам појединца који га спречава да крши законе. Срж ове теорије јесте концепт социјалне контроле, који повећање стопе криминалитета повезује са слабошћу или одсуством оних социјалних веза или социјализације које би требало да подстичу појединца да поштује закон.

Један од најзначајнијих представника ове теорије је Тревис Хирши (Travis Hirshi), који сматра да ниједна посебна мотивациона сила није потребна да би се објаснило кршење закона, јер кршење закона представља један од најважнијих извора за задовољење сопствених потреба и решавање проблема, што значи да су такви мотиви уобичајени, разноврсни и ситуациони (Hirshi, 1969). Већина људи је, у одређеном тренутку, мотивисана да прекрши закон како би задовољили одређене потребе, па мотивационе силе не могу да објасне који ће од њих учинити злочин, због чега је боље фокусирати се на баријере које спречавају кршење закона. Делинквенција је последица неуспешности појединца да се уклопи у друштвени поредак или последица слабљења друштвених веза које је појединац остварио, због чега је појединац слободан да се упусти у делинквентно понашање (Wiatrowski, 1978: 33). Друштво настоји да спречи криминално понашање кроз систем социјалне контроле, којим управља поступцима који су усмерени на кршење друштвених норми, а основно интерно средство социјалне контроле јесте социјализација. Путем социјализације обезбеђује се интернализација групних норми, што подразумева да појединац учи понашање које друштво очекује од њега, са циљем његовог мотивисања да прихвати и поштује друштвене норме, без обзира

на околности које би могле да га ставе у позицију да их прекрши. Битну улогу у остваривању овог процеса имају обичаји, традиција и вера (Veladzić, 2013: 158). На крају процеса интернализације групних норми појединац ће друштвене норме прихватити као властите и у складу са њима ће се и понашати. У супротном, прибегава се коришћењу екстерних средстава којима се утиче на промену понашања појединца. Реч је о санкцијама које могу бити негативне, због тога што прописују казне за оне чије је понашање прекорачило ниво толеранције из норме, и позитивне, које могу бити у виду посебних награда, признања или престижа који се поклањају оним особама чије је понашање конформистичко (Kostić, 2012: 259). Такође, санкције могу бити неформалне природе, као што су: посрамљивање, ругање, сарказам, критика, неслагање, а у екстремним случајевима може доћи и до социјалне дискриминације и искључености (Vasiljević-Prodanović, 2012: 485). Неформалне санкције могу имати велики значај у малим друштвеним заједницама, у којима се сви чланови међусобно познају, или у изразито религиозним заједницама, у којима се кршењем норме заправо крше и правила религије. У савременим друштвима која одликује разбијање старих и трајних социјалних веза и стварање нових, мање унифицираних и краткотрајних, слаби и социјална контрола понашања (Soković, 2011: 213), па породица, црква, заједница и друге групе у којима се спроводи процес социјализације нису у стању да обезбеде поштовање утврђених правила. У том случају, нужно се прибегава инструментима формалне социјалне контроле, као што су полиција и правосуђе, али и различита професионална удружења, синдикати, државне и недржавне институције.

Према Хиршијевој теорији социјалне контроле, ако постоје довољно јаке социјалне везе и ако појединац улаже много времена и труда у конвенционалне активности, оне могу инхибирати потенцијално девијантно и криминално понашање, јер би му оно проузроковало непоправљиву штету (Hirshi, 1969: 253).

Теорије аномије

За разлику од контролних теорија које се баве узроцима конформизма појединца који га спречавају да крши закон, теорија аномије Роберта Мертонa (Robert Merton) указује да ће појединац који нема могућности да на легитиман начин оствари циљеве то учинити користећи нелегитимна средства и начине (Merton, 1938: 675). Одређени елементи социјалне

структуре стварају околности у којима може доћи до нарушавања друштвених правила, а то су интереси и циљеви који су постављени од стране друштва и као такви представљају својеврсне смернице за групни живот, као и прихватљиви начини за њихово достизање. У сваком друштву мора постојати склад између жељених циљева и институционално допуштених начина и активности за њихово достизање (Bernburg, 2002: 729). Уколико једно друштво претерано наглашава достизање одређених циљева, врши се притисак на појединце да их остваре, због чега се смањује њихова брига за легитимна, институционална средства за њихово остваривање. Да би појединци били спремни на конформистичко понашање, они морају бити социјално награђени, а за сваку позицију у друштву мора да се успостави равноправно надметање. Онда када су одређени друштвени статус и позиције доступне само одређеном слоју друштва, настаје велики притисак за појединце из нижих друштвених слојева, који нису у стању да легитимним начинима дођу до постављених циљева. Ако се овај процес настави друштво улази у стање аномије и тада ће свако средство којим се на најбржи и најефикаснији начин може доћи до остваривања жељеног циља постати допуштено, а критеријум ефикасности ће заменити легитимност. Појединац на стање аномије може реаговати на више начина: *конформизам*, који подразумева прихватање културно наметнутих циљева и институционалних норми; *иновација*, која подразумева да појединац прихвата циљеве, али одбацује институционална средства и начине за њихово остваривање; *ритуализам*, који подразумева одбацивање циљева, али и даље поштовање институционалних средстава; *повлачење*, односно напуштање и циљева и институционалних средстава и на крају *побуна*, која подразумева да појединац одбацује и циљеве и институционална средства и замењује их новим (Merton, 1938: 678).

Према Емилу Диркему (Emile Durkheim), стање аномије је стање које одликује одсуство норми или њихова недефинисаност или нејасна формулисаност, због чега појединци не знају шта се од њих очекује (Hilbert, 1986: 4). Реч је о стању које представља негацију моралности, односно осећаја обавезе која произлази из друштва, због чега аномију одликује не само одсуство норми већ и одсуство моралних правила. Сматрао је да су људи нормативна бића, односно да појединци мисле и понашају се на основу заједничких правила и традиција, које за њих имају сентименталну вредност. Заједничка правила и традиције заправо представљају морал и етику и представљају вредности које људи деле са другим људима и на основу којих се постављају циљеви и дозвољена средства за њихово остваривање (Durkheim, 1897). Диркем је сматрао да је стање аномије

карактеристично за модерна индустријска друштва, која стварају хронично стање одсуства норми, а самим тим се од стране друштва постављају погрешни циљеви. Модерна економија престаје да буде регулисана религијом и владама, она се одваја од других социјалних институција, подређујући их себи и усмерава их ка једном доминантном циљу. Такође, аномија ће се јавити и када друштво поставља циљеве који су практично недостижни. Као пример оваквих циљева наводи се тзв. „Амерички сан”, који пренаглашава новчани успех, па се људи вреднују онолико колико имају новца, чиме се ствара додатни притисак на појединце да постигну овај циљ по сваку цену (Kuzmančev-Stanojević, 2015). Наиме, Диркем је појам аномије увео изучавајући поделу рада у индустријским друштвима, дефинишући је као једну абнормалну форму поделе рада, у којој се јавља одсуство социјалних интеракција (Barnes, 1966: 169), а затим је појам аномије користио и за објашњавање једне друге девијантне појаве – самоубиства.

Централна идеја теорије аномије је да неактиван, поремећен социјални живот може да створи нерегулисане појединце над којима друштво теже може остварити контролу у односу на појединце који су интегрисани у религијским, породичним и културним групама. Контрола се успоставља на тај начин што друштво утврђује нормативне границе за остварење аспирација својих чланова, чиме се ограничавају њихове жеље (Marks, 1974: 333). Имајући у виду наведено, може се закључити да је стање аномије окидач за експанзију девијантног и криминалног понашања. У условима ерозије моралног ауторитета институционалних норми и слабљења друштвене контроле (Messner, Thome, Rosenfeld, 2008: 169) долази до експанзије свих облика криминалитета, а пре свега имовинског и насилничког криминалитета, јер појединац више нема поверење у правни поредак који би требало да га штити, па се може десити да узме закон у своје руке.

Теорија диференцијалне асоцијације

Теорија диференцијалне асоцијације сматра се једном од најистакнутијих социолошких теорија која превазилази дотадашња мултикаузална објашњења криминалитета, у којима су као узроци криминалитета истицани фактори као што су разбијене породице, криминални или девијантни родитељи, индивидуалне карактеристике, ментални поремећаји, неадекватна социјализација и слично.

Творац теорије диференцијалне асоцијације јесте Едвин Садерленд (Edwin Sutherland), који је сматрао да постојећа објашњења не омогућавају научно разумевање криминалног понашања, те да је потребно утврдити који су то услови који се увек јављају заједно са криминалитетом. Садерленд је сматрао да криминално понашање није урођено, већ се оно учи и то на исти начин као што се уче и друга, позитивна понашања, кроз процес социјализације (Cressey, 1954: 29). Овај процес може утицати двоструко на појединце – поједини ће научити и прихватити конформистичко понашање, док ће други усвојити девијантни, криминални животни стил. Теорија диференцијалне асоцијације заснива се на 9 основних поставки:

1. Криминално понашање се учи, због чега се појединци, који нису усвојили криминално понашање у процесу социјализације, неће упуштати у такво понашање;
2. Криминално понашање се учи кроз интеракцију са другим људима, односно кроз процес комуникације, који је првенствено вербални, али може бити и невербални (нпр. гестови);
3. Теорија диференцијалне асоцијације сматра да су најбитнији извори учења криминалног понашања мале, интимне групе, као што су вршњачке групе и породица, те да оне могу утицати на стварање криминалног понашања и усвајање криминалних вредности и циљева;
4. Учење криминалног понашања подразумева да појединац учи технике и вештине за вршење кривичних дела, које се могу кретати од најједноставнијих техника, које су познате већини људи, до специјализованих техника и вештина, за које зна одређени број људи. Међутим, још битније је да, кроз процес учења, појединац усваја и специфичне мотиве, потребе, рационализације и ставове који су карактеристични за криминални животни стил;
5. Појединац учи и усваја специфичне мотиве, потребе и ставове кроз тумачење законских норми као пожељних или непожељних;
6. Особа се упушта у криминално понашање, уколико његово тумачење законских норми као непожељних превagne у односу на схватање ових норми као пожељних. Дакле, реч је о ситуацији у којој појединац прихвата став да је, уместо поштовања закона, боље кршити правне норме;
7. Уколико је појединац дуже време, у ранијој животној доби, интензивније и чешће изложен низу ставова који подржавају криминално понашање, већа је вероватноћа да ће се бавити криминалом.

Дакле, криминалне тенденције ће варирати зависно од фреквенције, трајања, приоритета и интензитета. Већа је вероватноћа да ће се појединац упустити у криминално понашање ако је такво понашање научио путем комуникације са њему блиским групама, као што су породица и вршњаци;

8. Процес учења криминалног понашања је исти као и било који други процес учења;
9. Учиниоци кривичних дела и припадници опште популације, у суштини, имају исте циљеве и вредности – разликују се само средства која су усвојили као начин долажења до тих циљева (Bosiakoh & Andoh, 2010: 200).

Теорија диференцијалне асоцијације сматра да је злочин утемељен у нормативном конфликту, који је карактеристичан за модерна индустријска друштва у којима се јављају различите друштвене групе између чијих норми, вредности или интереса постоји конфликт. За разлику од њих, примитивна друштва су више интегрисана и у хармонији, због чега имају и ниже стопе криминалитета (Cullen & Wilcox, 2010: 898). Поједине групе унутар друштва закон посматрају као низ правила која се морају увек поштовати; друге групе сматрају да се закон, под одређеним околностима, може прекршити, а поједине друштвене групе сматрају да је закон само низ правила која не треба следити. Тада долази до нормативног конфликта – интереси и вредности већинских, доминантних група угрожене су од стране мањих група, због чега се врши притисак на органе формалне социјалне контроле да санкционишу сва понашања која нису у складу са друштвеним и правним нормама.

На нивоу друштвених група, нормативни конфликт води до повећања стопа криминалитета кроз процес диференцијалне социјалне организације. Наиме, социјална организација детерминише стопу криминалитета тако што утиче на околности у којима су чланови одређене друштвене групе изложени криминалним обрасцима. Пример су припадници мањинских или социјално угрожених група, који живе у подручјима која одликују незапосленост, сиромаштво, делинквентно суседство, немогућност образовања и остваривања економског успеха. Оваква социјална организација ствара повољније услове за прихватање криминалних образаца и понашања, јер се смањује број алтернативних, легалних начина и средстава за остваривање циљева и интереса, који су постављени од стране доминантне друштвене групе. У том случају, припадници таквих група ће усвојити да је криминално понашање једини начин за решавање

проблема, што ће утицати на повећање стопе криминалитета (Matsueda, 1988: 284).

Конфликтне теорије

Конфликтне теорије објашњавају криминалитет полазећи од друштвених конфликта који, према марксистичком схватању, одликују свако капиталистичко друштво и утичу на промену односа унутар постојеће друштвене структуре, али и на целокупни друштвени систем који пролази кроз процес трансформације кроз конфликте (Coser, 1957: 200).

Маркс (Carl Marx) је сматрао да су за капиталистичка друштва карактеристични специфични економски односи, који воде ка материјалној неједнакости између људи. Обични радници су принуђени да продају свој рад на тржишту, за разлику од оних који поседују сопствена средства економске производње и који су искористили предности технологије, због чега су почели да живе од рада других (Perović, 2017). С обзиром на то да је најважнији задатак сваког друштва обезбеђивање материјалне егзистенције, уколико постоји економска неједнакост она ће се одразити на читав друштвени живот, па ће сви поступци који угрожавају постојеће економске односе неједнакости за последицу имати најснажнију реакцију система социјалне контроле.

Либерални или плуралистички правац ове теорије објашњава криминално понашање кроз конфликте унутар друштва, који подразумевају борбу између различитих друштвених група за социјалну или економску надмоћ. Према Селину (Thorsten Sellin), злочин се појављује као последица културног конфликта (Albanese, 2014). У друштвима која су културно хомогена, чланови друштва деле исте вредности и поштују исте правне норме које из тих вредности произлазе. Међутим, друштва у којима постоји овакав нормативни консензус су ретка, те су савремена друштва претежно културно хетерогена. Када припадници различитих култура дођу у међусобни контакт неизбежно долази и до конфликта, јер се свака група бори за право да има сопствене вредности и норме, које би биле признате као легитимне у друштву. Победу ће однети она група која има већи успех у подели постојећих ресурса и она ће наметнути сопствене културне вредности и норме понашања, које ће формализовати кроз законе, док ће норме понашања мање доминантне групе бити криминализоване. Закон је у складу са нормативном структуром доминантних културних група, а норме кривичног права штите најзначајније вредности групе која има моћ и контролу у легислативном процесу (Arsovska & Verduyn, 2008). Закон и

процес криминализације су важно средство у социјалном конфликту, јер правну дефиницију злочина креирају представници доминантних класа у политички организованом друштву (Quinney, 1977: 66). С обзиром на то да правну дефиницију злочина одређују припадници владајућих слојева, процес криминализације обухватиће она понашања која су у сукобу са њиховим интересима, а кривичне санкције биће у складу са степеном повреде тих интереса. Уколико су ови интереси у значајнијој мери угрожени, појачава се притисак на појединце који својим понашањем изазивају такву угроженост, па ће они морати да прилагоде своје понашање правним нормама или ће бити означени и кажњени као криминални појединци. Припадници недоминантних група на тај начин чешће долазе у прилику да прекрше законске норме, због чега могу створити представу о себи као криминалним и прилагодити се наметнутој улози, што повећава вероватноћу да у будућности наставе са оваквим понашањем.

Теорија етикетирања

Различите теорије покушале су да направе разлику између девијантног и недевијантног понашања, што је резултирало бројним дефиницијама девијације и девијантног понашања. Међутим, значење овог појма се разликује у различитим културама, друштвима и временским периодима. Оно што је за поједине културе и друштва девијантно, у другим је уобичајено понашање. Такође, у одређеним историјским периодима поједина понашања су се сматрала девијантним (нпр. хомосексуализам), али су временом изгубила ознаку.

Према Хауарду Бекеру (Howard Becker), девијантност подразумева понашање којим се крше прописана правила и норме (Becker, 1991: 3). У објашњењу девијантног понашања, полази се од 4 типа девијантног и недевијантног понашања:

1. Конформистичко понашање – одликује људе који се придржавају друштвених и законских норми, те их заједница као такве и перципира;
2. Прави девијанти – појединци који крше друштвена и нормативна правила, због чега их друштво доживљава као девијанте;
3. Погрешно окривљени – појединци које је друштво окарактерисало као девијантне иако нису прекршили правила;
4. Прикривени делинквенти – појединци који крше правила, али заједница не зна за њихово девијантно понашање, због чега их погрешно перципира као конформисте (Hawkins, 2015: 89).

Најозбиљније последице јављају се код погрешно окривљених који поштују законе и понашају се у складу са друштвеним нормама, а означени су као девијантни. Суочени са етикетирањем и губитком могућности да буду равноправни чланови друштва, чак и појединци који нису примарно девијантни могу се упустити у девијантно и криминално понашање.

Према Лемеру (Edwin Lemert), примарна и секундарна девијација нису генерисане истим узроцима. Примарна девијација је полигенетска, односно произлази из скупа различитих социјалних, културних, психолошких и физиолошких узрока, док је секундарна девијација у потпуности одговор примарног девијанта на социјалну реакцију. Уколико се девијантни акти понављају и постану видљиви, долази до социјалне реакције, која се може кретати од неформалне реакције средине, као што су осуда, изолација појединца и његова стигматизација, па до реакције органа формалне контроле, као што су полиција и правосудје (Lemert, 1951: 54). Под притиском социјалне реакције примарни девијант се етикетира, стигматизује и контролише, због чега је онемогућен да нормално обавља своје свакодневне активности, што може утицати на преиспитивање сопственог идентитета. У том процесу, примарни девијант може да реши конфликт у себи и са друштвом и да потпуно преузме улогу девијанта, због чега ће наставити са девијантним понашањем, чиме се завршава процес секундарне девијације (Jovanović, 2015: 144).

Међутим, процес етикетирања не мора код сваког девијанта имати негативан утицај, јер у неким случајевима примарни девијант због социјалне реакције може променити своје понашање и прилагодити га друштвено прихватљивим оквирима. Процес етикетирања обично траје дужи временски период, те је реткост да само један девијантни акт изазове толико јаку социјалну реакцију која би допринела секундарној девијацији, осим у случају да би таква реакција била изузетно трауматична за примарног девијанта. Процесом етикетирања појединац се ставља у позицију аутсајдера, он се стигматизује – од њега се очекује одређено понашање, због чега он временом несвесно мења своје понашање како би испунио очекивања. Чак и када престане понашање или недостатак због којег је стигматизован, не престаје сама стигма, због чега је појединац дискредитован, дискриминисан и друштвено изолован.

Закључак

Теорије у социолошким и криминолошким наукама се често, од стране лаика, поимају као скуп непрактичних, нестварних идеја, које заправо немају много додирних тачака са реалношћу (Akers, 2013: 1), при чему се занемарује да су чиниоци на које оне указују заправо идентификовани у друштвеној реалности. За објашњење етиологије насилничког криминалитета потребно је узети у обзир услове друштвене заједнице у којој се манифестује. Уместо трагања за узроцима који утичу на предузимање насилничког понашања, можда је потребно преусмерити се на проналажење узрока конформистичког понашања појединца, који га спречавају да насилнички и криминално понаша. С тим у вези, потребно је преиспитати систем социјалне контроле и адекватност интерних и екстерних средстава која се користе у процесу контроле девијантног и криминалног понашања. У друштвеној заједници коју одликују слабе социјалне везе и изражена хетерогеност, процес интернализације друштвених норми је отежан па је појединац слободан да крши правила без страха од социјалне осуде. У таквим условима чак ни средства формалне социјалне контроле као реакција на насилнички криминалитет, попут дуготрајних и озбиљних санкција, неће имати велики утицај на промену начина размишљања који је у његовој основи. Сваки члан друштва мора да зна какво понашање се од њега очекује, због чега норме морају бити јасно дефинисане. Одсуство или недовољна дефинисаност друштвених норми води у стање аномије, које истовремено одликује и одсуство моралних правила, те појединац прихвата насиље као легитимно средство за остваривање друштвено постављених циљева. У циљу јачања отпорности појединца на антисоцијално и насилничко понашање потребно је повећати степен његове интегрисаности у религијским, породичним и политичким групама. Формалне и социјалне институције морају бити способне да обезбеде равноправно надметање свих чланова друштва за стицање сваке друштвене позиције, а друштво не сме дозволити да једини циљеви и мерила успеха појединца буду успех и богатство. Процес социјализације игра пресудну улогу у усвајању некриминалних образаца понашања, а породица је прва линија одбране и она мора бити способна да препозна прве знаке девијантности и да на њих реагује, јер свака толеранција или одсуство реакције насиљу даје дозу легитимитета. Само друштво које одликују снажне социјалне везе, већи ниво интегрисаности религијских, породичних и других друштвених група, као и снажне формалне и социјалне институције које остварују ефикасну социјалну контролу, стварају друштвено прилагођене

појединце који су спремни да се конформистички понашају, чиме се стварају јаке баријере за инхибирање сваког облика криминалитета.

Литература

- Akers, R., Sellers, C. (2013). *Criminological Theories: Introduction, Evaluation, Application*. New York: Oxford University Press.
- Albanese, J. (2014). The Encyclopedia of Criminology and Criminal Justice. New York: Wiley.
- Arsovska, J., Verduyn, P. (2008). Globalization, Conduct Norms and Culture Conflict: Perceptions of Violence and Crime in an Ethnic Albanian Context. *British Journal of Criminology*, 48(2). 226–246.
- Barnes, J. (1966). Durkheim's Division of Labour in Society. *Man, New Series*, 1(2). 158–175.
- Becker, H. (1991). *Outsiders Studies in the Sociology of Deviance*. New York: The Free Press.
- Bernburg, J. (2002). Anomie, social change and crime: A theoretical Examination of Institutional-Anomie Theory. *The British Journal of Criminology*, Vol. 42. 729–742.
- Bosiakoh, T., Andoh, P. (2010). Differential association theory and juvenile delinquency in Ghana's capital city – Accra: The case of Ghana borstal institute. *International Journal of Sociology and Anthropology*, Vol. 2, No. 9. 198–205.
- Bošković, M. (2012). Psihosocijalne karakteristike nasilničke ličnosti. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, 46(1). 7–19.
- Coser, L. (1957). Social Conflict and the Theory of Social Change. *The British Journal of Sociology*, Vol. 8, No. 3. 197–207.
- Cressey, D. (1954). Differential Association Theory and Compulsive Crimes. *Journal of Criminal Law and Criminology*, 45(1). 29–40.
- Cullen, F., Wilcox, P. (2010). *Encyclopedia of Criminological Theory*, Volume II. SAGE Publications Inc.
- Durkheim, E. (1897). *Suicide- A study in Sociology*. New York: Free press.
- Gajić, G. (2011). *Osnovne karakteristike nasilničkog kriminaliteta i njegovih učinilaca*. Međunarodno naučno-stručna konferencija „Nasilnički kriminalitet, etiologija, fenomenologija, suzbijanje. Banja Luka: Panevropski univerzitet Aperiion: Fakultet pravnih nauka. 278–297.
- Green, R. (2001). *Human aggression – 2nd ed*. Buckingham-Philadelphia: Open University Press.

- Hilbert, R. (1986). Anomie and the Moral Regulation of Reality: The Durkheimian Tradition in Modern Relief. *Sociological Theory*, Vol. 4, No. 1. 1–19.
- Hirshi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. University of California Press.
- Hawkins, D. (2015). Understanding the Disparity between Primary and Secondary Deviance in Relation to Deviant and/or Criminal Behaviour. *Queen's Political Review*, Vol. 3, No. 1. 85–98.
- Ignjatović, Đ. (2011). *Nasilnički kriminalitet – konceptualna i etiološka pitanja*. Međunarodno naučno-stručna konferencija „Nasilnički kriminalitet, etiologija, fenomenologija, suzbijanje. Banja Luka: Panevropski univerzitet Aperiön: Fakultet pravnih nauka. 5–32.
- Ignjatović, Đ. (2011). Pojam i etiologija nasilničkog kriminaliteta. *Crimen*, 2(2). 179–211.
- Jovanović, M. (2015). *Teorija etiketiranja – ka konceptualizaciji stigme*. *Kultura polisa*, 12(28). 134–153.
- Kostić, M. (2012). *Mas-mediji, socijalna kontrola i kriminalitet*. Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu, 61. 271–283.
- Kuzmančev-Stanojević, S. (2015). *Vršnjačko nasilje kao oblik realističnog sukoba: Primer sociološkom razumevanju nasilja mladih i među mladima*. *Kultura polisa*, 12(28). 255–274.
- Lemert, E. (1951). *Social Pathology: A Systematic Approach to the Theory of Sociopathic Behavior*. New York, NY, US: McGraw-Hill.
- Marks, R.S. (1974). Durkheim's Theory of Anomie. *American Journal of Sociology*, Vol. 80, No. 2. 329–363.
- Matsueda, R. (1988). The Current State of Differential Association Theory. *Crime and Delinquency*, Vol. 34, No. 3. 277–306.
- Merton, R. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5. 672–682.
- Messner, S., Thome, H., Rosenfeld, R. (2008). Institutions, Anomie, and Violent Crime: Clarifying and Elaborating Institutional – Anomie Theory. *International Journal of Conflict and Violence*, Vol 2 (2). 163–181.
- Perović, M. (2017). *Sto pedeset godina Marksovog kapitala*. Arhe, 28(14). 233–251.
- Simeunović-Patić, B., Kesić, T. (2016). *Kriminalistička viktimologija*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Soković, S. (2011). Savremene globalne tendencije u kontroli kriminaliteta (karakteristike, perspektive i osvrt na domaće prilike). *Crimen* 2(2). 212–226.

- Veladžić, N. (2013). *Devijantne pojave i socijalna kontrola*. Kriminalističke teme, 16(1–2). 152–166.
- Wiatrowski, M. D. (1978). *Social Control Theory and Delinquency*. Dissertation, Portland State University.
- Quinney, R. (1977). *Criminology*. Boston: Little, Brown.

SOCIOLOGICAL EXPLANATIONS OF THE ETIOLOGY OF VIOLENT CRIME

By Marija TASIC

ABSTRACT

As a form of the classic crime, violent crime is present in all countries and historical periods. Numerous criminological theories study deviant and criminal behavior, trying to answer the question why people violate social and legal norms. Although the causes of crime and violence are the topic of studying a number of theoretical paradigms, none of them has yet reached a level that would make it possible to say with certainty that a particular factor or group of factors is crucial for the manifestation of violent crime. The aim of the paper is to present sociological theories which are relevant for explanation of etiology of violent crime.

Key words: violent crime, social control, anomie, differential association, labeling.

Доц. др Јоко ДРАГОЈЛОВИЋ*
Правни факултет у Новом Саду
Универзитета Привредна академија
у Новом Саду

Прегледни рад
Примљено: 15. 04. 2019.
Прихваћено: 05. 06. 2019.

Проф. др Јелена МАТИЈАШЕВИЋ-ОБРАДОВИЋ**
Правни факултет у Новом Саду
Универзитета Привредна академија у Новом Саду

КРИВИЧНОПРАВНИ АСПЕКТИ НАСИЉА У ПОРОДИЦИ У СРБИЈИ

Насиље у породици као кривично дело први пут је инкриминисано у позитивном законодавству Републике Србије 2002. године. У том смислу, насиље у породици примарно је било регулисано Кривичним закоником, да би се 2005. године, доношењем Породичног закона, заштита од насиља у породици пружила и одредбама Породичног закона. Поред наведеног, 2016. године усвојен је Закон о спречавању насиља у породици, који је почео да се примењује 1. јуна 2017. године. Овим Законом идеја законодавца, између осталог, била је да, предузимањем хитних мера, превентивно делује на могуће појаве насиља у породици. Као што можемо видети, заштита од насиља у породици пружа се кроз три различита закона, а аутори су у раду обрадили кривичноправну заштиту од насиља у породици, уз осврт на најважније одредбе Закона о спречавању насиља у породици.

Кључне речи: насиље, члан породице, мере заштите од насиља у породици, кривично дело насиља у породици.

* jdragojlovic@pravni-fakultet.info

** jelena@pravni-fakultet.info

Увод

Породица представља основ сваког друштва јер омогућава правилан развој појединца, а самим тим утиче и на развој друштва у сваком друштвено-политичком систему. По правилу, највећи део свог живота, од рођења до смрти, човек проведе у оквиру породице. Нажалост, разумевање и узајамно поштовање нису присутни у свакој породици, па неретко долази до поремећених односа унутар ње. До неразумевања, неслагања и нетрпељивости међу члановима породице, потом и до нарушавања стабилности породице, а у многим случајевима и до насиља у породици, долази под утицајем многих фактора који делују унутар и ван породице (Bošković, 2009). С обзиром на учесталост насиља у породици, настале последице и степен угрожености жртава, сматрамо да постоји научна и практична потреба за истраживањем ове теме.

У том смислу, феномен насиља у породици и у модерној историји, манифестован кроз широку палету појавних облика, поприма велике размере у свим савременим друштвима. Због своје специфичности и комплексности ова негативна друштвена појава представља незаобилазан део како кривичноправне тако и породичноправне регулативе у Србији. Насиље у породици као кривично дело први пут је инкриминисано у позитивном законодавству Републике Србије 2002. године. Према тренутно важећем Кривичном законнику (Sl. glasnik RS, br. 85/05, 88/05 – испр., 107/05 – испр., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16) Републике Србије, кривично дело насиља у породици прописано је чланом 194 у глави деветнаест, у којој се налазе кривична дела против брака и породице. У ставу један прописан је основни облик, ставом два, три и четири прописани су тежи облици, док је у ставу пет прописан посебан облик.

Насиље у породици, односно брачни и породични односи се првенствено штите нормама породичног права, а кривично право је супсидијарно само онда када је његова интервенција неопходна. Дакле, законодавац у Републици Србији у случајевима насиља у породици предвиђа заштиту и кривичним и породичним законом. Поступци у случајевима насиља у породици покрећу се одвојено, уз напомену да се лице које тражи заштиту не мора искључиво одредити за само један вид заштите, већ оно може покренути оба поступка који ће се водити истовремено. Поред кривичноправне и породичноправне заштите, заштита од насиља у породици пружа се и Законом о спречавању насиља у породици, чиме се настоји превентивно деловати на потенцијалне случајеве насиља у породици и пружити додатна заштита жртвама.

Кривичноправни аспекти насиља у породици

Насиље у породици као кривично дело први пут је инкриминисано у позитивном законодавству Републике Србије 2002. године. Дакле, први видови интервенције кривичног законодавства у областима брачних и породичних односа са видовима насиља учињени су доношењем Закона о изменама и допунама Кривичног закона (Sl. glasnik RS, br. 10/02) Републике Србије. У поменутом закону чланом 118а прописано је да ко употребом силе или озбиљном претњом да ће напасти живот или тело повређује или угрожава телесни или душевни интегритет члана породице казниће се новчаном казном или затвором до 3 године. Члан два прописивао је квалификовани облик на начин што ће се учинилац казнити затвором од пет месеци до пет година ако је при извршењу дела из става један користио оружје, опасно оруђе или средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши. Став три прописује следећи квалификовани облик тако да ако је из става један и два наступила тешка телесна повреда или трајно и тешко нарушавање здравља члана породице, или ако је дело извршено према малолетнику, учинилац ће бити кажњен казном затвора од две до десет година. Најтежи облик постоји ако је услед дела из става један и два дошло до смрти члана породице и у том случају учинилац ће бити кажњен затвором од најмање десет година. Наиме, увођењем овог кривичног дела у правни систем поступило се у складу са међународним и европским правним стандардима, а дугогодишње системско јавно заговарање и лобирање женских невладиних организација, у Србији је покренуло процес уобличавања институционалних механизма за борбу против насиља (Spasić, 2009). До тада је заштита од насиља у породици остваривана покретањем кривичног поступка за неко од општих кривичних дела насиља (лаке или тешке телесне повреде, угрожавање сигурности једног или више лица, угрожавање оружјем или опасним оруђем при тучи или свађи...). Таква заштита показала се, како сам Врховни суд признаје, неадекватном, док су случајеви насиља у породици веома честа појава у нашем друштву (Lazarević, 2002).

Према тренутно важећем Кривичном законика Републике Србије, кривично дело насиља у породици прописано је у глави деветнаест, у којој се налазе кривична дела против брака и породице. Па тако члан 194. став 1 прописује да ко применом насиља, претњом да ће напасти на живот или тело, дрским или безобзирним понашањем угрожава спокојство, телесни интегритет или душевно стање члана своје породице, казниће се

затвором од три месеца до три године¹. Основни облик овог дела (став 1) има неколико елемената на које треба обратити пажњу: радњу, начин извршења дела, посебно својство пасивног субјекта (жртве) и последицу дела (Jovanović & Lukić, 2001). Облик кривице код основног облика овог кривичног дела је умишљај и то директни. Да би постојало ово кривично дело потребно је да учинилац угрожава телесни или душевни интегритет члана породице.² Угрожавање значи стварање конкретне/реалне опасности, односно (блиске) могућности да наступи повреда телесног или душевног интегритета члана породице. Угрожавање значи креирање услова за произвођење последице које се састоји у застрашивању, претње убиством, телесним повређивањем и сл. (Jovanović & Lukić, 2001). Закон предвиђа санкције и за угрожавање телесног интегритета или душевног стања члана породице извршено на одређени начин: употребом силе или претњом да ће се непосредно напасти на живот или тело, као и дрским или безобзирним понашањем. Употреба силе је у поимању углавном неспорна. Најчешће се ради о употреби физичке снаге према неком лицу (при чему се повређује или угрожава његов телесни или душевни интегритет). Са друге стране, да би претња била кривичноправно релевантна, односно да би представљала елемент овог кривичног дела, неопходно је да буде квалификована. То значи не било каква претња, не било каквим злом – јер се претња и дефинише као стављање у изглед неког зла (Stojanović, 2012), већ тачно одређеним – прети се непосредним нападом на живот или тело (претња убиством, телесним повређивањем...). Претња још мора бити и озбиљна, доживљена и процењена као вероватна, односно могућа и остварива. Озбиљност претње се цени и према начину на који се она чини. Зло којим се прети мора бити објективно оствариво. Претња ће се, међутим, сматрати озбиљном и када она објективно није остварива, ако је лице којем се прети имало разлога да верује у њену остваривост (Lazarević, 1995).

Ово кривично дело врши један члан породице према другоме. Жртва мора бити члан породице насилника. КЗ у члану 112, став 28 прописује да се чланом породице могу сматрати супружници, њихова деца, преци

¹ Кривично дело насиље у породици је трајно кривично дело, па предузимање више радњи у дужем временском периоду не представљају кривично дело у продуженом трајању, већ једно кривично дело. Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Кж1. 5922/10 од 29. XII 2010.

² Кривично дело насиље у породици може постојати и онда када је радња извршења предузета само једном, с тим што је неопходно да је ова радња извршења таква да је објективно подобна да доведе до угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана породице. Пресуда Врховног касационог суда, Кзз. 1088/14 од 19. XI 2014.

супружника у правој линији крвног сродства, ванбрачни партнери и њихова деца, усвојилац и усвојеник, хранилац и храњеник. Члановима породице сматрају се и браћа и сестре, њихови супружници и деца, бивши супружници и њихова деца и родитељи бивших супружника, ако живе у заједничком домаћинству, као и лица која имају заједничко дете или је дете на путу да буде рођено, иако никада нису живела у истом породичном домаћинству”.

Последица дела јесте угрожавање спокојства, телесног интегритета или душевног стања члана породице. Према раније важећим законским текстовима, последица је, поред угрожавања спокојства, телесног интегритета или душевног стања, била и повреда члана породице која се састојала у физичком злостављању (чупање за косу, поливање водом, шамарање), наношењу лаке телесне повреде (огуљотине, огреботине, нагњечена, подливи...). Повреду је лакше и доказати јер постоје мање-више видљиви трагови и медицинска документација, док је са угрожавањем теже, и оно се обично доказује помоћу сведока (Jovanović & Lukić, 2001).

У ставу два прописан је квалификовани облик који постоји ако је при извршењу дела из става један коришћено оружје, опасно оруђе или друго средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши.³ За дело из става 2 учинилац ће се казнити затвором од шест месеци до пет година. Дакле, у овом ставу квалификаторну околност представља средство које је коришћено приликом извршења кривичног дела. Шта је опасно оруђе (средство подобно да тело тешко повреди или здравље тешко наруши) цени се и у зависности од околности конкретног случаја. Неспорно је да су таква оруђа разне пољопривредне и друге алатке (оштре, тешке и сл.), али се, у судској пракси, и нога на коју је обувена ципела сматра опасним оруђем. Такође би у обзир могли доћи и поједини делови тела учиниоца – глава, песница, зуби, мада је судска пракса по овом питању неуједначена (Stojanović, 2012).

Други тежи облик прописан је у ставу три и постоји ако је услед дела из става један и два наступила тешка телесна повреда или тешко нарушавање здравља или су учињена према малолетном лицу. За дело из става 3 учинилац ће се казнити затвором од две до десет година. У односу на тешку телесну повреду, односно тешко нарушавање здравља, треба да

³ Ако је претња нападом на тело члана породице извршена употребом ножа, тада се ради о извршењу квалификованог облика кривичног дела насиље у породици. Пресуда Апелационог суда у Крагујевцу, Кж. 1376/13 од 11. IV 2013.

постоји нехат⁴, а у односу на својство пасивног субјекта, тј. да се ради о малолетном лицу умишљај (Stojanović, 2012). Под тешким телесним повређивањем подразумева се телесно повређивање којим је доведен у опасност живот повређеног лица, или је уништен или трајно и у знатној мери ослабљен важан део тела или важан орган, или је проузрокована трајна неспособност за рад, или је у питању повреда која је имала за последицу унакаженост тела, итд. Дело насиља у породици добија на тежини и када је жртва малолетни члан породице – дете (малолетник до 14 година) или малолетник узраста од 14 до 18 година (Jovanović & Lukić, 2001).

У ставу четири прописан је најтежи облик који постоји ако је услед дела из става један и два уследила смрт члана породице. За дело из става 4 учинилац ће бити кажњен затвором од три до петнаест година. У односу на смрт, као последицу конкретног кривичног дела, неопходно је да је постојао нехат, у супротном би се радило о тешком убиству.

У ставу пет прописан је посебан облик који чини лице које прекрши изречене мере заштите од насиља у породици које му је одредио суд. За дело из става 5 учинилац ће се казнити затвором од три месеца до три године и новчаном казном. Дакле, реч је о лицу које не поштује породичноправне мере заштите од насиља у породици које су изречене у парничном поступку (Grupa autora, 2008).

Кривичноправна заштита од насиља у породици од изузетног је значаја, пре свега јер се насиље у породици изједначава са другим облицима криминалитета што, са једне стране, свакако има одређену криминално-политичку тежину, док се, са друге, ствара свест да је насиље у породици проблем који не представља појаву која се решава унутар једне породице, већ представља питање којим се баве правосудни и полицијски органи.

Кратак осврт на Закон о спречавању насиља у породици

Закон о спречавању насиља у породици (Sl. glasnik RS, br. 94/16) почео је да се примењује 2017. године. Закон у основи уређује спречавање насиља у породици и поступање државних органа и установа у спречавању насиља у породици и пружању заштите и подршке жртвама насиља

⁴ Тешка телесна повреда нанета са умишљајем не може се сматрати квалификаторном околношћу за кривично дело насиље у породици, с обзиром на то да умишљајно наношење тешке телесне повреде приликом извршења предметног кривичног дела представља засебно кривично дело. Пресуда Апелационог суда у Београду, Кж1. По1. 25/14 од 20. II 2015.

у породици. Циљ Закона је да на општи и јединствен начин уреди организацију и поступање државних органа и установа и тиме омогући делотворно спречавање насиља у породици и хитну, благовремену и делотворну заштиту и подршку жртвама насиља у породици.

Спречавање насиља у породици састоји се од скупа мера којима се открива да ли прети непосредна опасност од насиља у породици и скупа мера које се примењују када је непосредна опасност откривена. Непосредна опасност од насиља у породици постоји када из понашања могућег учиниоца и других околности произлази да је он спреман да у времену које непосредно предстоји по први пут учини или понови насиље у породици (Matijašević-Obradović & Stefanović, 2017). При томе, насиље у породици, у смислу овог закона, јесте акт физичког, сексуалног, психичког или економског насиља учиниоца према лицу са којим се учинилац налази у садашњем или ранијем брачном или ванбрачном или партнерском односу или према лицу са којим је крвни сродник у правој линији, а у побочној линији до другог степена или са којим је сродник по тазбини до другог степена, или коме је усвојитељ, усвојеник, храњеник или хранитељ или према другом лицу са којим живи или је живео у заједничком домаћинству (Закон о sprečavanju nasilja u porodici, члан 3). Управо одредбе које се односе на могућност предузимања одређених мера према могућем учиниоцу насиља, како би се спречило да до насиља не дође. Иако је јасна идеја законодавца била да превентивно делује (имајући у виду последице од насиља у породици), овакав приступ се коси са основним принципима кривичног права (Ristivojević, & Samardžić, 2017).

У члану 7 одређено је да за спречавање насиља у породици и пружање заштите и подршке жртвама насиља у породици и жртвама кривичних дела које садрже елементе насиља у породици надлежни су полиција, јавна тужилаштва, судови опште надлежности и прекршајни судови, као надлежни државни органи, и центри за социјални рад, као установе. Поред надлежних државних органа и центара за социјални рад, у спречавању насиља у породици, преко давања помоћи и обавештавања о насиљу, као и пружању подршке жртвама насиља, учествују и друге установе у области дечје, социјалне заштите, образовања, васпитања и здравства, као и тела за родну равноправност на нивоу локалних самоуправа.

У члану 15 Закона прописано је да процену ризика врши полицијски службеник. При процени ризика нарочито се води рачуна о томе да ли је могући учинилац раније или непосредно пре процене ризика учинио насиље у породици и да ли је спреман да га понови, да ли је претио убиством или самоубиством, поседује ли оружје, да ли је ментално

болестан или злоупотребава психоактивне супстанце, да ли постоји сукоб око старатељства над дететом или око начина одржавања личних односа детета и родитеља који је могући учинилац, да ли је могућем учиниоцу изречена хитна мера или одређена мера заштите од насиља у породици, да ли жртва доживљава страх и како она процењује ризик од насиља.

Надлежни полицијски службеник одмах доставља сва доступна обавештења о насиљу у породици или непосредној опасности од њега и процену ризика – ако она указује на непосредну опасност од насиља – основном јавном тужиоцу на чијем подручју се налази пребивалиште, односно боравиште жртве, центру за социјални рад и групи за координацију и сарадњу (Ristivojević, 2018). Ако после процене ризика установи непосредну опасност од насиља у породици, надлежни полицијски службеник доноси наређење којим изриче хитну меру учиниоцу који је доведен у надлежну организациону јединицу полиције. Хитне мере су: мера привременог удаљења учиниоца из стана и мера привремене забране учиниоцу да контактира жртву насиља и прилази јој. После пријема обавештења, процене ризика и наређења, основни јавни тужилац проучава обавештења и вреднује процену ризика надлежног полицијског службеника (Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, član 14, 15, 16. i 17).

Ако после тога установи непосредну опасност од насиља у породици дужан је да суду поднесе предлог да се хитна мера продужи, у року од 24 часа од часа уручења наређења лицу коме је изречена хитна мера. Уз предлог, основни јавни тужилац доставља суду и процену ризика надлежног полицијског службеника, своје вредновање његове процене ризика и друге доказе који указују на непосредну опасност од насиља у породици (Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, član 18).

Предлог да се хитна мера продужи подноси се основном суду на чијем подручју се налази пребивалиште, односно боравиште жртве, а о предлогу одлучује судија појединац. Суд продужава хитну меру ако после вредновања процене ризика надлежног полицијског службеника, вредновања процене ризика које је учинио основни јавни тужилац, оцене приложених доказа и тврдњи из предлога основног јавног тужиоца и оцене изјашњења лица коме је хитна мера изречена, установи непосредну опасност од насиља у породици, иначе одбија предлог као неоснован. Решење о предлогу доноси се без одржавања рочишта, у року од 24 часа од пријема предлога да се хитна мера продужи (Zakon o sprečavanju nasilja u porodici, član 19).

Члановима 29–31 уређено је питање заштите и подршке жртвама насиља у породици и жртвама кривичних дела одређених у члану 4 овог Закона, а која садрже елементе насиља у породици. Па тако, државни органи и установе дужни су да у првом контакту са жртвом насиља у породици дају жртви потпуна обавештења о органима, правним лицима и удружењима који јој пружају заштиту и подршку, на начин и на језику који жртва насиља разуме. Жртва насиља у породици има право на бесплатну правну помоћ (Matijašević-Obradović & Stefanović, 2017). По пријему процене ризика којом је установљена непосредна опасност од насиља у породици, група за координацију и сарадњу израђује индивидуални план заштите и подршке жртви, који садржи целовите и делотворне мере заштите и подршке жртви, али и другим члановима породице којима је подршка потребна. У изради индивидуалног плана заштите и подршке жртви учествује и жртва, ако то жели и ако то дозвољава њено емотивно и физичко стање. Мере заштите морају да пруже безбедност жртви, да зауставе насиље, спрече да се оно понови и заштите права жртве, а мере подршке да омогуће да се жртви пружи психосоцијална и друга подршка ради њеног опоравка, оснаживања и осамостаљивања (Matijašević-Obradović & Stefanović, 2017).

Закључак

Како су породични односи, а самим тим и насиље у породици постали питање и шире друштвене заједнице, а не само питање које се тиче чланова једне породице и њихових актера, пре свега створена је свест о неопходности заштите жртава породичног насиља. Посебна важност сузбијања ове појаве лежи у чињеници да је складна и функционална породица основ јачања сваке нације. Такође, треба имати у виду да поремећени брачни и породични односи најчешће представљају важан криминогени фактор, чиме заштита овог добра још више добија на значају. Дакле, као што смо већ и напоменули, насиље у породици представља озбиљан проблем савременог друштва, а самим тим и озбиљан проблем Републике Србије. Број жртава насиља у породици, као и оних случајева са најтежим исходом је све већи. Управо из тог разлога донето је и низ закона и стратегија који регулишу ово питање и настоје да пруже заштиту жртвама од насиља у породици.

Примарна заштита од насиља у породици пружа се Породичним законом, док је кривичноправна заштита супсидијарног карактера. Такође,

2016. године донет је и Закон о спречавању насиља у породици, чији је циљ да превентивно делује кроз мере које се односе на процену непосредне опасности од насиља у породици и скупа мера који се примењују када је непосредна опасност откривена. Поред тога, Закон прописује и хитне мере које се изричу, мера привременог удаљења учиниоца из стана и мера привремене забране учиниоцу да контактира жртву насиља и прилази јој. Иако све ове мере имају за циљ да превентивно делују, спрече насиље у породици и сачувају породичне односе, оне у великој мери изазивају и одређене контраефекте. Чињеница да се према потенцијалном учиниоцу (који још увек није извршио акт насиља) предузима одређена мера коси се са основним принципима кривичног права. Такође, хитна мера исељења из стана често може бити превелика потешкоћа за учиниоца, који најчешће бива препуштен улици, без новца и крова над главом.

Литература

- Bošković, D. (2009). Sprečavanje nasilja u porodici. *Bezbednost*, vol. 51, br. 3. 93–104.
- Grupa autora (2008). *Prevenција i zaštita od nasilja u porodici*. Beograd: Praxis.
- Jovanović, S., Lukić, M. (2003). *Nasilje u porodici: nova inkriminacija*. Publikacija nastala na osnovu seminara vođenih krajem 2002. i početkom 2003. godine u devet beogradskih opštinskih centara za socijalni rad, u organizaciji Autonomnog ženskog centra, a pod pokroviteljstvom Ministarstva za socijalna pitanja, Beograd.
- Krivični zakonik, *Sl. glasnik RS*, br. 85/05, 88/05 – ispr., 107/05 – ispr., 72/09, 111/09, 121/12, 104/13, 108/14 i 94/16.
- Lazarević, J. (2002). *Krivična dela sa elementom nasilja, sa posebnim osvrtom na krivična dela nasilja u porodici i nasilničkog ponašanja*. Bilten sudske prakse, br. 3, Beograd.
- Lazarević, Lj. (1995). *Krivično pravo – posebni deo*. Beograd: Savremena administracija.
- Matijašević-Obradović, J., Stefanović, N. (2017). Nasilje u porodici u svetlu Pородичног закона, Krivičnog zakonika i Zakona o sprečavanju nasilja u porodici. *Pravo teorija i praksa*, vol. 34, br. 4–6. 13–28.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž1. 5922/10 od 29. XII 2010.
- Presuda Vrhovnog kasacionog suda, Kzz. 1088/14 od 19. XI 2014.
- Presuda Apelacionog suda u Kragujevcu, Kž. 1376/13 od 11. IV 2013.
- Presuda Apelacionog suda u Beogradu. Kž1. Po1. 25/14 od 20. II 2015.

- Ristivojević, B. (2018). Da li je Zakon o sprečavanju nasilja u porodici zakazao? *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 52, br. 1. 137–152.
- Ristivojević, B., Samardžić S. (2017). Zakon o sprečavanju nasilja u porodici – kritički osvrt iz ugla krivičnog prava. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu*, vol. 51, br. 4. 1441–1451.
- Spasić, D. (2009). Modeli zaštite od porodičnog nasilja u Republici Srbiji. *Bezbednost*, vol. 51, br. 1–2/2009. 208–221.
- Stojanović, Z. (2012). *Komentar Krivičnog zakonika – četvrto izmenjeno i dopunjeno izdanje*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona. *Sl. glasnik RS*, br. 10/02.
- Zakon o sprečavanju nasilja u porodici. *Sl. glasnik RS*, br. 94/16

CRIMINAL ASPECTS OF VIOLENCE IN FAMILY IN SERBIA

By JOKO DRAGOJLOVIC, JELENA MATIJASEVIC-OBRADOVIC

ABSTRACT

Domestic violence as a criminal offense was first incriminated in the positive legislation of the Republic of Serbia in 2002. In this sense, domestic violence was primarily regulated by the Criminal Code, so that in 2005, with the adoption of the Family Law, the protection from domestic violence would also be provided by the provisions of the Family Law. In addition, in 2016, the Law on the Prevention of Domestic Violence was adopted, which began to apply on June 1, 2017. By this Law, the idea of a legislator was, inter alia, taking urgent measures, preventively acting on the possible occurrence of domestic violence. As we can see, the protection against domestic violence is provided through three different laws, and the authors have dealt with criminal justice protection against domestic violence, with an overview of the most important provisions of the Law on the Prevention of Domestic Violence.

Key words: violence, family member, protection measures against domestic violence, the crime of domestic violence.

Боро МЕРДОВИЋ*
Министарство унутрашњих послова
Републике Србије

Прегледан рад
Примљено: 10. 04. 2019.
Прихваћено: 13. 05. 2019.

ОБЛИЦИ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ВРШЊАЧКОГ НАСИЉА И НЕГАТИВНЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ НА РАЗВОЈ ДЕЦЕ И АДОЛЕСЦЕНАТА

Насиље међу вршњацима представља феномен којем је последњих деценија посвећена посебна пажња стручњака из области социологије, психологије, педагогије, криминологије и других научних дисциплина. Међународна истраживања показују да насиље међу децом и вршњацима представља глобални проблем. Наука настоји објаснити етиологију вршњачког насиља и разлоге његове експанзије, а због различите феноменологије ове појаве код истраживача долази до неслагања о томе шта се под овим појмом подразумева. У раду су наведене неке од дефиниција вршњачког насиља, као и карактеристике и облици ове појаве, која може имати изузетно негативне импликације на психосоцијални развој деце и младих.

Кључне речи: вршњачко насиље, агресија, злостављање, bullying, жртва.

Увод

Појави вршњачког насиља и уопште насиља међу децом није се посвећивала велика пажња. Дуго се сматрало да је то безазлен облик понашања карактеристичан за одрастање сваког детета. С обзиром на све већу учесталост и тежину последица, вршњачко насиље постаје један од доминантних проблема данашњице сваког друштва. Сензационалистички

* boro.merdovic@gmail.com

медијски извештаји о појединим догађајима у којима су актери деца и малолетници изазивају узнемирење јавности, самим тим подстичу напоре истраживача и стручњака на објашњење етиологије ове појаве и предлагање мера које ће бити усмерене ка превенцији вршњачког насиља, као и ублажавању његових последица. Бројни истраживачи настоје објаснити вршњачко насиље преко класичних теорија агресије и наводе да је вршњачко насиље облик агресивног понашања. Нејасна дефиниција самог појма изазива конфузију стручне јавности која стално води дебату око тога шта је насиље, агресивно понашање, злостављање са свим својим појавним облицима а шта се може сматрати обичном дечијом игром и задиркивањем. Дакле, да би насиље међу вршњацима било препознато неопходно је направити јасну границу између дечије игре и насиља, као и онога шта је нормално и уобичајено у свакодневном понашању деце и младих и оних облика понашања која код друге деце изазивају последице по психо-социјални развој. С обзиром на различитост испољавања и облике вршњачког насиља, тешко су уочљиви симптоми насиља и злостављања, па се дешава да поједина деца дужи временски период трпе насиље а да то нико не примети у породици или школи. У свету у каквом данас живимо, у којем доминира насиље у медијима, филмовима, видео играма, стални сукоби, ратови, насилне демонстрације и сл., насиље међу децом, најалост, постаје тренд и имитација свега оног чему су континуирано изложени. Иако свакодневно слушамо о нападима на ученике, насиљу у школама, на свим местима где се деца и млади окупљају, овом социјалном проблему се не посвећује довољно пажње а поједини насилни акти се игноришу. Због свега наведеног неопходно је овом асоцијалном облику понашања деце и младих посветити посебну пажњу у научним и стручним круговима. Анализом досадашњих истраживања и стране литературе може се закључити да је насилничко понашање озбиљан друштвени проблем који има много аспеката и димензија, прилично је распрострањен и карактеристичан за различите земље и културе. На основу ових података поставља се питање како се злостављана и виктимизирана деца носе с насиљем и који фактори могу допринети спречавању насиља над децом и злостављање деце.

Дефиниција вршњачког насиља

Вршњачко насиље је појам који је у домаћој литератури нашао широку примену. У иностраној литератури се најчешће срећемо са појмом булинг

(bullying), под којим неки наши стручњаци подразумевају насилничко и агресивно понашање деце и малолетника. Међутим, термин булинг је постао толико популаран да се одомаћио и у нашој литератури, али и у свакодневној комуникацији. Настао је од енглеске речи були (bully), којом се означава особа која користи физичку снагу и надмоћ над другим како би нанела штету или заплашила слабијег од себе. Под овим појмом се подразумева малтретирање, насиље, агresiја, силецијство.

Смит (Smith P.) наводи да је злостављање „систематска злоупотреба упорних и поновљених поступака који су усмерени да се застраши или повреди друга особа” и наставља да укључује директно и индиректно агресивно понашање, дискриминацију и узнемиравање (Smith, 1997: 249).

Дан Олвеус (Dan Olweus) дефинише булинг као специфичну форму агresiје, намеран чин који се понавља од стране насилника и који карактерише неравнотежа моћи. Та неравнотежа се огледа у томе што је насилник физички или вербално јачи или социјално вештији од жртве, док се у примере мање моћи сврставају недоминантна социјална улога, нижи статус у вршњачкој групи, осетљивост због карактеристика као што су гојазност, муцање, тешкоће у учењу, сексуална оријентација и слично. Неко је злостављан или виктимизиран када је изложен сталним и понављајућим негативним поступцима од стране једног или више насилника, као што су намерно повређивање или понижење. Повреда може бити физичка, психичка или комбинација физичке и психичке у виду вербалног (претње, понижавања, задиркивања) или невербалног напада (ударања, шутирања, шамарања, гурања, вандализам, непристојни гестови и мимика) (Olweus, 1993: 9). Олвеус, међутим, прави разлику између булинга и насиља. Под насиљем подразумева агресивно понашање у којем актер или насилник користи своје тело или неки предмет (укључујући оружје) да би нанео (релативно озбиљну) повреду или непријатност другој особи (Olweus, 1999: 12). Још једна од дефиниција која истиче разлику између булинга и насиља је да је насиље понашање особа према другим особама којим се намерно прети да ће се нанети, покушава да се нанесе или стварно наноси физичка повреда (Reiss & Roth, 1993: 35). На сличан начин Роланд даје дефиницију силецијства под којим подразумева дуготрајно насиље, физичко или ментално, од стране појединца или групе, усмерено на појединца који није способан да се заштити у актуелној ситуацији (Roland, 1989:143). Фарингтон (Farrington, 1993) тврди да булинг представља насиље које се састоји од следећих кључних елемената:

- 1) физички, вербални или психолошки напад или застрашивање,

- 2) особа која врши ту активност је моћнија, или је од стране жртве перципиран као моћнији у појединим карактеристикама (нпр. физички),
- 3) чином се намерно изазива страх и/или наноси штета жртви,
- 4) жртва не провоцира насилника, нити изазива нежељено понашање.

Ове дефиниције углавном се баве основним атрибутима концепта насиља. Наводе да је то агресивни чин, намеран, понављајући током времена, непровоциран и да постоји евидентна асиметрија моћи између насилника и жртве. Ове дефиниције постављају јасну разлику између вршњачког насиља и агресије. Агресивно понашање се може изазвати, може бити спорадично, може се десити једном, може бити реактивно и може се остварити између две особе једнаке моћи (Kiriakidis, 2014: 3).

Директно насиље укључује физичку агресију (нпр. ударање, гурање, присиљавање да се нешто уради, одузимање новца или ствари) и вербалну агресију (нпр. прозивке, задиркивање на увредљив начин, претње насиљем, називање погрдним именима, исмевање, омаловажавање). Манипулативно понашање у односима, као што је ширење гласина, социјална искљученост, издаја пријатељства, могу се сматрати као облици индиректног (посредног) малтретирања (Cheek et al., 2013: 170).

Светска здравствена организација насиље дефинише као намерно, забрањено или актуелно коришћење физичке силе или моћи против себе или друге особе, или против групе или заједнице, које води, или са великом вероватноћом може довести, до повреде, смрти, психолошке повреде, неразвијености или депривације (Krug, 2002: 3). На основу ових дефиниција, које су донекле сличне и имају приближно исте критеријуме на основу којих дефинишу насиље, реализоване су бројне студије и на основу параметара наведених у дефиницијама, вршене су бројне компарације резултата истраживања која су реализована у многим земљама широм света.

Врсте вршњачког насиља

Постоје бројне и различите типологије насиља, а самим тим и вршњачког насиља. Међу њима не постоји јасна граница и подела с обзиром на различитост форми испољавања. У литератури се као облици испољавања вршњачког насиља најчешће истичу директно и индиректно насиље. Под

директним насиљем подразумева се физички напад на жртву, односно реч је о нападу који насилник испољава када се нађе „лице у лице” са жртвом (Farrington, 1993: 386). Директно вршњачко насиље укључује и вређање, критиковање, наређивање, захтевање подређености, ругање, претње, провоцирање и сл. Под индиректним вршњачким насиљем подразумевамо оне активности које насилник преноси преко треће особе или без присуства жртве а које жртва касније сазнаје или трпи последицу. Најчешће последице су социјална искљученост, оговарање, ширење неистине о жртви и сл. Насилни акт међу вршњацима може бити изведен физички или вербално, с тим што можемо додати и трећи вид који карактерише употреба невербалних знакова у којима се препознаје омаловажавање, исмевање, одбацивање жртве (Ракић, 2015: 64). Према „Посебном протоколу за заштиту деце и ученика од насиља, злостављања и занемаривања у образовно-васпитним установама”, који је усвојен 2007. године, а који је настао као сублимација међународних аката који се баве правима детета и заштитом деце од злостављања и занемаривања, прописани су различити облици насиља:

- *Физичко насиље* се односи на понашање које доводи до стварног или потенцијалног телесног повређивања детета/ученика. Примери физичког насиља су: ударање, шутирање, гурање, шамарање, чупање, дављење, бацање, гађање, напад оружјем, тровање, паљење, посипање врућом водом, ускраћивање хране, сна и сл.
- *Емоционално/психолошко насиље* односи се на оно понашање које доводи до тренутног или трајног угрожавања психичког и емоционалног здравља и достојанства детета/ученика. Односи се и на ситуације у којима се пропушта обезбеђивање прикладне и подржавајуће средине за здрав емоционални и социјални развој у складу са потенцијалима детета/ученика. Емоционално насиље и злостављање обухвата поступке којима се врши омаловажавање, етикетирање, игнорисање, вређање, уцењивање, називање погрдним именима, оговарање, подсмивање, исмејавање, неприхватање, изнуђивање, манипулисање, претња, застрашивање, ограничавање кретања деце/ученика, као и други облици непријатељског понашања.
- *Социјално насиље* се односи на искључивање из групе и дискриминацију. Под њим се подразумевају следећи облици понашања: одвајање детета/ученика од других на основу различитости, довођење у позицију неравноправности и неједнакости, изолацију, недружење, игнорисање и неприхватање по било ком основу.

- *Сексуално насиље* и злоупотреба деце/ученика подразумева њихово укључивање у сексуалну активност коју она не схватају у потпуности, за коју нису развојно дорасла (не прихватају је, нису у стању да се са њом сагласе) и која има за циљ да пружи уживање или задовољи потребе друге особе. Сексуалним насиљем сматра се: сексуално узнемиравање (ласцивно коментарисање, етикетирање, ширење прича, додиривање, упућивање порука, фотографирање, телефонски позиви и сл.), навођење или приморавање детета/ученика на учешће у сексуалним активностима, било да се ради о контактним (сексуални однос, сексуално додиривање и сл.) или неконтактним активностима (излагање погледу, егзибиционизам и сл.), коришћење деце/ученика за проституцију, порнографију и друге облике сексуалне експлоатације.
- Развој савремених комуникационих технологија доводи до појаве насиља коришћењем информационих технологија (*електронско насиље*): поруке послате електронском поштом, СМС-ом, ММС-ом, путем веб-сајта (веб сите), четовањем, укључивањем у форуме и сл.

У складу са претходно наведеним, евидентно је да је тешко направити јасну границу између појединих облика насиља међу вршњацима, нарочито због чињенице да се међусобно преплићу и збирно изазивају негативне последице по психички, физички и социјални развој појединца. Најтеже уочљив облик злостављања, а истовремено и најзаступљенији у основним школама јесте емоционално насиље, тачније вербално злостављање, које се може протумачити од стране наставника као безопасно или као шала, а заправо може бити веома трауматично за ученика који га доживљава (Јевтић, 2017: 165). Посебна појава у друштву уопште, а самим тим и међу вршњацима је оговарање, ширење неистина, гласина и трачева. Ова појава међу вршњацима представља посебан вид насиља које, иако на први поглед безазлена, може имати озбиљне последице по дете. Ширење лажи и неистина угрожава лични интегритет особе и њено достојанство, а циљ му је социјална изолација и наношење штете. Више је карактеристичан код девојчица него код дечака који су више склони физичком насиљу као што је туча и ударање.

Као посебан облик насиља карактеристичан за савремено доба издваја се електронско насиље или сајбербулинг (Cyberbullying). Овај облик насиља укључује злостављање путем електронских уређаја, преваходно мобилних телефона, компјутера и интернета. Овој врсти насиља и

злостављања у страниј научној литератури поклања се посебна пажња с обзиром на масовност појаве и брзину ширења. Основна разлика између класичног и електронског насиља је у томе што код класичног облика насиља жртва прекида даљи ток малтретирања на тај начин што се склања, односно одлази са места где се насиље дешава. Код сајбербулинга то није случај, јер жртва наставља да прима поруке путем телефона и интернета, без обзира на место где се налази. Друга битна разлика је у величини или ширини аудиторијума или публике. Док код класичног насиља релативно мали број особа види насиље и присуствује му, код сајбер насиља је тај аудиторијум много већи и шири се веома брзо достижући енормну величину, чиме се и последице повећавају. Још једна битна разлика је што они који врше насиље често имају више анонимности него у традиционалном физичком или вербалном насиљу. Једна од реализованих студија (Smith et al., 2008) идентификовала је седам врста булинга путем интернета: текстуалним порукама; позивима путем мобилног телефона; слике / видео снимци (снимљени камером на мобилном телефону); имејл (e-mail) злостављање; четрум (chatroom) булинг (тренутна размена порука); и малтретирање путем веб страница. Ова врста насиља је веома заступљена у последње време с обзиром на експанзију у развоју интернета и електронских уређаја који су данашњој деци доступни на најранијем узрасту. Веза између насилничког понашања младих и интернета евидентна је и на примеру видео игара, у којима као садржај све више доминирају агресија и различите врсте насиља. Према спроведеним истраживањима након школских пуцњава утврђено је да извршиоци доста времена проводе на интернету. Њихово интересовање су претходна масовна убиства или пуцњаве, видео игре с елементима насиља, интересовање за оружје и друге насилне садржаје. Неретко се дешава да убице пре или након извршеног чина, на интернету путем друштвених мрежа, објављују садржаје који могу указати на предстојећи догађај или снимке самог убиства са порукама (Бјелајац, Мердовић, 2019: 572).

Увођењем различитих и нових критеријума разликовања врста агресивног поступања изграђује се вишедимензионални простор у којем би сваки део одговарао некој могућој врсти агресије. Тиме се, наравно, омогућава све рафинирана анализа, али што је број димензија већи, што су неке од њих између себе у већој вези и што се више разликују по практичној важности, то слика постаје непрегледнија а рафинираност прети да пређе у збрку. Један начин да се задржи и потребна вишедимен-

зионалност и прегледност јесте да се издвоји мањи број што битнијих а међусобно што независнијих димензија, које би онда одредиле главне врсте агресије (Попадић, 2009: 54).

Сам чин насиља представља обично и вид социјалне интеракције у којем постоје две, а некада и три стране. Најчешће насилнички акт подразумева једну страну на којој је *насилник* и другу на којој је *жртва*. Тако се и у литератури најчешће срећемо са терминима насилник и жртва, али све чешће се пажња поклања и улози посматрача у насилном акту. Једна особа може бити и *жртва* и *насилник*, и управо ова категорија изазива посебну пажњу стручњака с обзиром на то да су бројна истраживања потврдила да су они у највећем ризику за јављање психосоцијалних и развојних проблема.

Поред различитих облика насиља, разликују се и различите категорије *насилника*. Према Олвеусу, постоје три категорије насилника: агресивни, анксиозни и пасивни. Агресивни убичајено показују насилно понашање и жељу за доминацијом над другима. Пасивни злостављачи су обично мање насилни и најчешће имају улогу помагача агресивним насилницима, док је анксиозни насилник најчешће провокативна жртва која је усвојила вршњачко злостављање као облик борбе против малтретирања (Olweus, 1998). Како су показали резултати страних истраживања, насилници су особе са специфичним карактеристикама у односу на друге вршњаке (Eisenbraun, 2007; Espelage & Swearer, 2003; Gumpel & Sutherland, 2010; Ma, Stewin & Mah, 2001). Неки од параметара који су се у већини истраживања издвојили а указују на насилнички менталитет детета, према Олвеусу, су:

- „задиркују на неугодан начин, застрашују, прете, грде, ругају се, исмевају, гурају, гађају, ударају и оштећују својину осталих ученика, итд. Они могу испољавати такво понашање према многим ученицима, али бирају углавном слабије и релативно беспомоћне ученике као своје мете. Уз то, многи насилници подстичу неке од својих пријатеља да раде „прљав посао” док они сами остају у позадини;
- често су телесно снажнији од својих другова у разреду, а пре свега од својих жртава; могу бити истог узраста или нешто старији од својих жртава; физички су успешни у играма, спортовима и борбама; имају снажну потребу за превлашћу и потчињавањем осталих ученика, желе да се потврде снагом и претњама и спроводе своју вољу, воле да се хвале стварном или замишљеном надмоћи над осталим ученицима;

- нагле су ћуди, раздражљиви, импулсивни и тешко подносе неуспех, отежано се прилагођавају правилима и тешко подносе забране и одлагања, настоје да варањем постигну свој циљ;
- уопштено су пркосни, дрски и агресивни према одраслима па могу и њих застрашивати, вешто се извлаче изговорима из „тешких ситуација”;
- сматрају их тврдокорним и окрутним, слабо саосећају са зловлашћивим ученицима;
- нису плашљиви или несигурни па имају углавном позитиван суд о себи;
- углавном се на раном узрасту одају осталим видовима антисоцијалног понашања, укључујући крађу, вандализам и опијање, упадају у „лоше друштво”;
- могу бити просечно, изнад или испод просека омиљени међу ученицима из одељења, али често добијају подршку барем малог броја вршњака;
- с обзиром на школски успех, у основној школи могу бити просечни, изнад или испод просека, док у средњој школи добијају ниже оцене па развијају негативно мишљење према школи” (Olweus, 1998: 65).

Насилници обично поседују неке од следећих карактеристика које могу указати на будуће насилничко понашање: повлачење из друштва, изражено осећање изолованости, усамљености и одбачености, осећање да је мета напада и малтретирања, незаинтересованост за школу и слаб школски успех, изражавање насиља кроз школске радове и задатке, излив неконтролисаног беса, импулсивне реакције, вређање, дисциплински проблеми, претходно евидентирано насилно и агресивно понашање, нетолерантност према различитости, предрасуде, коришћење дрога и алкохола, удруживање у гангове (Dwyer at al., 1998: 8).

Жртве су особе које су изложене насилничким облицима понашања. Према резултатима реализованих истраживања, основне карактеристике жртве су да је она плашљива, опрезна, осетљива и тиха особа која на ситуацију напада обично реагује плачем и повлачењем. Карактерише је недостатак социјалних вештина (Cook at al., 2010), негативан социјални статус, мањак самопоштовања и негативан став према себи и свому социјалном статусу (Olweus, 1998; Cook at al., 2010).

Има пуно настојања да се направи разлика између типова жртава, да се не би све жртве описивале на идентичан начин. Једна од подела која би

могла бити корисна јесте на краткотрајне и стабилне жртве, јер се може претпоставити да последице виктимизације у великој мери зависе од њеног трајања (Попадић, 2009: 115). Неке од карактеристика које нам указују да дете трпи насиље и да је жртва вршњачког насиља су: нерадо иде у школу, делује уплашено, попушта у школском успеху, одсутан, деконцентрисан и немотивисан, има одређене здравствене проблеме, нема новац за ужину (одузели му), повлачи се у себе, почиње да муца, ноћно мокрење, престаје да једе, има ноћне море, долази са огреботинама и модрицама из школе, одбија да разговара о разлозима свог нерасположења (Elliot at al., 1997). Присуство неког од ових симптома или већег броја указује да дете трпи неки вид насиља, што треба да буде сигнал родитељима да обаве разговор и са дететом и са наставним особљем школе како би се на време предузеле активности у циљу спречавања даљег насиља и ублажавања последица већ постојећег.

У односу на остале актере вршњачког насиља, управо жртве исказују највише емоционалних проблема и проблема у односима с вршњацима (Rajhvajn Bulat & Ajduković, 2012). Према Олвеусу, могу се разликовати две врсте жртава и то пасивна (плашљива) и провокативна жртва. У последње време се све више пажње поклања провокативним жртвама које се још у литератури наводе и као *насилници/жртве* (Boulton & Smith, 1994). Назив који се још може срести у литератури је агресивне жртве (Schwartz at al., 2001). Разлог за то је што овакве жртве обично изазивају реакцију средине и с обзиром на последицу коју реално трпе, насиље над њима остаје без реакције социјалне средине и наставника, која га сматра заслуженим. Ова категорија деце се у једној ситуацији, где је насилник обично снажнији и по другим карактеристикама моћнији, налази у положају жртве, док се у другој ситуацији где је он моћнији и снажнији налази у улози насилника. Оно што је он доживео као жртва рефлектује на слабије од себе и испољава агресивно и насилничко понашање. Дакле, провокативне жртве, односно тзв. насилници-жртве су деца која истовремено и чине и трпе насилничко понашање.

Посебна категорија деце која су актери у насилничкој ситуацији су тзв. *посматрачи*. Салмивали (Salmivalli, 2001) у својим истраживањима потврђује да се деца у функцији посматрача могу понашати на више различитих начина и то као подстрекачи, помагачи (асистенти), пасивни посматрачи (аутсајдери) или као браниоци (настоје заштитити жртву). Све улоге су специфичне и на одређени начин могу имати извесне импликације на осећање жртве. Подстрекачи су деца која посматрају насиље и својим понашањем подстичу насилника у својим намерама и активно-

стима, док се асистенти или помагачи укључују и олакшавају сам акт насиља. Пасивни посматрачи су деца која се држе по страни из различитих побуда (страха по своју безбедност, незаинтересованости и сл.), док су браниоци она деца која се активно укључују у конфликтну ситуацију настојећи да заштите и одбране жртву, чиме често и сама постају жртве. Дакле, посматрач може имати кључну улогу у подстицању оних који су насилници или одбрани оних који су у ризику од злостављања. Посматрач може остати пасиван у одређеној ситуацији ако су и остали посматрачи пасивни.

Етиологија и последице вршњачког насиља

Многе студије и истраживања усмерене су на откривање узрока насилничког понашања међу децом и младима. Испитивани су узроци због чега дете испољава насилничко понашање и који су то фактори који утичу на испољавање агресије и насиља од стране вршњака. Као и код других облика асоцијалног понашања, већина истраживања била је усмерена на утицај васпитања и услова одрастања деце, самим тим на породицу и школу. Према Олвеусу (Olweus, 1998), постоје четири фактора која се односе на васпитање деце и услове одрастања који утичу на испољавање насилничког понашања:

1. родитељска топлина (емотивно неосетљиви родитељи, недостатак пажње, необраћање пажње на дечија осећања, недостатак емпатије, небрига);
2. родитељски надзор и контрола (недоследност и непрецизне границе у контроли деце, неадекватна реакција родитеља на насиље, изостанак санкције за насилничко понашање, попустљивост и претерана толеранција);
3. телесно кажњавање и насиље у породици (насилни родитељи у односу на чланове породице, па и према детету, присуствовање свађама у породици, научени образци насилничког понашања, примена таквих образаца понашања на односе са вршњацима);
4. темперамент (деца са којима родитељи имају проблем у васпитању услед разлика у темпераменту могу развити агресивне облике понашања које ће примењивати у социјалној интеракцији).

Према резултатима бројних истраживања издвајају се посебни фактори ризика који се односе на насилника, односно онога ко испољава

насилничко понашање, посебни фактори ризика који се односе на жртву и насилника-жртву.

Фактори ризика за насиље:

- висок ниво агресивног и импулсивног понашања према вршњацима (Kumpulainen et al., 2000; Perren et al., 2006; Veenstra et al., 2005);
- рани емоционални проблеми и проблеми у понашању (Ball et al., 2008; Schwartz et al., 1999; Sourander et al., 2009);
- социо-еколошки фактори, као што су насиље у породици и проблеми са социјалном средином, повезани су са ризиком да се деца укључе у насиље (Bowes et al., 2009);
- негативни породични фактори, као што су интерпартнерски сукоби и распад породице, повезани су са злостављањем (Jablonska & Lindberg, 2007; Spriggs, Iannotti, Nansel, & Haynie, 2007).

Као што су се испитивали узроци испољавања насилничког понашања, бројна истраживања у свету усмерена су на дескрипцију и утврђивање узрока како појединац постаје жртва, односно шта је то што одређену особу чини рањивом и подложном за малтретирање. Као резултат тих истраживања издвајају се следећи фактори ризика за жртву:

- физички слабији, више повучени, депресивни, анксиозни и мање просоцијални (Fekkes et al., 2004; Veenstra et al., 2005);
- рани емоционални проблеми и проблеми у понашању (Ball et al., 2008; Schwartz et al., 1999; Sourander et al., 2000).

Фактори ризика за жртву-насилника:

- висок ниво и агресивности и депресије, имају низак степен академских способности, просоцијалног понашања и самопоштовања (Perren et al., 2006; Veenstra et al., 2005).

Свакако најтежа последица злостављања и малтретирања од стране вршњака је смрт жртве, било да је директна последица насиља или индиректна, која услед континуираног и дугорочног злостављања и малтретирања покуша или изврши самоубиство. Самоубиство је трећи водећи узрок смрти младих у Сједињеним Државама (Dekker, 2013: 175). Према Клomeку, осим повећаног ризика од интернализације симптома као што је депресија, постоје докази да је учешће у насиљу повезано са повећаним ризиком за суицидалне идеје и покушајем самоубиства (Klomek et al., 2010). Нажалост, пре неколико година се десио један случај и у нашој

земљи када је дечак у дужем временском периоду био изложен насиљу, злостављању и малтретирању вршњака. Услед повлачења и отуђења, страха да саопшти родитељима и наставницима у школи, дете је извршило самоубиство. Тек након смрти детета сазнали су се сви детаљи који су претходили самоубиству а односили су се на злостављање и малтретирање од стране вршњака.

Утицај медија на развијање насилничког понашања у ери научно-технолошког развоја је некада пресудан. Деца су подложна утицају медија још од раног детињства и са годинама је тај утицај све обимнији и интензивнији. Медији се данас налазе на свим местима: у кући, у аутомобилу, на улици, у школи и свуда где се човек креће, налази, ради и учи. Зато је утицај медија на сваког појединца, нарочито на младе, веома значајан (Мердовић, 2019: 129). Медијски садржаји у којима доминирају агресија и насиље су лако доступни и доминантни у већини програмских садржаја који се пласирају путем медија. Праћење таквих садржаја путем мас-медија, без контроле одраслих, код деце развија посебан модел понашања који они користе у свакодневnoj комуникацији и интеракцији.

Закључак

Вршњачко насиље представља озбиљан друштвени проблем којем се свуда у свету посвећује посебна пажња јер се њиме крше и повређују основна дечија права и интереси. Вршњачко насиље оставља бројне последице по психо-социјални развој деце које га најчешће прате у току целог живота. Имајући у виду наведено, научна и стручна јавност мора пронаћи начин да кроз бројна истраживања дође до научно релевантних резултата који се тичу фактора ризика за јављање вршњачког насиља и да на основу тих резултата креира програме превенције. Посебна пажња треба бити усмерена стручном усавршавању у школама како би наставници на време идентификовали насиље и на адекватан начин реаговали на њега. Већина програма стручног усавршавања заснована је на Олвеусовом програму превенције булингa, са типичном комбинацијом неколико елемената: информисање о вршњачком насиљу, примена антибулинг правила и процедура, универзални тренинг социјалних вештина и индивидуални рад с ученицима укљученим у вршњачко насиље. Олвеусов приступ у превенцији вршњачког насиља прихваћен је широм света, а у нашој земљи uveden је у законску регулативу преко Правилника о протоколу поступања у установи у одговору на насиље, злостављање и занемаривање (Павловић,

Жунић-Павловић, 2016: 87). Такође посебна пажња мора бити посвећена раду са родитељима кроз чију едукацију ће се повећати могућност ране детекције насиља. Неопходно је реализовати што већи број квалитетних истраживања и студија на основу чијих резултата ће бити направљени мултидисциплинарни тимови који ће радити на креирању мера превенције вршњачког насиља, којима морају бити обухваћени наставници, родитељи и ученици.

У међународној пракси се срећемо са бројним програмима усмереним на евалуацију менталног здравља ризико породица и њених чланова које имају предиспозицију за јављање агресивних образаца понашања. Оваква пракса могла би пронаћи примену и код нас, а нарочито код деце која већ имају манифестоване психичке потешкоће које могу бити битан предиктор насилничког и агресивног понашања. Битно је реализовати превентивне програме који су дали добре резултате у међународној пракси и применити их на наше друштвене прилике и васпитно-образовни систем узимајући у обзир све специфичности нашег друштва.

Свакако треба посветити посебну пажњу деци која су већ искусила агресију и насиље од својих вршњака и мултидисциплинарим приступом и радом са њима настојати ублажити и елиминисати последице таквих искустава.

Литература

- Baldry A., Farrington D. (2000). Bullies and delinquents: Personal characteristics and parental styles. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 10: 17–31.
- Ball, H. A., Arsenault, L., Taylor, A., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E. (2008). Genetic and environmental influences on victims, bullies, and bully-victims in childhood. *J Child Psychol Psychiatry*, 49(1). 104–112.
- Bjelajac, Ž., Merdović, B. (2019). “Mass shootings” – motiv i osnovne karakteristike. *Kultura polisa*, br. 38, godina XVI. 567–576.
- Boulton, M. J., Smith, P. K. (1994). Bully/victim problems in middle-school children: stability, self-perceived competence, peer perceptions and peer acceptance. *British Journal of Developmental Psychology*, 12. 315–329.
- Bowes, L., Arsenault, L., Maughan, B., Taylor, A., Caspi, A. & Moffitt, T. E. (2009). School, neighborhood, and family factors are associated with children’s bullying involvement: A nationally representative longitudinal study. *J Am Acad Child Adolesc Psychiatry*, 48(5). 545–553.

- Cheek, S., Stoutand, A., Berlan, E. "Bullying in childhood and adolescence: modifying factors, impact on psychosocial well-being, and intervention strategies" in *School Bullying*: Predictive Factors, Coping Strategies and Effects on Mental Health. Hauppauge, Dekker, K., (2013). N.Y.: Nova Science Publishers, Inc. 169–189.
- Cook, C. R., Williams, K. R., Guerra, N. G., Kim, t. E. & Sadek, S. (2010). Predictors of bullying and victimization in childhood and adolescence: A meta-analytic investigation. *School Psychology Quarterly*, 25(2). 65–83.
- Dekker, K. (2013). *School Bullying: Predictive Factors, Coping Strategies and Effects on Mental Health*. Hauppauge, N.Y.: Nova Science Publishers.
- Dixon, R. (2011). *Rethinking School Bullying: Towards an Integrated Model*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dwyer, K., Osher, D., Warger, C. (1998). *Early warning, timely response: A guide to safe schools*. Washington, DC: Department of Education.
- Eisenbraun, D. K. (2007). Violence in schools: Prevalence, prediction, and prevention. *Aggression and violent behavior*, Vol. 12, No. 4. 459–469.
- Espelage, L. D., Swearer, M. S. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here? *School psychology review*, Vol. 32, No. 3. 365–383.
- Farrington, D. (1993). Understanding and preventing bullying. In M. Torny and N. Morris (eds). *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, (vol. 17). Chicago, University of Chicago Press.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I. & Verloove-Vanhorick, S. P. (2004). Bullying behavior and associations with psychosomatic complaints and depression in victims. *J Pediatr*, 144(1). 17–22.
- Gumpel, P. T. & Sutherland, S. K. (2010). The relation between emotional and behavioral disorders and school-based violence. *Aggression and violent behavior*, Vol. 15, No. 5. 349–356.
- Jablonska, B., Lindberg, L. (2007). Risk behaviors, victimization, and mental distress among adolescents in different family structures. *Soc Psychiatry Psychiatr Epidemiol*, 42. 656–663.
- Jevtić, B. (2017). Indicative demonstration exposed in peer violence. *Godišnjak Pedagoškog fakulteta u Vranju*, 8(1). 153–166.
- Kiriakidis, S. (2014). *Bullying Among Youth: Issues, Interventions and Theory*. New York: Nova Science Publishers.
- Klomek, A., Sourander, A., Gould, M. (2010). The association of suicide and bullying in childhood to young adulthood: A review of cross-sectional and longitudinal research findings. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 55(5). 282–288.

- Krug, E.G., et al., (2002). World report on Violence and health. World Health Organization, Geneva.
- Kumpulainen, K., Rasanen, E., Henttonen, I., Almqvist, F., Kresanov, K., Linna, S. & Tamminen, T. (1998). Bullying and psychiatric symptoms among elementary school-age children. *Child Abuse and Neglect*, 22(7). 705–717.
- Ma, X., Stewin, L. L. & Mah, L. D. (2001). Bullying in school: nature, effects and remedies, *Research papers in education*, Vol. 16, No. 3. 247–270.
- Merdović, B., (2019). „Faktori prevencije kriminaliteta”. Pravni fakultet Univerziteta Privredna akademija, Novi Sad, Mala knjiga.
- Olweus, D. (1993). Bullying at school. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Olweus, D. (1994). Bullying at schools: Basic facts and effects of a school-based intervention program. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 35. 1171–1190.
- Olweus, D. (1998). Nasilje među djecom u školi: Što znamo i što možemo učiniti. Zagreb: Školska knjiga.
- Olweus, D. (2001). Peer harassment: A critical analysis and some important issues. In J. Juvonen & S. Graham (eds.). Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized. (3–20). New York: Guilford Press.
- Pavlović, M. V., Žunić-Pavlović, V. P. (2016). Scientific foundation of in-service training for prevention of peer violence. *Nastava i vaspitanje*, 65(1). 77–92.
- Perren, S. & Alsaker, F. D. (2006). Social behavior and peer relationships of victims, bully-victims, and bullies in kindergarten. *J Child Psychol Psychiatry*, 47(1). 45–57.
- Popadić, D. (2009). Nasilje u školama. Beograd: Filozofski fakultet, Institut za psihologiju.
- Pravilnik o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje (2010). Službeni glasnik Republike Srbije, br. 30/2010.
- Rajhvajn Bulat, L. & Ajduković, M. (2012). Obiteljske i psihosocijalne odrednice vršnjačkog nasilja među mladima. *Psihologijske teme*, 21, 1. 167–194.
- Rakić, J., (2015). Pojam i oblici vršnjačkog nasilja. *Pravne teme*, godina 3, broj 5. 59–67.
- Reiss, A. J., Roth, J. A. (1993). Understanding and preventing violence. Washington, DC: National Academy of Sciences.
- Roland, E. (1989). A system oriented strategy against bullying. In E. Roland & E. Munthe (eds.). Bullying: An international perspective. London: David Fulton Publishers. 143–151.

- Salmivalli, C. (2001). Group view on victimization: Empirical findings and their implications. In J. Juvonen & S. Graham (eds.). Peer harassment in school – The plight of the vulnerable and victimized (pp. 398–419). New York: The Guilford Press.
- Schwartz, D., McFadyen-Ketchum, S., Dodge, K. A., Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1999). Early behavior problems as a predictor of later peer group victimization: Moderators and mediators in the pathways of social risk. *J Abnorm Child Psychol*, 27(3). 191–201.
- Schwartz, D., Proctor, L. J., Chien, D. H. (2001). The aggressive victim of bullying: Emotional and behavioral dysregulation as a pathway to victimization by peers (147–174). In J. Juvonen & S. Graham (eds.). Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized. New York: Guilford Press.
- Smith, P. (1997). Bullying in life-span perspective: What can studies of school bullying and workplace bullying learn from each other? *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 7. 249–255.
- Smith, P. K., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russell, S. and Tippett, N. (2008). ‘Cyberbullying: its nature and impact in secondary school pupils’. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 49: 376–85.
- Sourander, A., Ronning, J., Brunstein-Klomek, A., Gyllenberg, D., Kumpulainen, K., Niemla, S. & Almqvist, F. (2009). Childhood bullying behavior and later psychiatric hospital and psychopharmacologic treatment. *Arch Gen Psychiatry*, 66(9). 1005–1012.
- Spriggs, A. L., Iannotti, R. J., Nansel, T. R., Haynie, D. L. (2007). Adolescent bullying involvement and perceived family, peer and school relations: Commonalities and differences across race/ethnicity. *J Adolesc Health*, 41(3). 283–293.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Dev Psychol*, 41(4). 672–682.

FORMS AND CHARACTERISTICS OF PEER VIOLENCE AND NEGATIVE IMPLICATIONS ON DEVELOPMENT OF CHILDREN AND ADOLESCENTS

By Boro MERDOVIC

ABSTRACT

Violence among peers is a phenomenon which has attracted special attention of specialists in the field of sociology, psychology, pedagogy, criminology and other scientific disciplines in the last decades. International research shows that violence among children and peers is a global problem. Science seeks to explain the a etiology of peer violence and the reasons for its expansion, and due to the different phenomenology of this phenomenon, there is a disagreement between researchers about what this term represents. In this paper are listed some of the definitions of peer violence, as well as the characteristics and forms of this phenomenon, which can have extremely negative implications for the psychosocial development of children and youth.

Key words: peer violence, aggression, abuse, bullying, victim.

Милена МИЛОШЕВИЋ*
Адвокат и докторант
Правног факултета у Нишу
Република Србија

Прегледан рад
Примљено: 04. 12. 2018.
Прихваћено: 13. 03. 2019.

УРЕЂЕЊЕ ХРАНИТЕЉСТВА У ДОМАЋЕМ ПРАВУ

Апстракт: Предмет овог рада јесу основни нормативни елементи установе хранитељства. Истраживали смо појам, врсте, материјалне и формалне услове за његово заснивање, правно дејство и престанак хранитељства. Бавили смо се нормативним оквиром ове установе, који чине, пре свега, Породични закон и Правилник о хранитељству, а циљ нам је био да укажемо на добра позитивна решења, али и неопходна законска побољшања. Применили смо историјски, нормативни, упоредноправни, статистички и метод анализе случаја. Закључили смо да хранитељство спада у изузетно корисне и хумане установе, чија је суштина у привременом смештају у другу породицу деце о којој се, из било ког правног или фактичког разлога, не могу старати њихови родитељи. Реч је о институту привременог карактера, али са врло озбиљним последицама, имајући у виду да његовим заснивањем непосредну бригу о детету, од родитеља, преузимају друга лица. Услови под којима је то могуће строго су прописани, а свака фаза овог процеса под надзором овлашћених субјеката. Хранитељство је и веома сложен институт. Оно обухвата правне односе између надлежног центра за социјални рад и хранитеља, између хранитеља и храненика, родитеља и хранитеља и измењен родитељско-дечији однос. Заснива се закључењем уговора, коме претходи доношење управног акта од стране надлежног органа. Његов престанак, осим по сили закона, може бити изазван и вољом заинтересованих лица, али такође уз активно учешће државних органа. Због своје вишедимензионалности, хранитељство се мора изучавати са различитих становишта, с циљем проналажења начина да се непрестано унапређује, уз сталну примену критеријума најбољег интереса храненика. Имајући у виду овај критеријум и стање српског породичног законодавства, закључили смо да су потребна одређена

*adv.mmilena@gmail.com

побољшања постојећих решења о хранитељству. Тако је, по нашем мишљењу, неопходно прецизније уредити закључивање, садржину и престанак уговора о хранитељству, а посебну пажњу треба посветити и односу родитеља и хранитеља.

Кључне речи: хранитељи, храненик, родитељи, дете, уговор о хранитељству.

Увод

Предмет овог рада чине правила српског права о хранитељству, садржана, пре свега, у Породичном закону и Правилнику о хранитељству.

Циљ нам је био да прикажемо на који начин су уређени основни елементи хранитељства. Реч је о изузетно значајној друштвеној и правној установи, а објашњењу њених основних појмова посвећен је веома мали број радова, па смо тежили да их на свеобухватан начин расветлимо. Желели смо да утврдимо начин на који се прописана правила остварују и да проверимо да ли замишљени циљеви законодавца долазе до изражаја у пракси. Сматрали смо да ће теоријска и анализа практичне примене норми о хранитељству показати која су законска решења добра, па их не треба мењати, као и она код којих су неопходна одређена побољшања. Истицање наведене разлике сматрали смо својим најзначајнијим задатком.

На самом почетку рада бавили смо се законском дефиницијом и врстама хранитељства. Затим смо одговарајућу пажњу посветили материјалним условима, с аспекта хранитеља и храненика, као и поступку за заснивање хранитељства. Одговарајуће место припало је и правном дејству, а незаобилазна тема били су и начини и узроци престанка хранитељства. У закључном делу рада осврнули смо се на изложена законска и подзаконска решења, како бисмо изнели одређене примедбе у вези с њима, наравно, с циљем њиховог побољшања.

Као што смо напоменули, наведеним темама смо се, пре свега, бавили с аспекта позитивног српског права. Међутим, на одговарајућим местима указали смо на извесне, суптилне измене предложене у радној верзији будућег српског Грађанског законика, а предочили смо и неколико пресуда Европског суда за људска права, које се тичу хранитељства. Како је већ речено, установи хранитељства није посвећено много радова у домаћој литератури. Због тога смо правну природу, врсте хранитељства и извесне проблеме с којима се срећу храненици расветљавали, углавном, узимајући у обзир ставове страних стручњака. Предмет нашег интересовања били су и подаци добијени од Центра за социјални рад „Топлица” у Прокупљу, које смо наводили на одговарајућим местима, као примере праксе хранитељства.

Метод

Имајући у виду предмет рада и циљеве због којих смо приступили овом истраживању, користили смо све методе које се најчешће користе у правним и другим друштвеним наукама, и то:

1. нормативни,
2. историјски,
3. упоредноправни,
4. статистички и
5. метод анализе случаја.

Појам и врсте хранитељства

У домаћем праву хранитељство¹ представља облик привременог породичног збрињавања деце без родитељског старања и пунолетних лица са сметњама у психофизичком развоју, због којих нису у стању да се сама старају о себи и о заштити својих права. Дететом се, притом, сматра свако људско биће које није навршило осамнаест година живота, уколико се, по закону који се примењује на дете, пунолетство не стиче раније.² Устав Републике Србије прописује да родитељи имају право и дужност да издржавају, васпитавају и образују своју децу.³ Породичним законом Републике Србије⁴ прописано је да родитељи имају право и дужност да се старају о детету.⁵ Међутим, услед разних животних околности, фактичких и правних, родитељи могу бити спречени да се старају о детету, због чега бригу о њему мора преузети друштво. Са теоријског и практичног становишта посматрано, дечијој личности најпримеренија је породична средина. Због

¹ Једна од промена предложених у радном тексту будућег Грађанског законика Републике Србије (у даљем тексту: Преднацрт) тиче се и самог назива ове установе, па је у овом тексту коришћен израз *храњеништво*, а до промене је дошло и у означавању њених субјеката, па се користе термини *хранилац* и *храњеник*. Ова промена није случајна, јер сличан предлог постоји и у погледу активно легитимисаног лица у поступку усвојења, па се у наведеном тексту, за ово лице, користи израз *усвојилац*. (Део пети Четврте књиге Преднацрта).

² Чл. 1 Конвенције о правима детета (Convention on the Rights of the Child, у даљем тексту: КПД). Текст Конвенције доступан је на веб сајту: <https://www.unicef.org/crc>, приступ 29. 06. 2018.

³ Чл. 65 ст. 1 Устава Републике Србије, „Сл. гласник РС”, бр. 98/2006, у даљем тексту: Устав.

⁴ „Сл. гласник РС”, бр.18/2005, 72/2011 – др. закон и 6/2015, у даљем тексту: ПЗ.

⁵ Чл. 68 ст. 1 ПЗ-а.

тога је смештај у нову породицу најпожељнији вид збрињавања деце о којој се не могу старати родитељи. Породични закон је изричит: „Држава је дужна да детету без родитељског старања обезбеди заштиту у породичној средини кад год је то могуће”.⁶ Ово решење је усклађено са одредбом из чл. 20 КПД, којом је прописано да држава мора пружити посебну подршку и помоћ детету које је остало без породице или у чијем је најбољем интересу да буде издвојено из породичног окружења. Државна заштита, између осталог, подразумева смештај детета у хранитељску породицу, а приликом доношења одлуке о облику дететовог збрињавања мора се имати у виду да је неопходан континуитет у његовом развоју и очување његовог идентитета.

Очигледно је да хранитељство представља незаменљиву породично-правну установу, успостављену ради заштите најбољег интереса детета. Заснивањем хранитељства успоставља се правни однос између хранитеља и центра за социјални рад, хранитеља и храненика и хранитеља и родитеља (уколико су живи и познати). Однос између родитеља и детета не престаје смештањем детета у хранитељску породицу, али се његова садржина неминовно мења.

Дефиниција хранитељства из Правилника о хранитељству⁷ гласи: „Хранитељство је мера заштите детета без родитељског старања, односно детета под родитељским старањем, које има сметње у психофизичком развоју или поремећај у понашању, а које привремено не може да живи са својим родитељима”.⁸ Хранитељство је било заступљено и у Српском грађанском законнику (1844)⁹, у коме је уређено као трећи вид усвојења, онај који не зависи од воље дететових родитеља. Оно није изазивало било какву промену у сродничким односима, али је обавеза хранитеља била да дете издржавају и да га васпитавају.¹⁰

У српском праву уређене су четири врсте хранитељства: стандардно, специјализовано, ургентно и повремено хранитељство. Стандардно хранитељство обухвата случајеве у којима је процењено да је интерес детета без сметњи у психофизичком развоју да буде смештено у хранитељску породицу.¹¹ Разлика између овог и специјализованог хранитељства огледа се у томе што се потоње заснива над децом са психофизичким сметњама,

⁶ Чл. 6 ст. 6 ПЗ-а.

⁷ „Сл. гласник РС”, бр. 36/2008, у даљем тексту: ПХ.

⁸ Чл. 2 ст. 1 ПХ.

⁹ У даљем тексту: СГЗ.

¹⁰ § 144 СГЗ-а.

¹¹ Чл. 3 ст. 1 т. 1 ПХ.

које се испољавају у виду здравствених тегоба или поремећаја у понашању.¹² Потреба за специјализованим и повременим хранитељством постоји услед чињенице да деца на хранитељству спадају у посебно ризичну категорију, јер је њихова прошлост често прожета институционалним и социјалним насиљем, а честе промене старатеља изазивају осећај несигурности. У литератури се наводи да је распрострањеност дијагноза менталних болести код ове деце већа него код оне ван система социјалне заштите (Rudin, 2013). Ургентно хранитељство је настало због изненадних ситуација и служи збрињавању напуштене или злостављане деце, оне коју су родитељи грубо занемарили или су спречени да се старају о њој услед тешке болести или смрти.¹³ Код свих наведених облика хранитељство се заснива на извесни дужи или краћи период. Насупрот њима, сврха повремениог хранитељства је да се деца са развојним или здравственим потешкоћама из своје биолошке или хранитељске породице изместе у (нову) хранитељску породицу, како би се направио предах и очували капацитети за превладавање кризних ситуација, које представљају претњу нормалном функционисању породице. Оно се примењује и у односу на децу старију од десет година која дуже времена бораве у установи за децу без родитељског старања како би искусила породични живот и касније се успешно осамосталила.¹⁴

Имајући у виду да је реч о установи којом се драстично задира у најосетљивије породичне односе, материјални услови и поступак за заснивање хранитељства строго су дефинисани.

Материјални услови за заснивање хранитељства

Услови на страни хранјеника

Хранитељство, пре свега, може бити засновано над малолетником¹⁵, али постоји законска могућност да буде продужено и над пунолетним лицем са сметњама у психофизичком развоју, под додатним условом да је

¹² Чл. 3 ст. 1 т. 2 ПХ.

¹³ Чл. 3 ст. 1 т. 3 ПХ. Примера ради, на подручју центра за социјални рад „Топлица” у Прокупљу, у протеклих десет година, стотину двадесет једно дете је смештено у хранитељску породицу. Заснована су двадесет три ургентна и деведесет осам стандардних хранитељстава. То значи да у десетогодишњем периоду није било потребе за заснивањем специјализованог и повремениог хранитељства.

¹⁴ Чл. 3 ст. 1 т. 4 ПХ.

¹⁵ Појам малолетника подударан је појму детета из ПЗ-а и КПД.

оно неспособно да се само стара о себи и о заштити својих права.¹⁶ Када је храненик малолетна особа разлог заснивања хранитељства ће бити немогућност, фактичка или правна, да се о њему старају његови родитељи. Према одредби из чл. 113 ст. 3 ПЗ-а сматраће се да је дете без родитељског старања ако родитељи нису живи (с чиме је изједначена ситуација када су непознати или непознатог боравишта), уколико су лишени родитељског права или пословне способности или још увек нису стекли пословну способност или су лишени права на чување и подизање детета, не старају се о детету или то чине на неодговарајући начин. Преиспитивањем домаћих одлука о лишавању родитељског права и поверавању деце хранитељима у више наврата бавио се и Европски суд за људска права. Заправо, случајевима које смо анализовали заједничко је то што су се подносиоци представки обраћали суду у Стразбуру због донетих одлука о усвајању деце од стране хранитеља, код којих су провела извесно време. У корист родитеља суд је одлучио у предметима: *Pontes v. Portugal*, *K. and T. v. Finland*, *Jansen v. Norway*, *E.P. v. Italy*. Суд је углавном констатовао да није постигнута правична равнотежа између интереса детета и интереса подносилаца, те да није било основа за примену мере трајног карактера, као што је лишавање родитељског права. У предмету *Görgölu v. Germany* суд је закључио да везаност детета за хранитеље – будуће усвојитеље није довољна, у ситуацији када је оно одвојено од подносиоца, против његове воље, а он је, иначе, у стању да се о њему брине. Наглашено је још једном да је обавеза домаћих органа да подстичу и олакшавају обнављање породице. У предмету *Aune v Norway* суд је био супротног става. Подносиатељка и њен партнер су били корисници опојних дрога, због чега су занемаривали свог сина, који је убрзо по рођењу смештен код хранитеља. У хранитељском смештају боравао је до своје дванаесте године. За то време се веома везао за своје хранитеље, док је са подносиатељком имао свега неколико сусрета. Подносиатељка се у међувремену подвргла лечењу, пронашла је новог партнера, с којим је започела и пословни подухват. Ипак, домаћи и суд у Стразбуру закључили су да дете има потребу за стабилношћу коју пружа усвојење. Ценили су везаност детета за хранитеље, чињеницу да оно није живело с мајком од шестог месеца до дванаесте године живота и да је

¹⁶ Чл. 112 ПЗ-а. Подаци које нам је доставио Центар за социјални рад „Топлица” у Прокупљу показују да се хранитељство најчешће заснива над децом млађег узраста. На подручју ове установе, у протеклих десет година, чак двадесет два храненика нису навршила ни годину дана у моменту заснивања хранитељства. Чак осамдесет четири детета на хранитељству нису достигла узраст од десет година. Свега три пунолетна лица (стара осамнаест година) била су смештена у хранитељске породице, у наведеном периоду.

било озбиљно занемаривано због болести зависности својих родитеља. С обзиром на дотадашње понашање хранитеља, није постојала ни бојазан да ће се они противити виђању детета с мајком. Због свих ових чињеница суд је закључио да је усвојење детета мера сразмерна легитимном циљу да се заштити његов интерес, па је утврдио да подносиатељки није повређено право на поштовање њеног породичног живота. Истоветну одлуку исти суд је донео и у предмету *S. S. v. Slovenia*. О претежнијем интересу детета да остане у хранитељској породици насупротив интереса родитеља да се уједине с њим суд се изјашњавао и у поступку који је покренула госпођа *Hofmann* против Немачке. Подносиатељка је пре рођења детета и након тога, због менталних проблема, боравила у одговарајућој установи, а о њеној ђерки су за то време бринули хранитељи. Подносиатељка је по завршетку процеса лечења захтевала да јој се дете врати на старање, али није у томе успела. Суд је утврдио да мешање државе у породичне односе није било несразмерно циљу – заштити интереса детета. Цењене су бројне околности: привремени карактер установе хранитељства, могућност контакта подносиатељке са дететом, претходно дата сагласност подносиатељке са заснивањем усвојења итд.¹⁷

Дете над којим се врши родитељско право може бити смештено у хранитељску породицу ако има сметњи у психофизичком развоју или у понашању, с тим што се у том случају мора обезбедити сагласност родитеља.¹⁸ Када се дете налази под старатељством, сагласност родитеља ће заменити сагласност старатеља.¹⁹ Једну од новина предложених у Преднацрту представља Алтернатива по којој би и малолетни родитељи морали да се сагласе са заснивањем хранитељства, под условом да су способни за расуђивање.²⁰ Мишљења смо да је цитирано решење оправдано са становишта општег ширења поља утицаја мишљења детета (малолетних лица), а имамо у виду и законску могућност еманципације малолетника који су постали родитељи. Одредбама из чл. 11 ст. 2 и 3 ПЗ-а прописано је да се пословна способност стиче склапањем брака пре пунолетства уз дозволу суда, док малолетном лицу које је навршило шеснаесту годину живота, а постало је родитељ и достигло телесну и душевну зрелост потребну за самостално старање о сопственој личности, правима и интересима, суд може дозволити стицање потпуне пословне способности. За заснивање

¹⁷ Видети поменуте пресуде на веб сајту *hudoc.echr.coe.int*, приступ 10. 11. 2018.

¹⁸ Према одредбама Породичног закона Црне Горе, хранитељство ће бити успостављено и над васпитно запуштеним дететом (Чл. 157).

¹⁹ Чл. 114 ст. 1 и чл. 115 ПЗ-а.

²⁰ Алтернатива из чл. 2353 Преднацрта.

хранитељства је, у сваком случају, важно и мишљење детета које је навршило десет година и способно је за расуђивање.²¹

Оцену испуњености општих услова за заснивање хранитељства на страни детета, тј. постојање његове опште подобности²², утврђује центар за социјални рад. Он примењује свеобухватни приступ, па процењује животне услове детета и степен угрожености његовог развоја, као и његове индивидуалне потребе и карактеристике.²³ Процењом животних услова обухваћени су социјално-економски услови, структура породице и њена социјална интегрисаност, коришћење постојећих установа за задовољавање потреба детета, способности и могућности родитеља, сродника и других лица која се старају о детету да му обезбеде основну негу, здравље, безбедност, васпитање, образовање, интелектуални, социјални и емоционални развој, зрелост и самосталност детета, а у складу са његовим узрастом и индивидуалним потенцијалима. Процењује се још и снага и ризик породице за развој детета, ризик институционалне заштите за дете и могућност подршке породици за превладавање криза и рехабилитацију родитељских потенцијала. Посебно је значајно и то што се у поступку утврђивања опште подобности хранјеника планира дужина трајања хранитељства и испитује могућност повратка детета у биолошку породицу.²⁴ Личне особине и потребе детета утврђују се проценом физичког и емоционалног развоја, здравља и идентитета детета, понашања, представљања у друштву, вештина детета, специфичних потреба везаних за његов развој и проценом укупних потенцијала. Треба утврдити и дотадашња искуства детета и последице и потребе у односу на њих. Васпитање и образовање, интересовања и постигнућа детета, пропусти које треба надокнадити такође морају бити узети у обзир.²⁵

Хранитељство, свакако, може бити засновано само ако је то у најбољем интересу детета. Сматра се да то јесте случај, ако представља одговор детета за безбедношћу, физичким, здравственим, емоционалним и социјалним развојем, васпитањем и образовањем. Неопходно је да постоје разумна очекивања да ће на овај начин бити превазиђен постојећи застој и да ће бити постигнут оптималан развој детета.²⁶ Нарочито је

²¹ Чл. 116 ПЗ-а.

²² О општој подобности хранјеника води се евиденција у посебној књизи. Исто важи за општу подобност хранитеља и заснована хранитељства. Чл. 66 ст. 1 ПХ.

²³ Чл. 16 ПХ.

²⁴ Чл. 17 ПХ.

²⁵ Чл. 18 ПХ.

²⁶ Чл. 5 ст. 2 ПХ.

важно то да оно мора гарантовати очување веза са изворном породицом и другим лицима значајним за дете. Хранитељство је, наиме, мера привременог карактера, а пожељно је да по престанку потребе за њом дете буде реинтегрисано у своју породицу. Да би то било могуће неопходно је одржавање редовних контаката између детета и родитеља. Осим у изузетним случајевима, када то, ипак, није у његовом најбољем интересу, виђање родитеља, по правилу, детету омогућава да боље разуме нову ситуацију у којој се нашло.

Услови на страни хранитеља

Основни и општи услов који хранитељи морају задовољити састоји се у захтеву да су њихове личне особине такве да указују на то да је у најбољем интересу храненика, имајући у виду његове специфичне потребе, да буде збринут на овај начин.²⁷ Претпоставку да ће засновано хранитељство заиста бити у најбољем интересу храненика поткрепљује и посебан програм обуке, који морају савладати сви хранитељи, а који прописује министар надлежан за породичну заштиту.²⁸ Из истог разлога хранитељи не смеју бити евидентирани у казненој евиденцији као учиниоци кривичних дела против брака и породице, против полне слободе и против живота и тела. Осим претходног, у групу негативних услова, дакле, оних који не смеју постојати, спадају и лишење родитељског права или пословне способности, као и неко од обољења које може штетно деловати на храненика.²⁹

Испуњеност наведених општих услова на страни хранитеља утврђује центар за социјални рад, на основу синтетизованог налаза и мишљења својих стручњака или синтетизованог налаза и мишљења неке од специјализованих установа, зависно од тога ко врши процену. Приликом доношења одлуке о општој подобности хранитеља, основни критеријум јесу капацитети будућих хранитеља за стицање и развој знања и вештина за заштиту деце без родитељског старања. Хранитељи морају бити у стању да обезбеде сигурну средину за дете и да га заштите од злостављања и занемаривања, да задовољавају развојне потребе детета у циљу оптималног унапређења његових потенцијала и превазилажења застоја у развоју, да очувају његов идентитет путем одржавања веза са породицом и другим

²⁷ Чл. 117 ст. 1 ПЗ-а.

²⁸ Чл. 118 ПЗ-а.

²⁹ Чл. 117 ПЗ-а.

значајним особама из његове прошлости, да пружају подршку детету ради превазилажења губитка, односно одвајања од чланова породице и других битних лица. Они морају прихватити део одговорности и успоставити сарадњу са родитељима и стручњацима центра за социјални рад.³⁰

Хранитељи морају бити оспособљени за вршење хранитељске улоге, па је савладавање поменутог Програма припреме за хранитељство још један од услова његовог пуноважног заснивања. Овај документ чини једанаест тематских целина: 1. припрема за хранитељство – јачање и развој компетенције хранитеља, 2. животне кризе и обрасци функционисања породице, 3. потребе и развој детета, 4. права детета, 5. емоционални губици детета, 6. континуитет живота детета и његов идентитет, 7. породично васпитање, 8. заштита деце од злостављања и занемаривања, 9. припрема за почетак хранитељства, 10. изградња партнерског односа, 11. спремност за одговорно хранитељство – самопроцена будућих хранитеља.³¹

Како би засновано хранитељство заиста било у најбољем интересу храњеника, хранитељи се, по правилу, бирају из његове средине, из круга сродника. Претпоставка је, наиме, да ће дете боље прихватити сроднике него лица која не познаје (Stjepanović, 2013).³² Храњеник се редовно смешта у хранитељску породицу која није прихватила више од три храњеника (или два с посебним потребама), заједно са браћом и сестрама. Колико је важно очување односа између браће и сестара сведочи и чињеница да се од правила о највећем броју храњеника може одступити, како се наведена лица не би раздвајала.³³

Поступак за заснивање хранитељства

Формални услови за заснивање хранитељства најпре су уређени упућујућом одредбом ПЗ-а, тј. сходном применом правила поступка за заснивање усвојења.³⁴ То значи да су активно легитимисана лица у овом

³⁰ Чл. 21 ПХ.

³¹ Чл. 46 ПХ.

³² Без обзира на то, у десетогодишњем периоду на подручју Центра за социјални рад „Топлица” у Прокупљу, свега четрнаест од стотину двадесет једног детета било је смештено у сродничку хранитељску породицу. Занимљив је и податак о старосном добу хранитеља, јер је највећи број деце (сто седам) био прихваћен од стране хранитеља старих четрдесет или више година.

³³ Чл. 6 ст. 1 т. 1–4 ПХ. Подједнака пажња односу између браће и сестара на хранитељству посвећена је и у хрватском праву (Mijatović Plavšić & Marušić, 2013: 86).

³⁴ Чл. 328 ПЗ-а.

поступку родитељи/старатељ детета и будући хранитељи, а може га покренути и орган старатељства, *ex officio*.³⁵ Потенцијални хранитељи подносе захтев центру за социјални рад надлежном према месту њиховог пребивалишта, односно боравишта, а да би он био уредан неопходно је да буду приложени докази о њиховој подобности.³⁶ Месна надлежност центра за социјални рад, када захтев подносе родитељи или старатељи детета, одређује се према његовом пребивалишту или боравишту. У том случају, уз захтев се прилаже документација која се односи на будућег хранитељника. Након подношења захтева, родитељима ће бити предложено да се подвргну психо-социјалном саветовању у некој од установа специјализованој за посредовање у породичним споровима. Након тога, биће позвани да дају сагласност за заснивање хранитељства. Ако је дете навршило десет година и способно је за расуђивање и оно се мора сагласити са тиме, а ако да позитивну изјаву у поступку ће га надаље заступати привремени старатељ.³⁷ У току читавог поступка искључена је јавност, а сви подаци које сазнају овлашћена лица представљају службену тајну.³⁸

У поступку за заснивање хранитељства најпре се утврђује испуњеност општих услова (опште подобности), на страни хранитеља и хранитељника. Закључак о постојању опште подобности за заснивање хранитељства – активне и пасивне, доноси се на основу писаних доказних средстава (извода, потврда о неосуђиваности и здравственом стању итд.³⁹) и на основу изјава странака и заинтересованих лица. Анализују се исправе будућих хранитеља – оне које се подносе уз захтев за заснивање хранитељства и оне које се накнадно достављају или прибављају, спроводи се интервју с њима (у установи) и са члановима њихове породице (у кућној посети), а врши се и процена реализације Програма припреме за хранитељство.⁴⁰ У овом поступку утврђују се мотивација за хранитељство, почетна знања о овој установи, способност препознавања и задовољавања потреба детета

³⁵ Чл. 311 ПЗ-а.

³⁶ Чл. 312 ПЗ-а.

³⁷ Чл. 313 ПЗ-а.

³⁸ Чл. 323 ПЗ-а.

³⁹ Одредбама ПХ побројане су исправе које се односе на будућег хранитеља: копија личне карте, извод из матичне књиге рођених, извод из матичне књиге венчаних, уверење о држављанству, лекарско уверење, потврда о запослењу и месечним приходима, потврда о имовини, уверење да није осуђиван, уверење да се против хранитеља не води истрага, односно да није подигнута оптужница, уверење да није лишен родитељског права, уверење да није лишен родитељске одговорности, потврду да није на евиденцији лица којима је изречена мера заштите од насиља у породици (Чл. 23).

⁴⁰ Чл. 22 ПХ.

одређеног узраста и карактеристика, способност бриге о деци без родитељског старања, лична историја хранитеља, брачни и породични односи хранитеља, њихово здравствено стање, да ли је неко од чланова њихове породице био жртва породичног насиља или испољава асоцијално понашање, разумевање родитељске улоге и задатака.⁴¹ Предмет процене јесте целокупно окружење хранитеља, па су провери подложни њихови стамбени услови (опремљеност и оплемењеност простора), запосленост чланова породице, социјална интеграција породице, систем породичних вредности, традиције и породичног идентитета, ставови чланова породице о хранитељству, локална инфраструктура у месту живљења хранитеља.⁴² Стручни тим, задужен за реализацију Програма припреме за хранитељство, саставља синтетизован налаз и стручно мишљење о општој подобности будућих хранитеља, на основу анализе исправа, интервјуа, кућне посете и процене током спровођења Програма.⁴³ Након доношења позитивне одлуке о општој подобности хранитеља, центар за социјални рад издаје потврду о томе. Њено важење се продужава или престаје, зависно од резултата стручне процене приликом редовне (на сваке две године) или ванредне контроле. Ако утврди да су у породици настале промене од значаја за бављење хранитељством или породица не брине о детету на одговарајући начин, центар за социјални рад ће донети одлуку о престанку хранитељства, односно о престанку опште подобности.⁴⁴ Против решења о одбијању захтева, које се мора донети у року од шездесет дана од његовог подношења, може се изјавити жалба министарству надлежном за породичну заштиту, у року од петнаест дана од његовог пријема.⁴⁵ Изостало је законско уређење правног лека против решења о заснивању усвојења, па тиме и решења о заснивању хранитељства, што је озбиљан недостатак, због кога ће се у овом случају примењивати општа правила жалбеног управног поступка. Ћеранић (2016) наводи да усвајање жалбе доводи до раскида усвојења. Овај став има другачији домаћај у сфери хранитељства, јер је за његово заснивање, осим одлуке центра за социјални рад, неопходно и закључење уговора између овог органа и хранитеља. Због тога је и престанак хранитељства, ипак, другачије нормиран, о чему ће бити више речи касније.

⁴¹ Чл. 24 ПХ.

⁴² Чл. 25 ПХ.

⁴³ Чл. 28 ПХа.

⁴⁴ Чл. 29 ПХ.

⁴⁵ Чл. 315 ПЗ-а.

Центар за социјални рад, уз помоћ центра за породични смештај, врши избор хранитељске породице на основу упоредне анализе карактеристика и потреба храненика и својстава хранитеља, с циљем проналажења породице која у највећој мери може да задовољи потребе храненика за време трајања хранитељства.⁴⁶ У литератури се истиче да су способности хранитеља посебно важне када је реч о специјализованом хранитељству, јер су, у том случају, у директној вези са напретком на плану емоција и понашања храненика (Јауковић, Борисављевић, Petrović, 2013). Редовно ће бити примењен и територијални критеријум, па ће бити изабрана породица која се налази у околини или у месту пребивалишта детета, а ако то није могуће или није у најбољем интересу детета биће ангажован центар за породични смештај у другом месту.⁴⁷ Уколико орган старатељства закључи да су испуњени општи услови за заснивање хранитељства и да су будући хранитељи и храненик у конкретном случају компатибилни, донеће решење о томе, а потом ће бити закључен и уговор⁴⁸ којим се успоставља правни однос међу њима.⁴⁹ У поверљивом разговору стручњаци из центра за социјални рад ће упознати хранитеље с правним последицама поступка у коме учествују.⁵⁰ Решење и уговор се уручују у свечаној атмосфери хранитељима и старатељу детета, а ако је то прихватљиво са становишта година и зрелости детета оно може бити уручено и њему. Ако године живота и зрелост детета то омогућавају и њему ће бити предочена дејства хранитељства.⁵¹ Истовремено се хранитељима предаје и информатор о детету „Мој животни пут”, који садржи све важне податке о његовој прошлости, како би се олакшало узајамно упознавање и прилагођавање хранитеља и храненика.⁵²

⁴⁶ Чл. 31 ст. 1 ПХ.

⁴⁷ Чл. 31 ст. 2 и 3 ПХ.

⁴⁸ У теорији се истиче да правна природа хранитељства није уговорног карактера (Мићовић, 2017). Подржавамо овај став, а нарочито имамо у виду да закључењу уговора, чије су стране центар за социјални рад и хранитељи, претходи доношење решења од стране наведеног државног органа, након оцене испуњености строго прописаних услова.

⁴⁹ Чл. 320 ПЗ-а.

⁵⁰ Чл. 321 ПЗ-а.

⁵¹ Чл. 324 ПЗ-а.

⁵² Чл. 4 ПХ. Овај информатор садржи опште податке о детету, о родитељима, њихово породично стабло, информације о особинама детета, навикама у исхрани и у вези са спавањем, о ранијем смештају, о лицима којима није дозвољено да контактирају с њим, а такође и део у коме дете може у слободној форми изложити за њега најважније садржаје, уз помоћ и подршку центра за породични смештај и хранитеља. (Образац овог информатора приложен је Правилнику о хранитељству.)

Правне последице заснивања хранитељства

Сврха хранитељства јесте да се између хранитеља и храненика, иако привремено, развије однос сличан родитељском.⁵³ Без обзира на ову законску тврдњу, поједини аутори инсистирају да се обавезе хранитеља третирају као било које друге услуге (Мићовић, 2017). Такав њихов став има потпору у појединим решењима из упоредног права (Burgel, 2013; Rouz, 2013). Ми смо, ипак, супротног мишљења, с образложењем да су права и обавезе хранитеља изведене из одговорности друштва у целини, која је, пак, супсидијарна родитељској одговорности. Сматрамо да треба тежити усавршавању хранитеља и награђивати их за њихов труд, али да их не треба посматрати као професионалце већ као људе руковођене, пре свега, хуманим мотивима. У сваком случају, заснивањем хранитељства за хранитеље настаје обавеза да се непосредно старају о детету, да га чувају, подижу, васпитавају и образују.⁵⁴ Детету се мора обезбедити породична средина у којој ће се оспособити за самосталан живот и рад.⁵⁵ Хранитељи имају обавезу да детету обезбеде одговарајући стамбени простор, исхрану, бригу о здравственом стању, обућу, одећу, средства за хигијену и образовно-васпитна средства.⁵⁶ Они се редовно старају о храненику у свом смештају, али, ако то захтева најбољи интерес храненика, они могу боравити и у његовом дотадашњем стану, па ће уговором о хранитељству посебно бити уређено и питање трошкова коришћења и одржавања тог простора.⁵⁷ Што се стамбеног простора тиче, он мора бити подударан оном у коме станује породица просечних финансијских могућности, с једнаким бројем чланова. Мора бити у месту са развијеном саобраћајном мрежом и системом веза и неопходно је да буде прикључен на комуналну инфраструктуру. Грејање се такође подразумева.⁵⁸ Дете мора имати своју собу или делити простор од најмање дванаест квадратних метара са другим дететом истог пола. Осим лежаја одговарајућих димензија и прописане удаљености од другог лежаја за спавање, захтевају се радни сто, столица и полица за одлагање књига и сличних предмета, као и два комплета постељине. За дете узраста до годину дана хранитељи морају обезбедити колица. Соба у којој дете борава мора бити снабдевена грејним телом, а

⁵³ Чл. 2 ст. 3 ПХ.

⁵⁴ Чл. 119 ПЗ-а.

⁵⁵ Чл. 2 ст. 3 ПХ.

⁵⁶ Чл. 7–13 ПХ.

⁵⁷ Чл. 3 ст. 4 ПХ.

⁵⁸ Чл. 7 ПХ.

ако је реч о детету са инвалидитетом мора бити прилагођена његовим специфичним потребама.⁵⁹ Дете мора имати разноврсну исхрану, прецизније, у периоду до навршене године дана мора му се обезбедити шест, а потом пет оброка дневно.⁶⁰ Брига о здравственом стању подразумева редовну вакцинацију, посете лекаrima специјалистима, набавку ортопедских помагала, редовне посете стоматологу и негу за време болести.⁶¹ Обућа и одећа морају бити одговарајућег квалитета, примерено годишњем добу, узрасту, потребама и мишљењу детета.⁶² Средства за хигијену зуба и тела су исцрпно побројана, па су, примера ради, обавезни: четкица и паста за зубе, чешаљ, сапун, шампон за косу и сл. Општи услов гласи да она морају бити у складу са полом и узрастом детета.⁶³ У оквиру посебно важне обавезе хранитеља да подмирују образовне и васпитне потребе детета истиче се дужност прибављања уџбеника, школске торбе, лектире, спортско-рекреативних реквизита, играчака, инструмената и улазница за културне и спортске догађаје.⁶⁴

Заснивањем хранитељства не престају сва права и дужности родитеља, па ће они и даље заступати дете, управљати и располагати његовом имовином, одржавати личне односе с њим. Уколико су родитељи лишени родитељског права или пословне способности, не старају се о детету или се старају о њему на неодговарајући начин, неће имати право да га виђају.⁶⁵ Преднацрт садржи прецизније решење, које у целини одобравамо, а по коме ће у случају неслагања родитеља и хранитеља о питањима која утичу на живот и развој детета одлуку донети суд. Алтернативним решењем прописана је надлежност органа старатељства за исту ствар.⁶⁶

Хранитељи имају право на накнаду трошкова издржавања корисника, али и на новчану накнаду за свој рад, што је логична последица како увећаних трошкова хранитељске породице тако и чињенице да ова лица преузимају на себе велику одговорност у решавању посебно важног проблема читавог друштва.⁶⁷

⁵⁹ Чл. 8 ПХ.

⁶⁰ Чл. 9 ПХ.

⁶¹ Чл. 10 ПХ.

⁶² Чл. 11 ПХ. Одредбама из наведеног члана ПХ дефинисана је и минимална количина одеће и обуће за дете на хранитељству.

⁶³ Чл. 12 ПХ.

⁶⁴ Чл. 13 ПХ.

⁶⁵ Чл. 120 ПЗ-а.

⁶⁶ Чл. 2359 Преднацрта.

⁶⁷ Нето износ месечне накнаде за рад хранитеља, по кориснику, прописан је Решењем Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања бр. 338-00-002/6/2018-09

Престанак хранитељства

Хранитељство престаје, по изричитој законској одредби, кад престану разлози због којих је засновано – кад дете наврши осамнаест година, стекне пословну способност пре пунолетства, заснивањем усвојења, као и смрћу хранитеља или храњеника.⁶⁸ Стицањем пунолетства хранитељство не мора престати, јер оно може бити продужено до двадесет шесте године живота храњеника који је на редовном школовању.⁶⁹ Ако након смрти хранитеља и даље постоји потреба за овим видом заштите, у поступку његовог поновног заснивања предност ће имати лица која су са преминулим живела у породичној заједници.⁷⁰

Хранитељство може престати и вољом заинтересованих лица – раскидом. Овај захтев могу истаћи хранитељи и родитељи, односно старатељ храњеника, појединачно или заједнички.⁷¹ Одлуку о њему доноси орган старатељства, који може раскинути хранитељство и по службеној дужности, ако више не постоје услови због којих је било засновано или оно више није у најбољем интересу храњеника.⁷² Уколико захтев за раскид хранитељства поднесу хранитељи, имајући у виду добровољни карактер ове установе, центар за социјални рад га мора усвојити. Оправдано се истиче да би ово овлашћење требало да има и храњеник способан да схвати његов значај (Мићовић, 2017). Осим тога, наводи се да би законска одредба о раскиду требало да буде прецизнија, тј. да би требало да буде наглашено да је реч о раскиду уговора између хранитеља и органа старатељства. Како је реч о дуготрајном уговорном односу, изражен је став да овлашћења центра за социјални рад представљају опште право на отказ уговора и да исто треба признати и хранитељима. Негативно се оцењује подређеност наведеног уговора управном акту и пресудна улога органа старатељства (Мићовић, 2017). Некадашњи Врховни суд Србије био је у прилици да се бави питањем раскида хранитељства, па је у предмету У 7599/2007, од 11. 02. 2009. год.⁷³, навео да се одлуком управног органа

од 02.06.2018. године. Када се стара о једном детету хранитељу следује 15.963,02 динара. Када је на смештају двоје или више деце или одрасла особа нето износ ове накнаде је 9.823,40 динара. Месечна накнада за издржавање храњеника износи 25.964,00 динара. <http://demo.paragraf.rs/demo/documents>, приступ 29. 11. 2018.

⁶⁸ Чл. 121 ст. 1 ПЗ-а.

⁶⁹ Чл. 121 ст. 2 ПЗ-а.

⁷⁰ Чл. 121 ст. 3 ПЗ-а.

⁷¹ Чл. 122 ст. 1 и 2 ПЗ-а.

⁷² Чл. 122 ст. 3 ПЗ-а.

⁷³ Пресуда је доступна на веб сајту: <https://propisi.net>, приступ: 29. 11. 2018.

може раскинути хранитељство, а не закључени уговор, јер на основу њега настаје облигационоправни однос. Наиме, побијаним решењем центра за социјални рад раскинут је уговор о хранитељству. Суд је образложио да се уговор о хранитељству не може раскинути у управном поступку, већ у парничном поступку пред надлежним судом, а да је орган старатељства дужан да донесе одлуку о раскиду када престане потреба за хранитељством или оно више није у најбољем интересу хранјеника.⁷⁴

Након престанка хранитељства раскидом или смрћу хранитеља о хранјенику ће се старати родитељи, а ако је реч о детету без родитељског старања о њему ће се старати орган старатељства.⁷⁵

Закључна разматрања

У овом раду анализовали смо правне норме о хранитељству, желећи да испитамо у којој мери оне омогућавају остваривање изузетно важне функције ове установе. Несумњиво је, наиме, да брига о деци представља изузетно осетљиво питање, од значаја за читаво друштво. Због тога је хранитељство, као вид породичноправне заштите деце о којој се не могу старати њихови родитељи, незаменљива друштвена и правна установа.

Полазна хипотеза нам је била да најпотпунију заштиту детету може пружити изворна породица. Због тога, услови под којима оно може бити издвојено из ње и поверено другим лицима на старање треба да буду јасно дефинисани. Из истог разлога, хранитељство треба да буде тако организовано да његов циљ буде најскорије уједињење детета са родитељима и другим сродницима. Финансијски разлози, како на страни родитеља тако и на страни хранитеља, не смеју бити од пресудног значаја. Хранитељство, по нашем мишљењу, представља превасходно хуману, алтруистичку установу, без обзира на висину награде за труд хранитеља. Из истог разлога сматрамо да хранитељи не могу бити професионалци, пружаоци услуга на тржишту, попут било којих других. С друге стране, неопходно је да константно стичу нова знања и вештине, како би успешно савладавали бројне изазове с којима се неминовно сусрећу.

⁷⁴ Према подацима које смо добили од Центра за социјални рад „Топлица” у Прокупљу, у периоду од 2008. до 2018. год. раскинуто је сто дванаест хранитељстава. Свега двадесет шест хранјеника враћено је у своју биолошку породицу. У седамнаест случајева је дошло до усвојења бивших хранјеника, а само у једном случају су њихови усвојитељи били бивши хранитељи.

⁷⁵ Чл. 123 ПЗ-а.

Имајући речено у виду, сматрамо да је нормативни оквир хранитељства у српском праву добар и да углавном задовољава бројне и сложене захтеве свих учесника у овом процесу. С друге стране, сматрамо да су и одређена побољшања могућа. Имамо у виду да су потребна прецизнија решења у вези са закључивањем, садржином и раскидом уговора о хранитељству. Треба јасно уредити и последице престанка хранитељства, зависно од узрока који су до тога довели. Мишљења смо такође да у већој мери треба инсистирати на обуци хранитеља о односу са дететовим родитељима, јер је то потенцијално највећи извор спорова и непријатних ситуација. Сматрамо такође да већу пажњу треба посветити свестраном оснаживању изворне породице, како би она била у стању да што пре прихвати дете. Најзад, уређење положаја хранитеља, у условима када повратак детета у биолошку породицу није могућ, требало би употпунити поједностављеним правилима за заснивање усвојења над дотадашњим хранеником, за случај да таква жеља постоји.

Литература

- Бурцел, Т. Б. (2013). Припрема деце за промену облика заштите. *Зборник радова са конференције 'Изазови хранитељства на почетку 21. века'*. Београд. Центар за породични смештај и усвојење. 97–107.
- Јауковић, Т. Ј., Борисављевић, Т. Б., Петровић, М. П. (2013). Хранитељство уз додатну и интензивну подршку. *Зборник радова са конференције 'Изазови хранитељства на почетку 21. века'*. Београд. Центар за породични смештај и усвојење. 33–58.
- Конвенција о правима детета. 1989. Преузето 29. 06. 2018; www.unicef.org/serbia/Konvencijaopravimadeteta.
- Мијатовић Плавшић, Н. М. П. Марушић, Д. М. (2013). Унапређење удомитељства за дјецу у Републици Хрватској. *Зборник радова са конференције 'Изазови хранитељства на почетку 21. века'*. Београд. Центар за породични смештај и усвојење. 85–97.
- Мићовић, М. М. (2017). Услуге хранитељства и последице њиховог неизвршења. *Зборник радова Усклађивање права Србије са правом ЕУ*. Крагујевац. 215–228.
- Породични закон Републике Србије. Сл. гласник РС, бр. 18. 2005. и 72. 2011. Преузето 29. 06. 2018; www.paragraf.rs/propisi/porodicni_zakon.html.
- Породични закон Црне Горе. Службени лист РЦГ, бр. 1. 2007. Преузето 29. 06. 2018; www.sudovi.me/podaci/osul/informacije/info_doc/836.pdf.

- Правилник о хранитељству. Сл. гласник РС, бр. 36. 2008.
- Преднацрт Грађанског законика Републике Србије. Преузето 29. 06. 2018; www.mpravde.gov.rs/files/NACRT.pdf.
- Решење Министарства за рад, запошљавање, борачка и социјална питања бр. 338-00-002/6/2018-09 од 02.06.2018. године. Преузето 29. 11. 2018; <http://demo.paragraf.rs/demo/documents>.
- Роуз, Џ. Р. (2013). Друштвена заштита у приватној служби – старање о туђој деци под окриљем властитог дома! *Зборник радова са конференције 'Изазови хранитељства на почетку 21. века'*. Београд. Центар за породични смештај и усвојење. 107–117.
- Рудин, П. Р. (2013). Ментално здравље деце на хранитељству. *Зборник радова са конференције 'Изазови хранитељства на почетку 21. века'*. Београд. Центар за породични смештај и усвојење. 22–33.
- Српски грађански законик. 1844.
- Стјепановић, С. С. (2013). Хранитељи као усвојитељи (de lege lata и de lege ferenda). *Зборник радова са конференције 'Изазови хранитељства на почетку 21. века'*. Београд. Центар за породични смештај и усвојење. 189–202.
- Устав Републике Србије. Сл. гласник РС, бр. 98. 2006.
- Ćeranić, D. Ć. (2016). Appeal against adoption decree in the legislation of Serbia and the legislation of Republic of Srpska. *Legal, Social and Political Control in National, International and EU law*. Niš. Pravni fakultet. 547–564.

Пресуде

- Aune v Norway*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- E.P. v. Italy*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- Görgölu v. Germany*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- Hofmann v. Germany*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- Jansen v. Norway*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- K. and T. v. Finland*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- Pontes v. Portugal*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- S.S. v. Slovenia*. Преузето 29. 11. 2018; <https://hudoc.echr.coe.int/eng>.
- У 7599/2007. Преузето 29. 11. 2018; <https://propisi.net>.

FOSTER CARE REGULATION IN DOMESTIC LAW

By Milena MILOSEVIC

ABSTRACT

The subject of this paper are the basic elements of the foster care. We have researched the concept, types, material and formal conditions for its establishment, legal effect and termination of foster care. We have dealt with the normative framework of this institution, which consists, above all, of the Family Law Act and the Foster Care Regulation. We have concluded that foster care is one of the most useful and humane institutions, the essence of which is temporary accommodation in another family of children, which, for any legal or factual reason, can not be taken care of by their parents. It is a temporary institution, but with very serious consequences, having in mind that by its founding, the immediate care of the child, from the parents, is assumed by other persons. Therefore, the conditions under which this is possible are strictly prescribed, and each stage of this process is under the control of authorized entities. Foster care is also a very complex institute. It includes legal relations between the competent center for social work and foster parents, between the foster parents and foster children, the parents and the foster parents and the modified parental-child relationship. It is based on the conclusion of a contract, preceded by the adoption of an administrative act by the competent authority. His termination, apart from the force of the law, can be caused by the will of the interested parties, but also with the active participation of the state authorities. Due to its multi-dimensionality, foster care must be studied from different perspectives, with the aim of finding ways to continuously improve, with the continued application of the criterion of the best interest of the foster child. Bearing in mind this criterion and the state of Serbian family legislation, we concluded that some improvements to the existing solutions are needed. Thus, in our opinion, it is necessary to more precisely regulate the conclusion, content and termination of the foster care contract, and special attention should be paid to the relationship between parents and foster parents, as well as the position of the foster parent-adopter.

Key words: foster parents, foster child, parents, child, foster care contract.

Андријана МАКСИМОВИЋ*
Државни универзитет у Новом Пазару,
департман за правне науке

Прегледан рад
Примљено: 22. 02. 2019.
Прихваћено: 05. 06. 2019.

УТИЦАЈ РЕЛИГИЈСКОГ ВЕРОВАЊА НА ВОЛОНТЕРИЗАМ КОД ГРАЂАНА СРБИЈЕ

Религијско веровање представља димензију прихватања или неприхватања неких темељних верских истина, независно од тога да ли је веровање праћено основним познавањем верског учења и да ли се то темељно веровање манифестује у свакодневном понашању. Религијско веровање смо операционализовали посредством следећих индикатора: да ли верујете у Бога, у живот после смрти, у пакао, рај и грех. Требало је преиспитати на који начин религијско веровање утиче на чланство у организацијама и волонтеризам код грађана Србије, што је био и главни циљ истраживања. Чланство и волонтеризам у организацијама можемо разматрати кроз чланство и волонтеризам у следећим организацијама: социјалној организацији за старије особе, особе са посебним потребама или сиромашне; верској или црквеној организацији; образовној, уметничкој, музичкој или културној активности; синдикату, политичкој партији или групи; локалној организацији која се бави питањима сиромаштва, запошљавања, становања, једнакости раса; организацији која се бави развојем трећег света или људским правима; организацији која се бави очувањем животне средине, екологијом, правима животиња; професионалним удружењима; активностима младих (попут извиђача, клубова младих, водича); спортским или рекреативним организацијама; женским групама; покрету за мир; добровољној организацији која се бави здравственим питањима. Утврдили смо да су волонтеризам и чланство у организацијама предиктори религијског веровања са високом вредношћу. Они су и статистички значајни предиктори религијског веровања.

Кључне речи: религијско веровање, чланство у организацијама, волонтеризам, предиктори.

*andrijanam0809@yahoo.com

Увод

Предмет рада је емпиријско истраживање утицаја религијског веровања на чланство и волонтеризам у организацијама код грађана Србије. Циљ рада је истражити у којој мери религијско веровање утиче на чланство и волонтеризам у организацијама код грађана Србије. У раду ћемо се првенствено ослањати на анализу секундарних података ЕВС-а (European Value Study) на бази анкетне методе у свим државама Европе. У питању је компаративно крос-национално и лонгитудинално истраживање које се на сваких девет година, по јединственој методологији, спроводи у читавој Европи.¹ Поменуто истраживање је реализовано 2008/2009. године. Рад има пет поглавља (увод, три поглавља и закључак). Аутор у првом поглављу представља религијско веровање као облик религиозности. Религијско веровање је операционализовано посредством следећих индикатора: да ли верујете у Бога, у живот после смрти, у пакао, рај и грех. Друго поглавље говори о чланству и волонтеризму у организацијама код грађана Србије. Треће поглавље говори о односу религијског веровања и чланства и волонтеризма у организацијама код грађана Србије – о чланству и волонтеризму као предикторима религијског веровања. Будући да се бавимо испитивањем веза између варијабли, користилићемо квантитативне методе биваријантне и мултиваријантне статистике.²

¹ Европско истраживање вредности је најважније компаративно истраживање у Европи у друштвеним наукама. Истраживање се реализује на сваких девет година, а сваку земљу Европе представља једна институција. Институција која је постала партнер ЕВС-а Србији је Факултет политичких наука у Београду. Први талас овог истраживања реализован је 1981. године. Србија је укључена тек у последњем таласу истраживања, 2008/2009. године, када су укључене и Црна Гора, Македонија, Босна и Херцеговина и Косово. Словенија и Хрватска су учествовале и у претходном таласу истраживања спроведеном 1996. године. На овај начин су укључене све земље бивше Југославије и то је створило могућност да се реализују валидне компаративне студије, на бази истог инструментаријума и података за све остале земље Европе (Бешић, М., *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација – генерацијски приступ, компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*, Факултет политичких наука, Београд, 2014).

² Дескриптивна статистика користи нумеричке и графичке методе у циљу описа и представљања података. Најосновнији вид дескриптивне статистике јесте коришћење тзв. Табела фреквенције, које представљају дистрибуцију вредности у нумеричком или процентуалном облику.

Статистички мултиваријантне методе испитују да ли и у којој мери свака поједина варијабла јесте предиктор зависне варијабле (Бешић, М., *Методологија политичких наука са статистиком*, Факултет политичких наука, Београд, 2008).

1. Религијско веровање грађана Србије

Када се говори о религијском веровању, треба рећи да се ради о димензији прихватања или неприхватања неких темељних верских истина, независно од тога да ли је веровање пропраћено основним познавањем верског учења и да ли се то темељно веровање манифестује у свакодневном понашању. Управо зато је важно нагласити да веровање чини прву и темељну димензију религиозног односа. Не може се замислити религиозност неког појединца или групе без веровања у Бога. Дакле, интелектуална димензија религиозности исказује се кроз религијско веровање.

Истраживање конвенционалне религиозности било би непотпуно без укључивања индикатора који се односе на веру у Бога. Ови индикатори се сматрају веома битним и често се изједначавају са самом религиозношћу. Неки аутори сматрају да се поменута димензија религиозности често погрешно своди на познавање теолошке доктрине као система знања, јер се питање веровања најчешће проучава у контексту низа питања која испитују познавање религијских истина или садржаја вере (Зриншчак, Чрпић, Кушар, 2000). Нека истраживања су показала да се обновљена традиционална религиозност није повукла, већ је, напротив, дошло до стабилизације религијске ситуације, која се огледа кроз висок ниво веровања у основну догму хришћанства, у Бога, и велико поверење у цркву (Ћипаризовић-Радисављевић, 2002). Људи често верују и траже Бога у време ратова, несрећа, немаштине, када осећају страх, патњу, бол. Веровање у загробни живот јесте једна од основних религијских догми и имало је компензаторску функцију – од понашања на овом свету зависио је положај на оном свету. У том смислу, теолог Биговић (2000) истиче да „црква нема готове рецепте за нагомилане проблеме света, али има радосну и непомућену визију и перспективу живота достојну човека”. „Црква није скуп светих, праведних и безгрешних људи, већ заједница слабих и грешних, који су свесни својих слабости и недостатака, па вапе за Богом да им помогне како би их се ослободили” (Биговић, 2000). Религијско веровање смо операционализовали посредством следећих индикатора: да ли верујете у Бога, у живот после смрти, у пакао, рај и грех (према Бешићевом моделу, Бешић, 2014). У Табели 1.1. приказане су вредности мерења религијског концепта веровања по следећим индикаторима – веровање у Бога, у живот после смрти, пакао, рај и грех.

Табела 1.1. Проценат оних који верују/не верују у (N – 1512)

	Бога	живот после смрти	пакао	рај	грех
Да	84.5	29.1	25.4	32.1	33.4
Не	7.7	55.1	58.5	51.9	54.6
Без одговора	3.6	3.8	4.4	4.3	4.3
Не зна	4.2	12.0	11.8	11.8	7.8

Од 1512 испитаника 84.5% верује у Бога, у рај 32.1%, у живот после смрти 29.1%, а најмање је оних који верују у пакао – 25.4%. Приближно исти број је оних који су без одговора на питање да ли верују у Бога и живот после смрти (3.6% – 3.8%) и оних који нису дали одговор на питање да ли верују у пакао и рај (4.4%, 4.3%). Исти проценат испитаника је на питање да ли верује у пакао и у рај одговорио да не зна (11.8%), у живот после смрти (12.0%) и одговор не зна забележен је код 4.2% испитаника на питање да ли верује у Бога.

Испитали смо и да ли постоји међузависност између веровања у Бога, у живот после смрти, у пакао и у рај (Табела 1.2).

Табела 1.2. Корелациона матрица ајтема веровања

Веровање у:		Веровање у Бога	Веровање у живот после смрти	Веровање у пакао	Веровање у рај
Бога	Пирсонова корелација	1	.201**	.223**	.262**
живот после смрти	Пирсонова корелација		1	.635**	.661**
пакао	Пирсонова корелација			1	.842**
рај	Пирсонова корелација				1

Највиши степен корелације утврђен је између веровања у рај и веровања у пакао ($r(1198) = .842, p < 0.01$), а најнижи је између веровања у живот после смрти и веровања у Бога ($r(1198) = .201, p < 0.01$). Овако ниска корелација између веровања у Бога и живот после смрти показује

да религија нуди слабо дистанцирање од света и не отвара перспективу трансценденције, што иначе јака повезаност између ова два ајтема значи (Зриншчак, Чрпић, Кушар, 2000).

2. Чланство и волонтеризам у организацијама грађана Србије

Припадање формалним организацијама само је једно од лица друштвеног капитала и обично се узима као употребљив барометар учествовања у животу заједнице. Друштвени капитал има и приватно и јавно лице, одн. садржи и индивидуални и колективни аспект. Суштинска идеја теорије друштвеног капитала јесте да друштвене мреже имају вредност. Друштвени капитал упућује на везе између појединаца – друштвене мреже и норме узајамности и поверење које произлази из њих. Поверење „подмазује” друштвени живот, па је у том смислу друштвени капитал дубоко повезан са грађанском врлином. Заправо, он указује на то да је грађанска врлина најснажнија када представља део густе мреже реципрочних друштвених односа. Групе које поседују већу количину капитала преко својих организација у већем степену партиципирају у политичком животу друштва и тако ефективније бране своје интересе (Verba, Nie, 1972).

У демократском друштву чланство у организацијама схвата се као својеврсна „школа демократије” с обзиром на то да је то заправо место на коме се могу усвојити знања и вештине које су важне за практиковање демо-кратије (Putnam, 1995). Грађанска удружења и организације посвећене одређеним темама постали су важни друштвени актери, па су од политичких партија полако преузели функцију артикулације интереса. „Чланство у организацијама је један од механизма агрегације интереса, скупљања информација и уобличавања ставова посредством којих се повећава укупан капацитет за политички активизам” (Hirst, 1994). Мање формалне мреже омогућавају својим члановима да стекну и практичне вештине које су неопходне да би се учествовало у јавном животу. Тако је још Токвил приметио да се „осећања и идеје освеже, срце буде веће, а разумевање се повећа само узајамним деловањем једног човека према другом” (Токвил, 1990). Без приступа асоцијацији која је вољна и способна да се заузме за наша гледишта и вредности, како истиче Amy Gutmann, ми имамо јако ограничену могућност да нас други људи чују или да утичемо на политичке процесе (Gutmann, 1998).

Постоје различита тумачења и разумевања волонтирања, која су заправо израз традиције, културних прилика и друштвеног контекста. Традиционално разумевање представља волонтирање као узајамну подршку,

давање услуга и активно укључивање у друштво (Жижак, 2004). Узајамна подршка се темељи на природној тежњи људи да живе боље, а одвија се унутар круга блиских особа. Волонтирање у облику давања услуга углавном је везано за институцијске контексте. Суштина овог облика волонтирања је у давању помоћи (Њулум, 2008). Волонтирање се често интерпретира и као природна противтежа опадању других облика грађанске партиципације. С друге стране, оно је израз доброг грађанства и политичког учешћа; волонтери су више заинтересовани за политику и тиме је волонтирање знак позитивног укључења у политику (Патнам, 2008). Беговић волонтирање види као „непрофитну и неплаћену активност којом појединци доприносе добробити заједнице или целог друштва” (Беговић, 2006). „Волонтирање представља један од основа цивилног друштва, афирмишући оно најплеменитије у човеку – пацифизам, слободу, једнаке могућности, безбедност и правду за све људе. У ери глобализације и непрестаних промена свет постаје све мањи, међусобно зависнији и комплекснији. Волонтирање, било да је индивидуално или групно, начин је којим се јачају и чувају основне људске вредности: заједништво, брига и помагање; пружа могућност сваком појединцу да постане и буде одговоран члан заједнице, да помажући другима учи и стиче вредна искуства; успоставља везе које умањују разлике међу људима и кроз заједнички рад ствара услов за заједнички живот”.³

Чланство и волонтеризам у организацијама можемо разматрати кроз чланство и волонтеризам у следећим организацијама: социјалној организацији за старије особе, особе са посебним потребама или сиромашне; верској или црквеној организацији; образовној, уметничкој, музичкој или културној активности; синдикату, политичкој партији или групи; локалној организацији која се бави питањима сиромаштва, запошљавања, становања, једнакости раса; организацији која се бави развојем трећег света или људским правима; организацији која се бави очувањем животне средине, екологијом, правима животиња; професионалним удружењима; активностима младих (попут извиђача, клубова младих, водича); спортским или рекреативним организацијама; женским групама; покрету за мир; добровољној организацији која се бави здравственим питањима.

Идентификовали смо у ком степену су чланство у организацијама и волонтеризам присутни у категоријама испитаника који су предмет

³ Универзална декларација о волонтеризму, усвојена од стране међународног управног одбора IAVE (Међународне асоцијације за волонтерске активности), на њиховој 16. светској конференцији одржаној у Амстердаму, Холандија, јануар 2001. године.

нашег интересовања. Од укупно 1512 испитаника, 2.6% њих су чланови социјалне организације за старије особе, 3.3% верске или црквене организације, 4.4% образовне, уметничке, музичке или културне активности, 5.5% синдиката, 6.9% политичке партије, 2.2% локалне политичке активности, 1.3% организације која се бави људским правима, 2.7% су чланови организације за екологију, очување животне средине и права животиња, 3.7% испитаника су чланови професионалног удружења, 2.1% активности младих, 7.0% спортских или рекреативних организација, 1.9% припада женским групама, 1.1% њих су чланови покрета за мир и 3.0% добровољне организације која се бави здравственим питањима. Када је у питању волонтерство, од 1512 испитаника 1.3% су волонтери у социјалној организацији за старије особе, 1.2% у верској или црквеној организацији, 1.9% у образовној, уметничкој, музичкој или културној активности, 1.5% у синдикату, 2.8% у некој политичкој партији, 1.3% у локалној политичкој активности, 0.5% у организацији која се бави људским правима, 1.4% у организацији за екологију, очување животне средине и права животиња, 1.6% волонтира у професионалном удружењу, 1.0% у активностима младих, 3.3% у спортској или рекреативној организацији, 0.9% у женским групама, 0.6% у покрету за мир и 1.9% у добровољној организацији која се бави здравственим питањима. Дакле, подаци указују на то да је релативно низак степен укључености у организације и волонтеризам у њима. Такође уочавамо да је највећи степен укључености у спортске или рекреативне организације (7.0%) и политичке партије (6.9%), а најнижи степен укључености бележимо код покрета за мир (1.1%), организација које се баве људским правима (1.3%) и у женским групама (1.9%). И у смислу волонтеризма бележимо исто. Наиме, највиши степен волонтеризма је у спортским и рекреативним организацијама (3.3%), затим политичким партијама (2.8%), а најнижи у организацијама које се баве људским правима (0.5%), у покрету за мир (0.6%) и у женским групама (0.9%). У Табели 2.1 прилажемо списак организација, као и проценат оних који су чланови и волонтери сваке од њих.

Табела 2.1. Чланство и волонтеризам у организацијама, у процентима

	N	% чланство	% волонтеризам
Социјалној организације за старије особе	1512	2.6	1.3
Верској или црквеној организацији	1512	3.3	1.2
Образовној, уметничкој, музичкој или културној активности	1512	4.4	1.9
Синдикату	1512	5.5	1.5
Политичкој партији	1512	6.9	2.8
Локалној политичкој активности	1512	2.2	1.3
Организацији која се бави људским правима	1512	1.3	0.5
Организацији за очување животне средине, екологију, права животиња	1512	2.7	1.4
Професионалном удружењу	1512	3.7	1.6
Активности младих	1512	2.1	1.0
Спортским или рекреативним организацијама	1512	7.0	3.3
Женским групама	1512	1.9	0.9
Покрету за мир	1512	1.1	0.6
Добровољној организацији која се бави здравственим питањима	1512	3.0	1.9

Дакле, иако се организације могу класификовати на различите начине, подаци указују на то да имају мали број и чланова и волонтера.

3. Религијско веровање и чланство и волонтеризам код грађана Србије

Табела 3.1. Средње вредности религијског веровања и чланства у организацијама

		N	AC	СД	T-тест
Религијско веровање	социјалне организације за старије особе	30	.675	1.007	t(1186)= -3.796, p>0.1
Религијско веровање	верске или црквене организације	38	1.011	.987	t(1186)= -6.453, p<0.05
Религијско веровање	образовне, уметничке, музичке или културне активности	55	.448	1.047	t(1186)= -3.428, p>0.05
Религијско веровање	синдиката	69	-.104	.995	t(1186)= .894, p>0.1
Религијско веровање	политичке партије	82	.085	1.026	t(1186)= -.802, p>0.1
Религијско веровање	локалне политичке активности	29	.614	1.065	t(1186)= -3.355, p>0.1

Наставак Табеле 3.1. Средње вредности религијског веровања и чланства у организацијама

		N	AC	CD	T-тест
Религијско веровање	организација која се бави људским правима	19	.683	1.008	t(1186)= -3.031, p>0.1
Религијско веровање	организације за очување животне средине, екологију, права животиња	32	.410	1.053	t(1186)= -2.371, p>0.1
Религијско веровање	професионалног удружења	47	.511	1.048	t(1186)= -3.605, p>0.1
Религијско веровање	активности младих	27	.391	1.052	t(1186)= -2.047, p>0.1
Религијско веровање	спортских или рекреативних организација	88	.112	1.016	t(1186)= -1.098, p>0.1
Религијско веровање	женских група	22	.339	1.158	t(1186)= -1.602, p<0.1

Религијско веровање	покрета за мир	16	.482	1.111	$t(1186) = -1.919$, $p > 0.1$
Религијско веровање	добровољне организације која се бави здравственим питањима	39	.564	1.055	$t(1186) = -3.591$, $p > 0.1$

Када је реч о чланству у социјалној организацији за старије особе, уочавамо да разлике нису статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = -3.796$, $p > 0.1$). Разлике у чланству у верској или црквеној организацији значајне су код религијског веровања ($t(1186) = -6.453$, $p < 0.05$). У погледу чланства у образовној, уметничкој, музичкој или културној активности разлике нису значајне код религијског веровања ($t(1186) = -3.428$, $p > 0.05$). Разлике у чланству у синдикату нису статистички значајне (религијско веровање: $t(1186) = .894$, $p > 0.1$). Ни у погледу чланства у политичкој партији разлике нису статистички значајне (религијско веровање: $t(1186) = -.802$, $p > 0.1$). Када је у питању локална политичка активност разлике нису статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = -3.355$, $p > 0.1$). И код чланства у организацији која се бави људским правима разлике нису статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = -3.031$, $p > 0.1$). У погледу чланства у организацији за екологију, очување животне средине и права животиња разлике нису статистички значајне код религијског веровања (религијско веровање: $t(1186) = -2.371$, $p > 0.1$). Разлике у погледу чланства у професионалном удружењу нису статистички значајне (религијско веровање: $t(1186) = -3.605$, $p > 0.1$). У погледу чланства у организацији која се тиче активности младих разлике нису статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = -2.047$, $p > 0.1$). Разлике у погледу чланства у спортским или рекреативним организацијама нису значајне ни код религијског веровања ($t(1186) = -1.098$, $p > 0.1$). Код чланства у женским групама разлике су статистички значајне (религијско веровање: $t(1186) = -1.602$, $p < 0.1$). Када је реч о чланству у покрету за мир разлике нису статистички значајне код религијског веровања (религијско веровање: $t(1186) = -1.919$, $p > 0.1$). И на крају, у погледу чланства у добро-

вољној организацији која се бави здравственим питањима разлике нису статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = -3.591, p > 0.1$).

Табела 3.2. Средње вредности религијског веровања и волонтеризма

		N	AC	CD	T-тест
Религијско веровање	социјалне организације за старије особе	16	.630	1.014	$t(1186) = -2.554, p > 0.1$
Религијско веровање	верске или црквене организације	15	.809	.992	$t(1186) = -3.133, p > 0.1$
Религијско веровање	образовне, уметничке, музичке или културне активности	24	.542	1.113	$t(1186) = -2.690, p < 0.1$
Религијско веровање	синдиката	21	.019	1.071	$t(1186) = -.092, p > 0.1$
Религијско веровање	политичке партије	33	-.178	.868	$t(1186) = 1.040, p < 0.1$
Религијско веровање	локалне политичке активности	18	.622	1.036	$t(1186) = -2.679, p > 0.1$

Наставак Табеле 3.2. Средње вредности религијског веровања и волонтеризма

		N	AC	CD	T-тест
Религијско веровање	ор г а н и з а - ц и ј е к о ј а с е б а в и љ у д - с к и м п р а в и - м а	8	.918	.967	t(1186)= -2.572, p>0.1
Религијско веровање	о р г а н и з а - ц и ј е з а о ч у - в а њ е ж и в о т - н е с р е д и н е, е к о л о г и ј у, п р а в а ж и в о - т и њ а	17	.303	1.022	t(1186)= -1.276, p>0.1
Религијско веровање	п р о ф е с и о - н а л н о г у д р у - ж е њ а	21	.571	1.038	t(1186)= -2.654, p>0.1
Религијско веровање	а к т и в н о с т и м л а д и х	12	.597	1.084	t(1186)= -2.114, p>0.1
Религијско веровање	с п о р т с к и х и л и р е к р е а - т и в н и х о р г а - н и з а ц и ј а	43	.179	1.032	t(1186)= -1.196, p>0.1
Религијско веровање	ж е н с к и х г р у п а	13	.065	1.055	t(1186)= -.237, p>0.1

Религијско веровање	покрета за мир	10	.730	1.010	t(1186)= -2.303, p>0.1
Религијско веровање	добровољне организа- ције која се бави здрав- ственим пи- тањим	24	.300	1.058	t(1186)= -1.488, p>0.1

Када је у питању волонтеризам у социјалној организацији за старије особе, из табеле се може закључити да разлике нису статистички значајне (религијско веровање: $t(1186) = -2.554$, $p>0.1$). У погледу волонтеризма у верској или црквеној организацији разлике нису статистички значајне. Када је у питању волонтеризам у образовној, уметничкој, музичкој или културној активности разлике су статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = -2.690$, $p<0.1$). Код волонтеризма у синдикату разлике нису статистички значајне. У погледу волонтеризма у политичкој партији разлике су статистички значајне код религијског веровања ($t(1186) = 1.040$, $p<0.1$). Ако погледамо волонтеризам у локалној политичкој активности видимо да разлике нису статистички значајне (религијско веровање: $t(1186) = -2.679$, $p>0.1$). У погледу волонтеризма у организацији која се бави људским правима разлике нису статистички значајне. Подаци указују да када је реч о волонтеризму у организацији за екологију, очување животне средине и права животиња разлике нису статистички значајне. Разлике у волонтеризму у професионалном удружењу нису статистички значајне, као и код активности младих. Код волонтеризма у спортским или рекреативним организацијама разлике нису статистички значајне. У погледу волонтеризма у женским групама разлике такође нису статистички значајне. Када је у питању волонтеризам у покрету за мир разлике нису значајне, што примећујемо и код волонтеризма у добровољној организацији која се бави здравственим питањима.

Формирали смо два регресиона модела (Табела 3.3). У њима су представљене вредности регресионих коефицијената за чланство и волонтеризам у организацијама.

Табела 3.3. Чланство и волонтеризам у организацијама као предиктор религијског веровања грађана Србије

	Модел 1	Модел 2
Чланство у организацијама	1.049**	
Волонтеризам у организацијама		1.109**
R ²	.102	.096

Поређењем вредности бета регресионих коефицијената уочавамо више вредности код волонтеризма у организацијама. Волонтеризам је позитиван и статистички значајан предиктор религијског веровања. И чланство у организацијама јесте позитиван и статистички значајан предиктор.

Закључак

У завршном делу рада желимо да укажемо на најважније налазе до којих смо дошли. Два кључна концепта којима смо се бавили у раду јесу религијско веровање и волонтеризам и чланство у организацијама. Треба-ло је преиспитати на који начин религијско веровање утиче на чланство у организацијама и волонтеризам код грађана Србије, што је био и главни циљ истраживања.

Када су у питању чланство и волонтеризам, до података смо дошли путем питања која смо постављали испитаницима – да ли су чланови и волонтери социјалне организације за старије особе, верске или црквене организације, синдиката, политичке партије, организације која се бави људским правима, организације за очување животне средине, екологију, права животиња, неког професионалног удружења, спортске или рекреативне организације, женских група, покрета за мир и добровољне организације која се бави здравственим питањима, те да ли су укључени у образовне, уметничке, музичке или неке друге културне активности, локалне политичке активности или пак активности младих. Резултати истраживања показују да је највећи број оних који су чланови неке спортске или рекреативне организације, док је најмањи број испитаника у покрету за мир и организацијама које се баве људским правима. Исто је

и када је у питању волонтерство. Утврдили смо да су волонтеризам и чланство у организацијама предиктори религијског веровања са високом вредношћу. Они су и статистички значајни предиктори религијског веровања. У Бога, живот после смрти, рај, пакао и грех више верују они који су чланови већег броја организација и који волонтирају у односу на оне који су укључени у мањи број организација и ређе волонтирају. Припадност некој религији разумемо као развијање везе између појединца и групе, али и као посвећеност појединца заједници. Шири облици социјалне партиципације су последица религијског веровања. Овде посебно мислимо на волонтирање и пружање помоћи другима кроз овај вид партиципације. Овакво понашање је свакако последица учења о предестинацији, што објашњава зашто су волонтеризам и чланство у организацијама позитивни предиктори религијског веровања. Објашњење лежи и у чињеници да су религиозне особе свесне присутности Бога, који има моћ да награђује и кажњава. „Страх од казне спречава антисоцијално и подстиче просоцијално понашање.” (Bering, Johnson, 2006) Наш закључак је да религијско веровање представља фактор који узрокује развој емпатије, што представља основу волонтеризма и чланства у организацијама.

Литература

- Беговић, Х. (2006). *О волонтирању и волонтерима – волонтеркама*. Загреб.
- Bering, J., Johnson, D. (2006). *Hand of God, Mind of Man: Punishment and cognition in the evolution of cooperation*. Evolutionary psychology.
- Бешић, М. (2014). *Транзиционе трауме и промене вредносних оријентација – генерацијски приступ: компаративна емпиријска студија вредности у земљама бивше Југославије*. Факултет политичких наука. Београд.
- Бешић, М. (2008). *Методологија политичких наука са статистиком*. Факултет политичких наука. Београд.
- Биговић, Р. (2000). *Црква и друштво*. Београд.
- Ћипаризовић-Радисављевић, Д. (2002). Религија и свакодневни живот: Везаност људи за религију и цркву у Србији крајем деведесетих. У: *Србија крајем миленијума: Разарање друштва, промене и свакодневни живот*, стр. 215–248. Институт за социолошка истраживања Филозофског факултета у Београду. Београд.

- Тулум, Б. (2008). *Зашто и како вредновати волонтирање? Анализа модела институционалног признавања волонтирања као предуслова за дугорочни развој културе волонтирања и остваривања предности у кориштењу услуга или код запошљавања*. Загреб. Министарство обитељи, бранитеља и међугенерациске солидарности.
- Gutmann, A. (1998). *Freedom of association: An introductory essay*. Princeton university press.
- Hirst, P. (1994). *Associative democracy: new forms of social and economic governance*. Oxford. Polity press.
- Патнам, Р. (2008). *Куглати сам – Слом и обнова америчке заједнице*. Mediterran publishing. Нови Сад.
- Putnam, R. (1995). *Bowling Alone. America's Declining Social Capital*. Journal of Democracy 6(1): 65–78.
- Токвил, А. (1990). *О демократији у Америци*. Подгорица. ЦИД.
- Verba, S. Nie, H. (1972). *Participation in America: political democracy and social equality*. Publishers. p. 5.
- Зриншчак, С. Чрпић, Г. Кушар, С. (2000). *Веровање и религиозност*. БС 70. бр. 2.
- Жижак, А. (2004). Супервизија волонтера. У: М. Ајдуковић, Ј. Цајверт, *Супервизија у психосоцијалном раду*. Загреб. Друштво за психолошку помоћ.

INFLUENCE OF RELIGIOUS BELIEFS ON MEMBERSHIP AND VOLUNTEERING IN ORGANIZATIONS IN SERBIAN CITIZENS

By Andrijana MAKSIMOVIC

ABSTRACT

Religious belief is the dimension of acceptance or rejection of certain fundamental religious truth, regardless of whether the belief is accompanied by basic knowledge of religious teachings and whether this fundamental belief is manifested in their daily behavior. Religious belief we operationalized through the following indicators: do you believe in God, in life after death, hell, heaven and sin. You should re-examine how religious beliefs affect the membership

of organizations and volunteerism among the citizens of Serbia, which was the main objective of the research. Membership and volunteering in organizations can be considered for membership and volunteering in the following organizations: social organization for the elderly, people with disabilities or poor; religious or church organization; education, art, music or cultural activity; union, political party or group; local organization that deals with issues of poverty, employment, housing, racial equality; organization engaged in the development of the third world or human rights; organization dealing with environmental protection, ecology, animal rights; professional associations; youth activities (eg scouts, guides, youth clubs); sports or recreational organizations; women's groups; the peace movement; a voluntary organization dealing with health issues. We have found that volunteering and membership in organizations predictors of religious beliefs with a high value. They are statistically significant predictors of religious beliefs.

Key words: religious belief, membership in organizations, volunteerism, predictors.

МА Мина Б. СИМАТКОВИЋ*
Доц. др Неда МИЛОШЕВИЋ**
Висока школа социјалног рада
Београд

Прегледни рад
Примљен: 15. 04. 2019.
Прихваћен: 05. 06. 2019.

ОСНОВНИ ПРИНЦИПИ ИНКЛУЗИЈЕ У ПРЕДШКОЛСКИМ УСТАНОВАМА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Системске промене и стратешка опредељења ка развоју инклузивног друштва довеле су до значајних промена у приступу права и потреба деце из осетљивих друштвених група. Нов приступ у превазилажењу препрека и укључивању деце са сметњама у развоју у друштво изискује сагледавање дететовог функционисања у свим аспектима живота, идентификовање препрека и баријера, како физичких, архитектонских, тако и комуникационих. Овакав приступ подразумева прилагођавање друштва и околине са циљем прихватања детета, што за исход треба да има адекватан одговор на потребе детета, а не промене детета са циљем његовог прилагођавања друштвеним стандардима и нормама. Стога, концепт инклузије се и односи на васпитно-образовне установе, које представљају основ укључивања у друштво и стицање вештина за даљи живот, уз помоћ и подршку, како породице тако и других установа, пружаоца услуга у оквиру локалне заједнице. На тај начин ствара се приступачно окружење које је подржавајуће према деци са сметњама у развоју и које омогућава напредовање, стицање животних вештина, као и социјализацију, остваривањем односа, како са одраслима тако и са вршњацима, и испуњавање постојећег потенцијала у оквиру природног окружења. Рад са децом са сметњама у развоју представља прави изазов, за који је потребно много труда, жеље, воље и стрпљења, а који пре свега мора бити заснован на савременим принципима научног и практичног рада. Овај рад је настао као продукт вишегодишњег рада са децом са сметњама у развоју, те има за циљ да олакша и помогне колегама у даљем раду.

*mina.simatkovic@asp.edu.rs

**neda.milosevic@asp.edu.rs

Рад је базиран на научним чињеницама и најновијим препорукама из светске литературе, на којима се и заснива савремена пракса.

Кључне речи: принцип инклузије, предшколска установа, деца са сметњама у развоју.

Увод

Укључивање деце са сметњама у развоју у васпитно-образовни систем, односно предшколско образовање, представља велики изазов. Предшколска установа је природна, подстицајна и сигурна средина у којој би свако дете требало да има једнаке могућности за даљи развој својих потенцијала и задовољавање потреба.

Као и свако дете, тако и дете са посебним образовним потребама има право на једнак приступ образовању у својој локалној заједници и што ближе свом дому и породици, а родитељ, односно старатељ кључна је карика у организацији свакодневних активности детета, као и у укључивању детета у вртић. Водећи се принципима инклузије Предшколска установа је у обавези да се прилагоди потребама сваког детета, уз шта је неопходна професионалност и систематски рад на отклањању препрека у образовању детета, као и физичких и социјалних баријера за боравак детета у вртићу. Физичке препреке одржавају разноврсне недостатке које могу постојати у просторијама за боравак детета и учење, обухватајући и доступност играчака, као и других потребних средстава. Са друге стране, социјалне препреке одраз су друштвених предрасуда, стереотипа, увредљивих коментара, дискриминације, изолације детета и слично. Адекватно уклањање баријера у предшколским системима постиже се заједничким деловањем тимова којима циљано и континуирано помажу стручњаци различитих профила, као и волонтери (Macbeath, 2005).

Циљ предшколског васпитања и образовања јесте да осигура услове за тзв. холистички (целовити) приступ предшколском образовању у оквиру целовитог система образовања и васпитања постепено, у складу са реалним могућностима заједнице. Такође, циљ предшколских установа је и да се образовање и васпитање детета одвија у складу са његовим способностима, потенцијалима, потребама и интересима, док посебни циљеви предшколског образовања и васпитања укључују: развијање когнитивних способности детета неопходних за разумевање природе, света у коме живи, своје околине, у складу са потребама и интересовањима; подстицање развоја физичких способности, усклађеног развоја тела и усвајање здравствених и хигијенских навика; развој социјалних и емоционалних способности, индивидуалне одговорности за рад и живот у

заједници и самоконтроле; развој говорних и комуникативних способности; развијање свести о значају очувања окружења; неговање сопственог идентитета; припремање за школу; усвајање одговарајућих социјалних и моралних вредности; учење о поштовању основних људских права, слобода и развој способности за живот у демократски уређеном друштву, какво је наше (Vujačić, 2005).

Обезбеђивање инклузивног приступа у вртићу деловаће подстицајно на развој како деце са сметњама у развоју тако и њихових вршњака. Вршњачке групе подстицајно делују на децу са сметњама у развоју, поспешују њихов развој и могу да их мотивишу за напредовање. Са друге стране, деца са сметњама у развоју могу повољно утицати на децу типичног развоја, у смислу стварања емпатије, пријатељских односа, бриге, сарадње, помоћи, различитих видова комуникације, како вербалне тако и невербалне. Оваквим приступом васпитању и образовању деце утиче се на спознају и свест о различитости (Colić, 2005), коју је потребно обезбеђивати од раног узраста.

Карактеристике предшколског образовања

Дидактичка концепција у предшколским установама заснована је на међусобном дејству стимулативног социјалног и материјалног окружења детета. Улога одраслих у непосредном раду са децом огледа се највише у пажљивом праћењу индикатора развоја имајући у виду конкретно дете, његове потребе и мотиве, а затим у систематском подржавању детета у процесу учења и игре. Стога је у интерпретацији програма пожељно примењивање већег броја диферентованих и илустративних примера и дидактичких услова за диференцирано учење.

Како је рано учење заснивано на стицању искуства, тако формирање чулног искуства и доживљавању нове ситуације, развијању навика асимиловањем стимуланса окружења, акомодацији као процесу који се усмерава према унапређивању и подржавању развоја животних функција као физиолошке основе учења, учењу говорне и других облика комуникације, којом се покрећу процеси стицања новог искуства и раног учења уопште у значајном обиму одвијају се у предшколским системима. Стога, активности васпитача, трајање активности, као и сам дидактички оквир представља систем који се формира индивидуално према потребама сваког детета. Задатак васпитача у оквиру спровођења активности заснива се на примени индивидуалних процеса учења и неге, активним учешћем у

животу сваког детета појединачно, као и уређењем прилика за социјалне контакте деце. Када је реч о трајању активности, најбитније је да се поштује режим физиолошких функција детета. Садржај, методе и средства у раду са децом морају бити у функцији наведених циљева и исхода и посматрају се као целина. Неопходна је повезаност васпитних задатака и садржаја који обухватају живот детета у целини, како би се постигла оптимална развојна достигнућа детета, обезбедио континуитет развојних утицаја породице, социјалног и материјалног окружења и установе у овом периоду развоја детета (Delgado, 2016).

Од предшколског до школског узраста, односно од треће године до поласка у школу, нарочито у фази преласка на сложенији систем учења, развојем психичких функција које су чвршће повезане за интелектуално и психосоцијално сазревање, постаје, у погледу развоја, једно од најважнијих доба и прекретница човековог развоја, уопште. Еманципација детета, са развојем веће самосталности, самоконтроле и одговорности, уз врло брзе психофизичке промене, такође је карактеристика овог периода. Зато се учење, осим индивидуализације, све више ослања на утицаје социјалног и материјалног окружења, одрасли (родитељи) и васпитачи постају јако значајне фигуре у животу детета. У предшколском узрасту дете у интеракцији са својим окружењем убрзава интелектуални развој, те процес учења постаје интензивнији. Такође, деца су у овом добу склонија формирању социјалних група, а то пружа веће могућности за социјални развој. Предшколско васпитање и образовање има друштвени карактер, зато што помаже остваривање функција породице, као основне ћелије друштва у подршци развоју предшколске деце. Деца предшколског узраста, такође, представљају равноправне чланове друштва и стога је од виталног значаја да друштвена заједница буде заинтересована за њихово квалитетно одрастање (Pavlović-Breneselović, 2010). То су основни разлози да се развијају установе за предшколско васпитање и образовање, од чијих функција и квалитета несумњиво може зависити развој личности и домети каснијег развоја и учења детета.

Институционализовано друштвено васпитање и образовање, које се може остваривати у јавном, приватном и невладином сектору, представља социјално и материјално окружење које може обезбедити богате и осмишљене активности деце којима се постижу најповољнији исходи раног учења (Pavlović-Breneselović, 2010). Обухвата установе за предшколско васпитање и образовање, установе за децу и специјализоване установе за предшколску децу. Оне чине јединствен систем предшколских установа које су у надлежности локалне управе (Pavlovski & Pavlović-Breneselović, 1999).

У оквиру дугорочних приоритета образовне политике Републике Србије посебно место заузима унапређење образовања, посебно квалитета, равноправности, правичности и доступности образовног система свима. Међународна документа и усвојене стратегије које утичу на образовни систем директно или индиректно, али и резултати истраживања и анализа образовног система у Републици Србији указују на то да је потребно предузети јаке мере које ће обезбедити развој инклузивног образовања у Србији.

Принципи инклузије

Инклузија у образовању подразумева укључивање деце са сметњама у развоју у систем редовног образовања, како школског тако и предшколског. Циљ инклузије јесте обезбеђивање образовања које је доступно свима, јер је право на образовање опште и припада свима, а загарантовано је Уставом Републике Србије и законима који ближе регулишу остваривање људских права у области образовања и васпитања. Инклузија превасходно означава смањивање препрека у образовању, а први корак ка уклањању баријера јесте признавање разлика које постоје међу ученицима. Развој инклузивног образовања заснива се на поштовању и уважавању разлика које постоје. Стога приликом укључивања детета у систем образовања треба узети у обзир читаву његову личност. Међутим, у пракси се често запостављају комплетна личност детета, или се превише ставља акценат на оно што је код детета специфично. Тако се, нпр., приликом укључивања детета коме је потребна додатна подршка у оквиру редовног вртића често процена усмерава управо на дату „сметњу”, односно „недостатак” који дете има. Рад на препознавању и смањивању проблема које има дете са сметњама у развоју, посебно у погледу савладавања градива и напредовања, може повећати и побољшати укључивање остале деце. То је и суштина инклузивног приступа образовању, који омогућава да се разлике међу децом (у интересовањима, вештинама, знањима, пореклу, материјалном статусу, језику, способностима) користе као ресурси за подршку учењу. Инклузија подразумева пружање подршке свим особама које су део образовног система, као и прилагођавање образовних садржаја и организације рада установе деци и њиховим потребама. У инклузивном приступу препознаје се потреба установе да сарађује са другим установама, заједницама и организацијама на локалном нивоу, да би се унапредио квалитет образовања, социјални услови у установи, али и у самој

локалној заједници. Инклузија је континуирани процес у коме долази до перманентних промена у организационој структури, наставном процесу и педагошком приступу који се остварује у установи (Booth & Ainscow, 2002).

У образовној теорији и пракси сусрећемо се са различитим дефиницијама и схватањима инклузије. Нека виђења инклузије у образовању су следећа: једнако уважавање све деце и запослених; повећање учешћа деце у образовном програму и активностима установе, ваннаставним активностима и смањење искључивања деце из различитих активности; промена културе, праксе и политике установе, како би се одговорило на разлике које постоје међу децом и уважиле индивидуалне потребе сваког детета; смањивање препрека за учење и учешће све деце, а не само оне са сметњама у развоју или са посебним образовним потребама; учење на примерима покушаја да се превазиђу препреке за приступ и учешће појединаца и група деце како би настале промене важне за децу на ширем социјалном плану; гледање на разлике међу децом као на ресурсе који се користе за подршку учењу, а не само као на проблем који се мора превазићи; признавање права детета на образовање, и то у локалној заједници у којој дете живи и чији је део; унапређење рада установе, у циљу побољшања положаја и деце и запослених; истицање предшколске установе као важног дела заједница која је неопходна за њену изградњу; неговање односа и узajамне подршке између различитих образовних установа у оквиру локалне заједнице, тј. између образовних установа, са једне, и служби, институција и удружења из локалне заједнице, са друге стране; прихватање чињенице да је инклузија један од начина да се деца која имају било какве сметње у развоју укључе у образовање и у друштво (Bruce, 2001).

Индекс инклузије

Индекс инклузије се први пут појавио као документ 2000. године у Великој Британији, након трогодишњег рада стручњака из области инклузивног образовања – истраживача, учитеља, наставника, руководиоца школа, али и родитеља и представника организација деце са посебним потребама. Прва верзија овог документа је потом тестирана у шест основних школа у Великој Британији, а затим је примењен у још 17 школа, како би се додатно проценио. Инструмент је након тих иницијалних тестирања достављен на коришћење свим школама у Великој Британији, да би 2002. године изашла нова, савременија и допуњена верзија која се

примењује широм света (Booth & Ainscow, 2002). Британска верзија се примењује на британском говорном подручју, у Великој Британији, Сједињеним Америчким Државама, Канади и Аустралији, али постоје верзије које су преведене на више од 30 језика и адаптиране за коришћење у осталим земљама света. Такође, постоји верзија која је намењена за коришћење у Југоисточној Европи, тако да постоји преведена и адаптирана верзија на српском језику. Индекс се примењује у образовним установама, с тим да свака установа задржава право да индекс користи на начин на који најбоље уме – нема универзалног правила за коришћење индекса. Неке установе се на почетку коришћења овог документа ослањају на установе које већ имају искуства са Индексом, док у многим земљама постоји пракса да се установе удружују у коришћењу индекса, при чему главну улогу у овом процесу имају васпитачи, учитељи и просветни инспектори. У почетној фази, Индекс се најчешће користи за самопроцену установе, тј. за процену колико установа задовољава критеријуме о инклузивности. Процену степена „инклузивности” врше сами запослени у установи, али и родитељи и представници локалне заједнице. На основу добијених резултата установа планира даљи рад и коригује постојеће недостатке. Рад на развоју инклузивне културе, политике и праксе, тј. на јачању три главне димензије инклузивног програма води остваривању циљева образовања деце са сметњама у развоју, наставе и учења, али и сарадње установа, тј. запослених, родитеља и локалне заједнице. Од самог настанка Индекса и почетка његове употребе у образовним установама његов циљ био је унапређење и даљи развој већ постојећег система образовања, уз укључивање деце са сметњама у развоју и сагледавања њихових потреба и препрека које постоје у њиховом образовању. Треба нагласити да је Индекс инклузије првобитно намењен за употребу у школама, али циљ инклузије је укључивање детета у образовни програм и пре него што дете крене у школу, тако да се на инклузији инсистира још у предшколском образовању, а са инклузијом наставља током даљег образовања детета (Spasojević, Pribišević-Beleslin & Nikolić, 2007). Инклузија у образовању, без обзира о ком нивоу образовања да говоримо, школском или предшколском, као што је већ наведено, представља укључивање све деце у процес образовања које треба да буде квалитетно и подједнако за сву децу. То је процес константног учења и квалитетног учешћа деце, васпитача и учитеља, али и родитеља. Учешће подразумева заједничко учење и сарадњу у којој се сваком детету подједнако посвећује, тј. посвећује се онолико колико је детету потребно. Оно што је најчешћи проблем у образовном процесу, а самим тим и у процесу инклузије јесу различите препреке за

учење и учешће. У научној теорији и образовној пракси не постоји јасан приступ тешкоћама у учењу и учешћу, према коме нека деца која су идентификована као „деца са посебним потребама” морају да раде у посебним условима и на посебан начин. Сама синтагма – дете са сметњама у развоју – етикетира дете и смањује очекивања од таквог детета, пре свега очекивања која се односе на његова образовна постигнућа. Тиме је акценат стављен искључиво на психофизички проблем који дотично дете има, без обзирања на друге проблеме који неминовно постоје у установама за образовање, а који укључују проблеме у комуникацији између колега, у култури, образовном програму, и који могу бити препрека и у образовању здравог детета. Зато појам препрека за учење и учешће треба да се фокусира на унапређење образовања сваког детета. Препреке настају као резултат међусобне интеракције детета и установе у којој се оно налази и образује, а у најширем смислу се могу приметити у сваком сегменту функционисања установе, као и у спровођењу политике образовања и на локалном и на националном нивоу. Иако појам „посебних образовних потреба” може бити препрека увођењу инклузивног образовања, овај појам се и даље широко користи у научној и стручној терминологији. Прелазак на нови начин размишљања и коришћење нове терминологије даће и нову шансу за савладавање препрека у учењу и учешћу.

Смањивање препрека подразумева мобилизацију свих постојећих ресурса установе и њеног окружења. Први ресурс на који се помисли јесте свакако новац, али, поред новца, ресурси могу бити и: деца, родитељи, заједница, васпитачи, култура и политика установе, као и пракса; различити аспекти функционисања установе (Suzić, 2008). Ресурси у знањима и вештинама, талентима и способностима, као и могућностима деце да усмере сопствено учење и подрже једна друге у учењу често се не користе довољно, исто као што ни могућности васпитача, педагога и дефектолога у међусобном усмеравању нису довољно искоришћене. У установама постоји богато искуство и знање о разлозима и узроцима који спречавају квалитетније учење и учешће деце у различитим активностима. Та знања обично нису довољно искоришћена за превазилажење наведених препрека. Управо у таквим ситуацијама Индекс инклузије може бити користан – за превазилажење препрека и тешкоћа у учењу и учешћу. Оно на шта Индекс такође ставља акценат јесу и различитости које постоје међу децом, као и начин да се те различитости превазиђу. У пракси се сматра да је довољно ангажовати додатне професионалце у образовању како би се обезбедила потребна подршка за децу са сметњама у развоју. Иако је некада и такав вид подршке потребан, он значајно може осиромашити друге

видове подршке коју деци пружају васпитачи и остали чланови установе коју дете похађа, а која се налази у самом образовном систему или у сарадњи установе са другим установама социјалне или здравствене заштите. Подршка различитостима има свој пуни смисао у коришћењу постојећих капацитета и услова у окружењу, којима се обезбеђују бројни социјални, емотивни и образовни подстицаји. Подршка подразумева све активности које повећавају капацитет установе да одговори на специфичне захтеве сваког детета, независно да ли је оно тзв. „дете са сметњама у развоју и посебним потребама” или није. Пружањем подршке појединцу обезбеђује се подршка и свој деци. Подршка се планира свакодневно, у свим активностима, полазећи од чињенице да су сва деца у основи различита. Када су активности испланиране тако да подржавају активност све деце потреба за индивидуализованим приступом се смањује. Са друге стране, овакав вид подршке води ка повећању активног, самосталног учења, што и јесте циљ сваког образовног програма, као и индивидуалног рада сваког васпитача. Тиме се побољшава учење и за осталу децу. Подршка детету треба да буде део целокупног процеса учења у коме се препознаје удео сваког појединца из колектива (Vandekerckhove i sar, 2013).

Наиме, не само литература, већ и пракса су показале да се дуго није посвећивало довољно пажње култури установе, а то може битно ојачати или ослабити развојне планове који се односе на инклузију. Области у оквиру стварања инклузивне културе, која је, као што смо већ рекли, основ у односу на остале димензије, јесу изградња заједнице и успостављање инклузивних вредности. Ова димензија доводи до формирања стабилне заједнице која подржава инклузију и децје потребе. Она развија заједничке инклузивне вредности које се преносе на све чланове колектива и заједнице. Креирање инклузивне политике остварује се кроз две области, а то су изградња установе за сву децу и организовање подршке различитостима. Ова димензија обезбеђује да се инклузија имплементира у све планове и програме у предшколским установама. Политика установе охрабрује учешће родитеља и особља установе од тренутка приступа у дату установу, а труди се да што више смањи искључивање појединаца. Процес коришћења Индекса се може представити као један циклус развојног планирања који се одвија кроз неколико фаза. Прва фаза представља почетак рада са Индексом када се особље упознаје са оним шта треба да ради. У другој фази се врши процена постојећег стања у установи, а у трећој развијање инклузионог плана. Четврта фаза служи за спровођење приоритета, а пета за праћење и процену рада Индекса (Сагг, 2001).

Закључак

Влада Републике Србије усвојила је Стратегију развоја образовања у Србији до 2020. године, 25. 12. 2012. године. У Стратегији се истиче да је „мисија система образовања у Србији у XXI веку да осигура основни темељ живота и развоја сваког појединца, друштва и државе заснованог на знању”. Стратегија предлаже кључне циљеве дугорочног развоја образовања, као што су: повећање квалитета процеса и исхода образовања до максималног нивоа – нивоа који проистиче из укупних научних сазнања и квалитетног практичног рада; повећање обухвата становништва Србије на свим образовним нивоима, почев од предшколског образовања; достизање и одржавање релевантности образовања тако што ће се структура система образовања усагласити са непосредним и развојним потребама појединаца, економског, културног, истраживачког, образовног, јавног, административног и других система; повећање ефикасности употребе ресурса образовања, односно завршетак образовања у предвиђеном року, са минималним продужетком трајања и смањеним напуштањем школовања. У Стратегији је наглашено да особе са инвалидитетом и сметњама у развоју, особе са тешкоћама у учењу из било ког разлога и особе из угрожених средина и социјалних група имају пуно право на квалитетно образовање и васпитање уз уважавање њихових специфичности.

Након вишегодишњег рада са децом са сметњама у развоју, закључак је да инклузија у раном детињству има изузетан значај и вредност за развој детета и за његово укључивање у редовни образовни систем. Она представља полазну платформу за његово касније функционисање. Предшколска инклузија даће најбоље резултате и оправдати своје постојање ако сублимише већи број параметара. Један од најважнијих може да се представи кроз рад васпитача. Квалитетан васпитач доминира, креира и руководи свим осталим параметрима. Он прати, подстиче и пружа подршку детету, усмерава и позитивно утиче на његов развој, ствара квалитетан инклузивни амбијент, примењује инклузивни курикулум, уз неопходне измене и прилагођавање условима рада, остварује добру сарадњу са родитељима и са стручним службама. Васпитач својим ентузијазмом ствара изазован амбијент који покреће децу и она тад позитивније реагују на њега. Он треба да препозна потребе сваког детета понаособ и да одговори на њих, што ће се позитивно одразити и на развој његовог хуманистичког идентитета. Потребно је да деца која имају сметње, као и остала деца, у својој групи имају структуру и стабилност да би могла да се ослањају на свог васпитача, тј. он треба да је извор њихове сигурности.

Међутим, да би одговорио на ове захтеве васпитач мора да буде адекватно едукован и обучен за рад у инклузивном окружењу.

Литература

- Booth T., Ainscow M. (2002). Приручник за инклузивни развој школе; CSIE/Centre for studies on Inclusive Education, Save the Children UK SEE – Програм за Србију.
- Bruce, T. (2001). *Learning through Play*, Babies. Toodlers and Foundation Years, London.
- Vujačić, M. (2005). *Inkluzivno obrazovanje – teorijske osnove i praktična realizacija*. Institut za pedagoška istraživanja, Beograd: Nastava i vaspitanje, vol. 54, br. 4–5.
- Vandekerckhove, A., Trikić, Z. i sar. (2013). *Priručnik za deversifikaciju programa predškolskog vaspitanja i obrazovanja*. Beograd: Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.
- Dalgado, H. (2016). Observation Items. High/Scope Child Observation Record For Infants and Toddlers, Michigan: High Scope Press.
- Macbeath, J. (2005). *Schools must speak for themselves*. Tris education published in the Tazlor and France e-libery.
- Pavlović-Breneselović, D. (2010). *Dobrobit deteta u programu naspram programa za dobrobit*. Univerzitet u Beogradu: Filozofski fakultet, vol. 59, br. 2.
- Pavlović-Breneselović, D. (2010). Od tima do zajednice učenja. *Pedagogija*, vol. 65, br. 2.
- Pavlovski, T., Pavlović Breneselović, D. (2000). *Timski rad u vaspitnoj praksi*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju i Centar za interaktivnu pedagogiju.
- Спасојевић, П., Прибишев, Т., Николић, С. (2007). „Програм предшколског образовања и васпитања”. Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Suzić, N. (2008). *Uvod u inkluziju*. Banja Luka: XBS.
- Carr, M. (2001). Assessment in early childhoos. Learning stories. London.
- Colić, V. (2005) *Kako pomoći deci predškolskog uzrasta u razumevanju i prihvatanju individualnih razlika*. Pedagoško društvo Srbije: Nastava i vaspitanje, vol. 54, br. 4–5.

BASIC PRINCIPLES OF INCLUSION IN PRESCHOOL INSTITUTIONS IN THE REPUBLIC OF SERBIA

By Mina B. SIMATKOVIC, Neda MILOSEVIC

ABSTRACT

Systemic changes and strategic commitments to the development of an inclusive society have led to significant changes in the approach to the rights and needs of children from vulnerable social groups. A new approach to overcoming obstacles and integrating children with disabilities into society requires understanding the child's functioning in all aspects of life, identifying obstacles and barriers, both physical, architectural, and communicative. This approach involves adapting the society and environment to accepting the child, which in turn should have an adequate response to the child's needs rather than changing the child in order to adapt it to social standards and norms. Therefore, the concept of inclusion also refers to educational institutions, which are the basis for inclusion in society and the acquisition of skills for life, with the help and support of both families and other institutions, providers within the local community. This creates an accessible environment that is supportive to children with disabilities and that enables advancement, the acquisition of life skills as well as socialization, reaching relationships with both adults and peers, and fulfilling existing potential within the natural environment. Working with children with disabilities is a real challenge, which requires a lot of effort, desire, willpower and patience, and which must first and foremost be based on modern principles of scientific and practical work. This work was created as a product of many years of work with children with disabilities, and aims to facilitate and assist colleagues in their further work. The work is based on scientific facts and the latest recommendations from the world literature, on which contemporary practice is based.

Key words: inclusion principle, preschool institution, children with disabilities.

Зоран Илић

ПРОБЛЕМИ И ПОРЕМЕЋАЈИ У ПОНАШАЊУ МЛАДИХ И СОЦИЈАЛНА ПЕДАГОГИЈА

Изазови и странпутице

Монографија аутора др Зорана Илића, под називом „Проблеми и поремећаји у понашању младих и социјална педагогија – изазови и странпутице”, објављена је на 212 страница, а издавач је Универзитет у Београду – Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Рукопис је настао као резултат вишедеценијског бављења аутора научно-теоријским аспектима стања и кретања у области превенције и третмана младих преступника, посебно последњих година приликом реализације програма предмета Увод у социјалну педагогију на Одељењу за превенцију и третман поремећаја понашања, Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију. Захваљујући актуелности и свеобухватности тематике књига је намењена свим будућим генерацијама младих стручњака помажућих професија, не само социјалних – специјалних педагога, него и дефектолога, социјалних радника, психолога, педагога и свих оних који су заинтересовани за ову изузетно сложену област васпитно-корективног рада са овом категоријом младих људи. Отуда произлази настојање да рукопис задовољи и начело интердисциплинарности – мултидисциплинарности, на чему се у значајној мери заснива социјално-педагошки

васпитно-корективни третман младих. Значајан део садржаја ове књиге настао је и као резултат укупног бављења аутора овим проблемима. Стога се може приметити да су многе идеје и ставови видљиви у радовима аутора објављених током последњих деценија научног рада на матичном факултету, али и низу других високообразовних установа где је реализовао поједине програме или наступао као гостујући професор.

Монографија, осим уводних напомена аутора, садржи три посебне целине – дела са укупно 11 поглавља.

Први део носи наслов *Социјална педагогија као научна и практична дисциплина*, а садржи три релативно самостална поглавља. У овом поглављу аутор се бави кључним питањима успостављања социјалне педагогије – појмом, предметом и задацима. Настанак и развој социјалне педагогије као посебне научне дисциплине, са освртом на околности у којима се јавља у Немачкој, предмет су посебне анализе. Базирајући се на релативно богатим изворима аутор је указао на друштвене околности које су погодиле њеној појави и настојању да се помоћу васпитања реше нарастајући проблеми немачког друштва. Указујући на допринос истакнутих аутора на успостављање и развој социјалне педагогије

аутор посебно анализира становишта Дистервега, Нагропа, Бергмана, Макаренка, Нохла, Баумера, Моленхауера и других истакнутих педагога и филозофа тога доба. Уважавајући савремена схватања која истичу да је социјална педагогија значајно померила подручје свог интересовања на области бриге и помоћи младима (деци и омладини) са проблемима и поремећајима у понашању, аутор се приклања оним становиштима који ову научну дисциплину усмеравају ка утврђивању законитости свеукупних активности на пољу васпитања – реваспитања особа са поремећајима у понашању. Овако дефинисан предмет социјалне педагогије аутор даље развија у низ општих и посебних задатака. Посебна поглавља у овом делу рукописа аутор је посветио анализи метода истраживања, као и правцима развоја социјалне педагогије у будућности.

Други, централни део монографије, насловљен као *Васпитање, питање, реваспитање и ресоцијализација младих*, посвећен је васпитању, реваспитању и ресоцијализацији младих са проблемима и поремећајима понашања. Подељен је на четири посебне целине – поглавља. Прво поглавље је фокусирано на анализу циљева васпитања и реваспитања, посебно потреба и проблема њихове операционализације и конкретизације, док се друго поглавље бави кључним питањима терминологије и класификације поремећаја у понашању младих. Треће поглавље је усмерено на критичку анализу феномена поремећаја у понашању, посебно његових размера и показатеља форми и

облика друштвене – државне реакције на просторима Србије у последњих десет година. Четврта целина рукописа посвећена је основним питањима ресоцијализације – реваспитања младих, са посебним освртом на проблем успостављања и примене основних начела – принципа васпитно-корективног деловања у институционалним и ванинституционалним условима.

Трећи део монографије, под називом *Социјални фактори реваспитања – ресоцијализације*, обухвата анализу најважнијих социјалних фактора реваспитања младих преступника. У четири посебна поглавља аутор детаљно анализира место, значај и допринос најважнијих непосредних фактора у областима васпитно-корективног деловања и интеграције – реинтеграције младих у друштво. Посебно се анализирају улога и значај школовања – образовања, професионалног оспособљавања, слободно-временских активности и садржаја и породичне средине као битних фактора у превазилажењу проблема и поремећаја у понашању.

Основна сврха ове књиге је да подстакне критичност и стваралаштво како искусних тако и младих ентузијаста како би сагледали и отворили нове хоризонте који воде ка обogaћивању социјално-педагошке праксе и теорије у области рада са младима – децом и малолетницима са проблемима и поремећајима понашања.

Марија Маљковић

УПУТСТВО АУТОРИМА

Социјална мисао је научни часопис који објављује прегледне и оригиналне емпиријске радове из области друштвених наука (социјална заштита, дефектологија, криминологија, психологија, педагогија, социологија) који нису претходно објављивани. Часопис објављује и приказе књига, скупова од научног и стручног значаја. Изузетно, у часопису могу бити објављени и стручни радови од великог друштвеног значаја.

Језик

Радови се објављују на српском или енглеском језику. Сваки рад има апстракт на српском и енглеском језику.

Дужина

Радови треба да буду дужине до једног ауторског табака, односно до 30.000 знакова с празним местима без референци и апстракта.

Процедура објављивања

Рад процењују два независна рецензента уз претпоставку анонимности. Ако одлуке рецензената нису исте у погледу прихватања рада тражи се мишљење трећег рецензента, с тим да уредник може да донесе одлуку без тражења додатних рецензената.

Информације о аутору, пројекту, захвалнице и слично треба да буду на насловној страни рада. Све што може указивати на идентитет аутора треба искључити из текста.

Рок за оцену рада од тренутка пријема до одлуке о објављивању је три месеца.

Радови се достављају искључиво путем и-мејл адресе:

socijalnamisao@gmail.com

Техничка упутства

Рад се доставља у текст процесору Microsoft Word, страница А4 формата, фонт Times New Roman, величина слова 12. Текст треба да буде откуцан проредом 1.5 и маргинама Office 2003 Default (погледати Page Layout). Све странице морају бити нумерисане (у доњем левом углу). Насловна страна текста треба да садржи следеће информације: назив рада, име аутора (коаутора), назив институције, место и државу. Уколико се рад доставља на српском језику, користи се ћирилично писмо Serbian, cyrillic.

Рок за достављање радова за јунски број Социјалне мисли је 15. март, а за децембарски број 15. септембар.

Структура рада

Рад треба да садржи апстракт, увод, метод, резултате истраживања, дискусију, закључак, референце и прилоге.

Наслови и поднаслови

Главни наслов текста пише се великим словима (болд). У тексту се наводи најопштији наслов који се пише великим словима (нормал и центрирано). Поднаслови се пишу курзивом/болдирано и „реченичним“ форматом (велико почетно слово).

Табеле

Подаци у табелама треба да буду откуцани проредом 1,5, а назив табеле треба да буде написан курзивом и означен одговарајућим редним бројем. Наслов табеле треба да буде јасан, кратак и прецизан. Табеле треба да буду смештене у самом тексту. Табеле треба да буду сачињене у Word-у или у неком формату који је компатибилан са Word-ом. Број и назив табеле треба уписати изнад табеле. Табеле не треба да садрже вертикалне линије. Редови табеле не треба да буду раздвојени линијама, али заглавље табеле треба одвојити линијом од података. Подаци дати у табели (или графикону) не смеју се понављати у тексту, већ се може само позивати на њих.

Апстракт

Апстракт треба да има 250 до 300 речи и до 5 кључних речи. Апстракт на језику рада налази се на почетку, а на другом језику на крају рада. Структура апстракта подразумева следеће целине: значај проблема, циљеви, узорак, методе, резултати, закључак и препоруке. У апстракту се не наводе референце.

Референце

Све референце на српском језику у списку референци и у заградама у тексту наводе се латиницом, без обзира на врсту коришћеног писма у тексту и писма на коме су штампани коришћени извори.

Презимена српских аутора наведена у тексту ван заграда пишу се писмом на коме је достављен текст. Презимена страних аутора у тексту наводе се или у оригиналу или у српској транскрипцији. Уколико се транскрибују, при првом навођењу у загради се обавезно наводе у оригиналу, на пример: Фарингтон (Farrington, 2010). Навођење више аутора у загради треба уредити алфабетски. Ако су у питању два аутора, у загради се наводе оба аутора (Farrington & Welsh, 2009). Референца која садржи више од три, а мање од шест аутора наводи се у пуном обиму када је први пут употребљена у тексту. Сваки наредни пут у загради се наводи презиме првог аутора и скраћеница – и сар. (српски) или et al. (енглески). На пример, уместо (Ковачевић-Lepojević, Ilić, Maljković, Kovačević, Pijjić, 2018) написати (Ковачевић-Lepojević i sar., 2018).

Листа референци садржи списак коришћене литературе, односно референце на које се аутор позвао у раду. Списак референци на крају рада наводи се у складу са стилем АРА (Америчка психолошка асоцијација). Ауторима се препоручује да користе радове из водећих научних часописа и то да бар 15% буде објављено у последњих 5 година. Референце се наводе абecedним редом по презименима аутора. Није потребно стављати редне бројеве испред референци.

Књига

Референца треба да садржи презиме и иницијале аутора, годину издања, наслов књиге (курзивом), место издања и издавача.

Аутор, А. А. (година). Назив књиге. Место: Издавач.

Поглавље у књизи наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А. & Аутор, Б. Б. (година). Назив поглавља. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Назив књиге (стр. xxx–xxx). Место: Издавач. Аутор

Чланак у часопису

Референца треба да садржи презимена свих аутора с иницијалима, годину издања у загради, наслов чланка, пуно име часописа (курзивом), волумен, број, странице и DOI број (уколико је доступан):

Аутор, А. А. (година). Назив рада. *Назив часописа*, волумен, број страна. DOI: xxxxx

Научни скупови

Референца која се односи на радове штампане у целини наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А, Аутор, Б. Б., Аутор, В. В. & Аутор, Г. Г. (година). Наслов прилога. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Назив научног скупа, рад штампан у целини, време одржавања конференције, град (стр. xxx–xxx). Град: Назив институције која организује скуп.

Референца која се односи на прилоге који су објављени у зборнику резимеа наводи се на следећи начин:

Аутор, А. А, Аутор, Б. Б., Аутор, В. В. & Аутор, Г. Г. (година). Наслов прилога. У А. Уредник, Б. Уредник и В. Уредник (ур.), Рад представљен на Назив научног скупа, Књига резимеа, време одржавања конференције, град (стр. xxx–xxx). Град: Назив институције која организује скуп.

Магистарске/мастер тезе и докторске дисертације

Референца треба да садржи име аутора, годину, назив документа, у загради назначено да ли је реч о докторској дисертацији, место и издавача.

Аутор, А. А. (година). Назив докторске дисертације (или магистарске тезе). Град: Име институције.

Радови који нису написани у складу са Упутством за ауторе неће бити разматрани.

INSTRUCTION FOR CUSTOMER TRANSFERS IN EUR

56: *Intermediary:*

**BCITITMM
INTESA SANPAOLO SPA
MILANO, ITALY**

57: *Account with institution:*

**DBDBRSBG
BANCA INTESA AD, BEOGRAD
MILENTIJA POPOVIĆA 7B
BEOGRAD, REPUBLIKA SRBIJA**

59: *Beneficiary:*

**/RS35160005380004367717
SOCIJALNA MISAO DOO
Mis Irbijeve 56/10
Beograd (Zvezdara)
Republic of Serbia**

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

364

СОЦИЈАЛНА мисао : часопис за теорију и критику
социјалних идеја и праксе / главни и одговорни уредник
Дубравка Гавриловић. - 1994, бр. 1/2- . - Београд :
Издавачко предузеће Социјална мисао : Републички завод
за социјалну заштиту Србије, 1994- (Београд : Чигоја
штампа). - 20 cm

Полугодишње.
ISSN 0354-401X = Социјална мисао
COBISS.SR-ID 102423047